

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXXVII. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

Egy szegregátum képekben 50 év távlatában

Tóth Dalma tanulmánya lapunk 5–28. oldalán

Nemzeti
Kulturális
Alap

BELVEDERE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC

Szerkesztőbizottság: PÁSZKA IMRE (elnök), BÁRÁNY ATTILA, BENE KRISZTIÁN, ENGLER ÁGNES,
JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC, MARJANUCZ LÁSZLÓ, NAGY TAMÁS, NÓTÁRI TAMÁS,
PUSZTAI GABRIELLA, RÁCZ LAJOS, RAJNAI ZOLTÁN, VAJDA BARNABÁS

Tanácsadó testület: ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR, CSABA LÁSZLÓ,
GARDA DEZSŐ, GEBEI SÁNDOR, JOHN GOODWIN, PAPP SÁNDOR,
SZAKÁLY SÁNDOR, SZELÉNYI IVÁN, UTASI ÁGNES, VERES VALÉR

Szerkesztők: DOMINEK DALMA LILLA, HALMÁGYI MIKLÓS, MARKÓCS-MEZEI TÍMEA, MIKLÓS PÉTER,
NAGY GÁBOR DÁNIEL, PLUGOR RÉKA, RÉBAY MAGDOLNA, SZŐCS ANDOR, SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR

Munkatársak: BALATONI MONIKA, DÁVID BENJÁMIN, FLOUTIER JEREMY, GATTI BEÁTA,
GAUSZ ILDIKÓ, KÓSA MAJA, LENGYEL ÁDÁM, NÉMETH ANTAL, SÁNTA TAMÁS, TÓTH JUDIT, VARGA ATTILA

A lapszám megjelenését támogatta

Számunk az EIKKA Alapítvány, a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, a Nemzeti Kulturális Alap, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriért Alapítvány, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE ATIKI Alkalmazott Társadalomtudományok Tanszék, az SZTE Alkalmazott Társadalomismereti és Kisebbségpolitikai Intézet, és az SZTE Történettudományi Intézet támogatásával készült.

A Belvedere Meridionale online elérhető itt:

www.belvedere.meridionale.hu

A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és a társadalomtudományok köréből. A közlésre benyújtott cikk még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet. A Belvedere Meridionale lap a kéziratok lektorálása során kettős vak bírálatot alkalmaz (A szerző és a bíráló személyazonossága rejtve marad). A benyújtott és a lap jellegének megfelelő írásokat két lektor bírálja el. A két lektor véleményének figyelembevételével a szerkesztőség döntést hoz a megjelentetésről, melyet a szerzővel közöl.

A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10. (Szegedi Tudományegyetem) Tel.: +36/62-546-252

E-mail: foszerkeszto@belvedere.hu

Kiadja a Belvedere Meridionale Kft.

Technikai szerkesztő: Szabó Erik, s-Paw Bt.

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

Tartalom

TANULMÁNYOK

TÓTH DALMA

Egy szegregátum képekben 50 év távlatában

A segregated area in photographs over a period of 50 years

DOI 10.14232/belv.2025.4.1.....5

KÁZMÉR LÁSZLÓ

A Gyorshadtest ábrázolása a Magyar Világhíradóban

The representation of the „Fast” Corps in the Hungarian World Newsreel

DOI 10.14232/belv.2025.4.2.....29

TURNÁR ÉRIK

War and Intervention at the Baltic Sea

Soviet, German and British attempts at securing the Baltics, 1917–1919

DOI 10.14232/belv.2025.4.3.....44

PÁNYI-ENDRÉDY REBEKA

FABULA SZABOLCS

A transznacionális vállalatok vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalásának földrajzi aspektusai

Geographical aspects of transnational corporations’ social responsibility regarding water

DOI 10.14232/belv.2025.4.4.....55

MÁTYUS MARTIN

Alburnus Maior vallási élete és Iuppiter Cernenus collegiuma

The religious life of Alburnus Maior and the collegium of Iuppiter Cernenus

DOI 10.14232/belv.2025.4.5.....84

TÉKA

PÁSZKA IMRE

Székelyföldi Mercurius

Mercurius in Székelyland

NAGY BOTOND (2021): *Mercur a keleti végeken.*

Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori Háromszéken (1867–1918). I-II. kötet. Kriterion Könyvkiadó.

DOI 10.14232/belv.2025.4.6.....94

CÍMLAPKÉP FORRÁSA:
Teknővájó cigány
Forrás: Fortepan / Lissák Tivadar

TÓTH DALMA

p.toth.dalma8@gmail.com

szociológus, doktorjelölt (DE Humán Tudományok Doktori Iskola, Szociológia és Szociálpolitika Program)

Egy szegregátum képekben 50 év távlatában

A segregated area in photographs over a period of 50 years

ABSTRACT

The aim of this study is to explore the role of the visual representation of a segregated area in the reconstruction of local memory. The research was based on the analysis of a series of photographs taken 50 years ago, documenting the everyday life of a gypsy/roma settlement in Szabolcs-Szatmár-Bereg county in the 1970s. As a complementary measure, a series of photographs taken in 2012 were used to compare the images of the past and the present. The circumstances under which the photographs were taken were described in detail by the photographers themselves, thus ensuring the contextual authenticity of the images. Examining the series of photographs allowed a comparison of past and present, revealing characteristic elements of local memory and individual life stories. The results suggest that the photographs of the Gypsy settlements of the 1970s not only document the past, but also play an active role in shaping the identity and community memory of the current locals.

KEYWORDS

segregated area, visual sociology, recollections, Ópályi

DOI 10.14232/belv.2025.4.1

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.1>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Tóth Dalma (2025): Egy szegregátum képekben 50 év távlatában. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 4. pp 5–28.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A valóságból kivágott részletek néhányunknak kincset, néhányunknak pedig visszaidézhető emlékek armadáját adhatják. Így történt ez egy vidéki községben élőkkal is, akik közel ötven év után olyan fényképeket láthattak szeretteikről, amelyeket azelőtt soha nem volt lehetőségük. A mélyszegénységben élők mindennapi körülményeinek bemutatása a hetvenes években még olyan vállalkozásnak számított, amely csupán bizonyos sajtóorgánumok keretein belül jelenhetett meg. A Kelet-Magyarország két nyíregyházi fotóriportere ekkor jutott el Ópályi községbe, ahol csoportképek és portrék sorozatán keresztül rögzítették a helyi cigány közösség életének részleteit. A felvételek kivételes őszinteséggel tárják fel a mindennapi élet körülményeit és a szereplők egymáshoz, valamint a környezetükhöz való viszonyát.

Mintegy öt évtizeddel később egy újabb fotóriporter figyelt fel a település szegregátumára, amelynek eredményeként egy második fotósorozat készült ugyanazon helyszínen. A két időskiben létrejött képi anyag így nem csak önálló dokumentumként értelmezhető, hanem egymásra reflektáló vizuális forrásként is, amelyek lehetőséget teremtenek a múlt és a jelen összevetésére. Jelen tanulmány e két fotósorozatra, valamint azok felhasználásával készült interjúkra támaszkodva arra vállalkozik, hogy olyan társadalmi lenyomatokat rekonstruáljon, amelyek a szegregátumokban élők mindennapi életének változásait és kontinuitásait teszik értelmezhetővé a hetvenes évektől napjainkig.

A hazai vizuális szociológiai kutatásokban a fényképek elemzése, valamint a cigányság képi reprezentációjának vizsgálata önálló hagyományokkal rendelkezik, ugyanakkor ritkán találkozunk olyan elemzésekkel, amelyek azonos helyszínen készültek, eltérő időpontból származó fotósorozatokat hosszabb időtávban, kifejezetten összehasonlító szempontból vizsgálnak. Különösen kevés olyan kutatás született, amely a vizuális források értelmezését interjúalapú narratívákkal kapcsolja össze, ezzel lehetővé téve a képek és az emlékezeti elbeszélések együttes olvasatát. A tanulmány e kutatási részhöz kapcsolódva nem általában a cigányság képi ábrázolására fókuszál, sokkal inkább egy konkrét szegregátum vizuális emlékezetének időbeli újraolvasását tűzi ki célul. A fotográfiai és az azokhoz kötődő narratívák elemzése révén a munka hozzájárul a lokális emlékezet működésének megértéséhez, valamint ahhoz, hogy miként vesznek részt a vizuális források az identitás és a közösségi önértelmezés formálásában eltérő történeti kontextusokban. Az egymásra rétegződő képi anyagok vizuális intertextusként értelmezhetők, amelyek nem csupán a múlt dokumentumai, hanem a jelenben újraaktíválódó jelentéshordozók is.

A tanulmány elsőként a vizuális szociológiai megközelítés elméleti és történeti háttereit vázolja fel, melynek értelmezéséhez a cigányság képi reprezentációjának hazai kontextusának tárgyalása is hozzájárul. Ezt követően a kutatás helyszínének és társadalmi környezetének bemutatására kerül sor. A módszertani fejezet az alkalmazott elemzési keretet, valamint a fotósorozatok és interjúk feldolgozásának módját ismerteti. Az empiriát tartalmazó fejezet az 1970-es és a 2012-es fotósorozatok tematikus elemzésére épül, amelyet a képek és az interjúk összevetése egészít ki. Végül a tanulmány a vizsgálat főbb következtetéseit foglalja össze.

ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI HÁTTÉR

A fényképek soha nem pusztán lenyomatai annak, ami egy adott pillanatban a kamera elé került. Jelentéseik a készítés körülményeiből, az őket körülvevő társadalmi viszonyokból, valamint a befogadás történetileg változó módjaiból épülnek fel. A vizuális szociológia és a vizuális etnográfia e jelentésrétegek feltárására kínál értelmezési kereteket, míg a cigányság képi megjelenítésének történeti hagyományai rávilágítanak arra, hogy az ábrázolás miként vált egyszerre dokumentáló és értelmező gyakorlattá. E nézőpontok együttes figyelembevétele teszi lehetővé, hogy a vizsgált fotográfiák ne elszigetelt képekként, hanem egy tágabb vizuális és társadalmi összefüggérendszerként legyenek olvashatók.

VIZUÁLIS SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉS

Daguerre 1839-ben készített művétől számítva beszélhetünk fotográfiáról, amely egy kép fém-lapra történő rögzítésén alapult. A fényképészet társadalmat dokumentáló szerepét először Jakob Riis és Lewis Hine munkájában rögzítették (EMMISON – SMITH 2000). A fényképek szerepe ugyanakkor időről időre változott a tudományos kutatások során, noha az eszköz akkor sem volt elhanyagolható, amikor az egyes publikációk illusztrációjaként funkcionáltak, vagy oktatói anyagokban demonstrációs szerepet töltek be. A XIX-XX. századra a vizuális adatok társadalomtudományi célú felhasználásának lehetőségét biztosították ezen előkészületek. A *fotóetnográfia* Gregory Bateson és Margaret Mead munkájához fűződik az 1940-es évekből, amely a *Balinese Character: A Photographic Analyses* címet kapta. Jelentősége a vizuális etnográfiai munkák között jelentős.

A fényképek használata a társadalomtudományokban számos formában jelent meg, amelyek a vizuális tartalmakat adatrögzítő szerepet túlnőtték az idő során. Jon Wagner szerint az interjúkészítésben, a szisztematikus adatrögzítésben, a naiv fényképek tartalomelemzésében, a “bennszülött” fényképészetben és a dokumentum fotózásban állnak a társadalomtudományos kutatók vizuális anyagainak fő felhasználási formái (WAGNER 1979). Jelen kutatás szempontjából fontos kiemelni a “bennszülött” fényképészetet, amelynek jelentősége a szegregált élethelyzetben lévő csoportok megfigyelését és vizuális adatrögzítését foglalja magában. Ugyanakkor a módszertani határok megszállására is sor került a keretek kidolgozásakor a tudományterületen, melyet HARPER (1988) foglalt össze. Jelen tanulmányban a *fenomenológiai* irányzatot hívom segítségül az elemzés során, mely Roland Barthes gondolatain alapszik (BARTHES 1981). Barthes a fénykép két aspektusát különböztette meg, amelyek a *studium* és a *punctum*. A *studium* érdeklődést kifejező volta a fényképész és az alanyok közötti interakció leírására szolgál abban a tekintetben, hogy racionalitása és semlegessége akkor teljesülhet a befogadó számára, ha az jelenség szinten értelmezhető tartalmakkal ruházza fel a vizuális adathalmazt. Más aspektusból a *studium* könnyen válhat *punctum*, amely már egy érzelmi töltetből álló hozzáállást tükröz. A tudományos megközelítésben így az elemzés tárgyául szolgáló fényképek a kutató számára mindig *studium*ként fognak szerepelni, míg a fényképekről beszélő, azokat leíró interjúalanyok *punctum*ként azonosítják azokat.

Egy fénykép értelmezése, a társadalmi és kulturális mezőben való elhelyezése célként szolgálhat egy vizuális szociológiai vizsgálatnak. Stuart Hall a fényképeket, mint kulturális tényezőket megőrző indikátorokat azonosította (HALL 1973). A vizuális szociológia számára azonban csak azok az adatok válnak érdekessé, amelyek lehetőséget teremtenek “a társadalmi világ

mélyebb, leíró vagy általánosító megismerésére” (SZTOMPKA 2009. 42). Az adatok konstruálása ugyanakkor egy sajátos interakciót hordoz magában, amely mind az adatfelvevő, mind az alany szempontjából aktív szerepkört feltételez. Így a társadalmi világ reprezentációjának alkotása a fotográfia által egy közösen alkotott múlt emlékműveként marad fenn (BÉRES 2021). Ezen tanulmány fotóanyagának sajátossága, hogy megjelenése sajtóorgánumban is közlésre került, így a társadalmi világ megismerhetősége szélesebb közönség elé tárult. *“A nyilvános társadalmi emlékezet kanonizációjában fontos szerepet tölt be a fényképezés.”* – írja Béres István (BÉRES 2007. 330).

Felmerülhet a kérdés: mikortól beszélhetünk társadalomtörténetileg jelentős fotográfiákról, amelyek anyagok szolgálhatnak kulturális indikátorok azonosításához? Erre a kérdésre Berek Sándor Fejős Zoltán szavait idézte: *„néprajzinak tekintünk minden olyan kültéri és műtermi felvételt, amely az adott időszakban társadalomtörténetileg a „nép” kategóriájába sorolható embereket – egyént vagy azok kisebb-nagyobb csoportjait – kulturálisan jellemző módon ábrázol.”* (BEREK 2019)

A következőkben egy magyarországi szegregátumban készült fotográfiák elemzésére kerül sor, mely során nagyban támaszkodom a fent említett kontextusban Berek Sándor és Bencsik Gábor munkáira.

CIGÁNYOK KÉPI MEGJELENÍTÉSE

„(...) minden fénykép lehet „néprajzi fotó”, függetlenül attól, hogy ki s milyen célból készítette, mert egy fénykép (vagy film) néprajzi jellege az elemzés módjától, az interpretációtól függ” (FEJŐS 2004. 8)

A cigányok képi megjelenítése hosszú múltra nyúlik vissza, amelyek a festményeket, képeslapokat, s később a fotográfiákat is jelentették. A *festmények* főként a cigány élet jellegzetességeit mutatták be, melyre Jankó János 1854-ben készült *Cigányélet* című munkája jó példa.

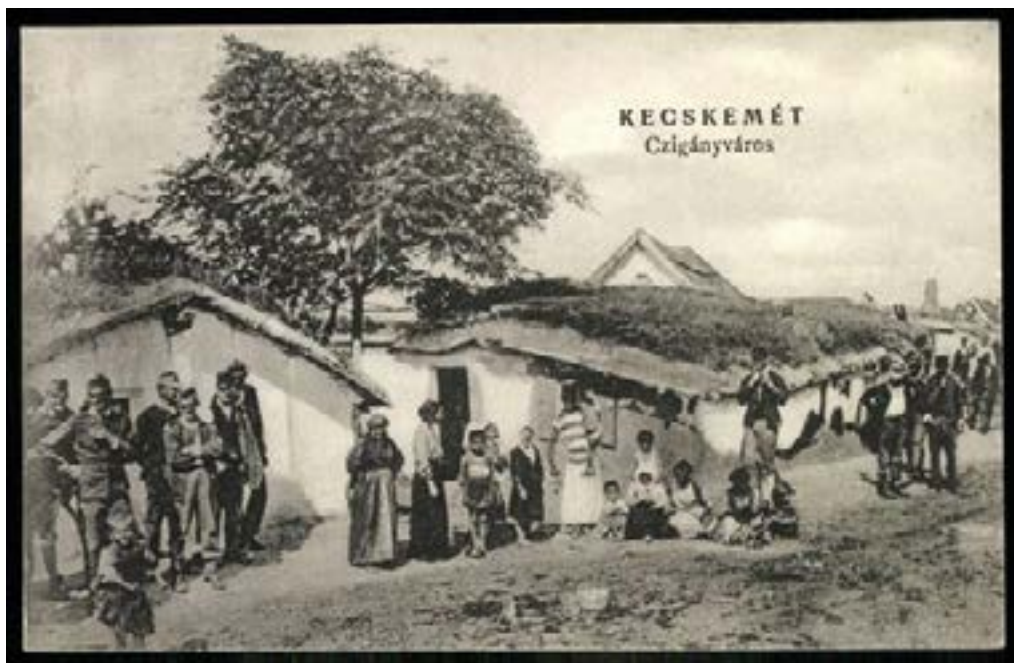
Bencsik Gábor *A magyarországi cigányság történeti ikonográfiája a 20. század előtt* című disszertációjában az újságokból azt a gyakran megmutató tendenciát mutatta ki, amely az elfordulást és a leszakadást reprezentálta a cigányok képi ábrázolásával kapcsolatban a XIX. század utolsó felében. Ezzel egyidőben a *képeslapok* egy másféle megközelítést is alkalmaztak. Az 1900-as évek elején forgalomba került képeslapokon a szabad környezetben való ábrázolás bevett szokás volt, míg más grafikai lapokon a valóság és a kép kapcsolata nem minden esetben szűntek meg. A beállított képeken ezzel szemben azok a szimbólumok jelentek meg, amelyek a többségi társadalom szemüvegén keresztül hűen reprezentálták a cigányságot, és a hozzájuk kapcsolódó jellegzetességeket, tárgyakat (üst, sátor, jellegzetes ruházat, pipa) (BENCSIK 2010).

Berek Sándor a Déri Múzeum fotográfiai gyűjteményeinek közel egy évszázadot felölelő anyagát dolgozta fel a cigányok ábrázolásának vizsgálata érdekében (BEREK 2019). A gyűjteményben lévő fotográfiák elsősorban a hajdúsági, bihari és szatmári cigányság mindennapjait örökítik meg az 1950-es és 60-as évekből. Ugyanakkor fontos forrásként kell megemlíteni a magyarországi néprajzi, illetve cigány fotográfiákkal, képzőművészeti ábrázolásokkal kapcsolatos megjelenítési módok rekonstruálására tett kísérletét Szuhay Péternek, Szöllőssy Ágnesnek és Kovács Évának is. Közülük Szuhay Péter nevéhez fűződik a cigányokról Magyarországon

1. ábra. Cigányélet.

Forrás: Jankó János, 1854. (olaj, vászon, 42x42 cm), Déri Múzeum.

2. ábra. Kecskemét, Czigányváros.

Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs - képeslapok. (Levélári szám: 0125934)

készített fényképek rendszerezése, tipologizálása, mely típusokat az általános kulturális *szokásrendszerbe való beilleszthető cigány jellemzők* kritériuma és a *titokzatozással jellemezhető, általános szokásrendszerbe foglalható cigány képe* alkotta (SZUHAY 1999). Berek Sándor szerint a fotográfusokat a második típus sokkal inkább érdekelte, melynek okát az emberek egzotikus jellegének megörökítésének vágyában látta (BEREK 2019). Az archaikus kultúrát idéző kunyhójuk környezetében való fényképezés a Bateson és Mead-féle vonal követését mutatta. Az így ábrázolt *“historizált vademberek”* a *szocio-*, a *propaganda-* és az *antropológiai* fotók alanyaivá váltak (SZUHAY 1999). Ebben a kutatásban az utóbb említett antropológiai fotótípus emelendő ki, hiszen ezen keretrendszerben a fényképeknek nem csak a szegénység kultúrájának megjelenítése a fő célja, hanem az emberek olyan módon való ábrázolása is, ahogyan ők akarták saját magukat bemutatni. A módszertani fejezetben a fényképek felvételének körülményeinek ismertetésekor erre külön ki fogok térni.

A cigányokat ábrázoló fényképek ikonográfiai elemzésére számos társadalomtudós kísérletet tett (Béres András, Iváncsics Nándor, Fekete Gáborné, Varga Gyula). Ebben a munkában két olyan gyűjtemény kerül bemutatásra, amelyek egy tradícióvesztett közösség életét jelenítik meg, s főként a szegénység kultúráját mutatják be. Éppen ezért a tanulmány célja nem a cigányságra vonatkozó jellegzetességek meghatározása. A *képi intertextualitás* a fotográfus szemszögéből mégis fontos, hiszen minden újabb fényképpel másképp nézünk a már múltnak számító attól régebbi fényképekre (FEJŐS 2004), amely változás az 50 évvel később készült fotók olvasatában jól megfigyelhető.

A KUTATÁSI KONTEXTUS

A vizsgálat egy konkrét vidéki településhez és annak szegregált társadalmi teréhez kötődik, amely nem pusztán helyszíneként, hanem a mindennapi életet strukturáló közegként jelenik meg a kutatásban. Ópályi község szegregátuma olyan társadalmi és térbeli keretet alkot, amelyben a fényképeken rögzített élethelyzetek, valamint az azokhoz kapcsolódó narratívák értelmezhetők. A kutatási kontextus bemutatása ezért elengedhetetlen ahhoz, hogy a vizuális források ne elszigetelt képekként, hanem egy adott társadalmi valóság lenyomataiként legyenek olvashatók.

Az alábbiakban a település demográfiai és társadalmi jellemzőinek rövid áttekintése következik, különösen a szegregátum kialakulására és jelenlegi strukturális sajátosságaira való tekintettel. Ez a kontextus teremt meg azt az értelmezési keretet, amelyben az 1970-es és a 2012-es fotósorozatok összevetése megalapozottan elvégezhető.

A TELEPÜLÉSRŐL

A vizsgálat helyszíne Ópályi község, amely a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Mátészalkai járásban található. A Belügyminisztérium Nyilvántartások Vezetéséért Felelős Helyettes Államtitkárság 2024-es lakossági statisztikái szerint a település 3181 főt számlál. A település népessége időről időre más társadalmi képet mutatott, hiszen a XX. század elején jelentős zsidó közösség volt fellelhető a községben, míg napjainkra a cigány kisebbséghez tartozók aránya látszik emelkedni egyre inkább, amelyet a 2024-es települési roma nemzetiségi önkormányzati választás adatai is jól reprezentáltak. A választásra jogosultak száma 2024. március 13-án 277 fő volt (megválasztható képviselők száma: 5). A 2011-es népszámlálás alapján a

roma/cigány népesség 586 főt tett ki a községben (KSH 2011a). A település összetétele a 2011-es népszámlálási adatok szerint meglehetősen diverz, amelyet a 18 év alatti lakosok aránya is jól mutat (27%).

A népesség gazdasági aktivitás szerint a munkanélküli, inaktív kereső és eltartott személyek a lakónépesség 73,7%-át tették ki 2011-ben. Ezen mutatókon túl az is informatív lehet, hogy a komfort nélküli lakóegységek száma ugyanebben az évben 25 volt, amely szám kiugró a megyei 155-höz, illetve a megyében található községek összesen számlálható 70-hez képest. (KSH, 2011b)

Szegregátum és társadalmi-demográfiai adatok

A településen belül elkülönülő szegregátum olyan térbeli és társadalmi egységet alkot, amely sajátos lakhatási és életkörülményeket foglal magában. Elhelyezkedése és infrastrukturális adottságai szoros összefüggéseivel. E keretben a szegregátum nem elszigetelt jelenségként, hanem a település egészéhez kapcsolódó társadalmi térként értelmezhető.

A szegregátum a településen belül térben elkülönülő egységet alkot, amelynek elhelyezkedése jól körülhatárolható Ópályi belterületén. A lakókörnyezet fizikai jellemzői, amelyekhez az utcák szerkezete, a beépítés sűrűsége és a lakóépületek típusa tartozik, eltérnek a település más részein megfigyelhető mintázatoktól. Ez a térbeli elkülönülés meghatározza a mindennapi élet mozgásterét, valamint a lakók környezethez való viszonyát, amely a vizsgált fotográfiákon is következetesen megjelenik. A lakhatási formákat elsősorban alacsony komfortfokozatú, részben hagyományos építési technológiával készült lakóegységek jellemzik. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a településen 25 komfort nélküli lakóegységet tartottak nyilván, ami arányait tekintve kiemelkedő értéket mutat a megyei és az országos adatokhoz képest. Az épített környezet állapota és felszereltsége a lakók mindennapi tevékenységeinek jelentős részét a lakóépületek közvetlen környezetébe helyezi, így az udvarok, utcák és közösségi terek kiemelt szerepet kapnak a térhasználatban.

A szegregátumban élő népesség demográfiai összetétele és gazdasági aktivitása több ponton eltér a település egészére jellemző mutatóktól. A 2011-es népszámlálási adatok alapján a lakosság korösszetétele fiatalosabb képet mutat, amelyet a 18 év alattiak viszonylag magas aránya is jelez. Ez a demográfiai sajátosság a háztartások szerkezetében és a mindennapi élet ritmusában egyaránt megjelenik. Gazdasági aktivitás szerint a munkanélküli, inaktív kereső és eltartott személyek aránya a lakónépesség jelentős részét tette ki. 2011-ben együttesen a népesség 73,7%-át. Ez az adat a szegregátumban élők munkaerőpiaci helyzetének korlátozott lehetőségeire utal, és egyben meghatározza a háztartások anyagi mozgásterét is. A jövedelemszerzési lehetőségek szűkössége, valamint az eltartotti arány magas szintje olyan társadalmi környezetet rajzol ki, amelyben a mindennapi megélhetés feltételei strukturálisan adóttak. E demográfiai és gazdasági jellemzők együttesen olyan társadalmi keretet alkotnak, amelyben a lakók élethelyzetei és térhasználati gyakorlatai értelmezhetők, és amely a vizsgált fotográfiákon megjelenő életképek mögötti háttérként szolgál.

A településen belül térbeli elkülönülés, valamint a lakhatási és társadalmi-demográfiai jellemzők nem csupán egy adott időszakra vonatkozó állapotként értelmezhetők, hanem hosszabb távon is viszonylagos állandóságot mutatnak. Bár az egyes élethelyzetek és személyes történetek időben változnak, a szegregátum strukturális keretei (lakókörnyezet, társadalmi

pozíciók és a megélhetési lehetőségek), több évtizeden át hasonló feltételek között alakultak. Ez az időbeli folytonosság teremti meg annak lehetőségét, hogy az 1970-es és a 2012-ben készült fotósorozatok egymásra vetítve, összehasonlító szempontból legyenek értelmezhetők. E társadalmi és térbeli keretek ismeretében válik értelmezhetővé az a módszertani megközelítés, amely a fotósorozatok és az azokhoz kapcsolódó narratívák elemzését megalapozza.

MÓDSZERTAN

A kutatás módszertani megközelítése abból az alapfelvetésből indul ki, hogy a fotográfiák nem csupán dokumentáló eszközök, hanem önálló elemzési egységek, amelyek értelmezése több nézőpont együttes figyelembevételét igényli. A vizsgálat során alkalmazott eljárások a vizuális források és az azokhoz kapcsolódó narratívák összevetésére épülnek, lehetővé téve a képek jelentésrétegeinek kontextusérzékeny feltárását. Ennek megfelelően a módszertani fejezet az elemzési keretek bemutatását, az interjúk és fotók feldolgozásának módját, valamint a terepmunka és adatgyűjtés főbb jellemzőit ismerteti.

Hermeneutikai és fenomenológiai szempontok

A kutatás elemzési kerete abból a megközelítésből indul ki, hogy a fényképek nem pusztán illusztratív szerepet töltenek be, hanem önálló jelentéshordozóként, elemzési egységként értelmezhetők. A fotográfiák értelmezése azonban nem tekinthető egyértelmű vagy lezárt folyamatnak, mivel a képekhez kapcsolódó jelentések a készítés körülményeiből, a társadalmi kontextusból és a befogadás módjából egyaránt épülnek fel. Ebből a következően a vizsgálat nem egyetlen értelmezési logikát alkalmaz, hanem egymást kiegészítő módszertani szempontokra támaszkodik.

A fényképekre irányuló interjúk módszertanát Buchner-Fuhs nyomán a kvalitatív kutatások azon irányzatához kapcsolhatjuk, amely a vizuális anyagokat nem kiegészítő adatként, hanem az értelmezés kiindulópontjaként kezeli (BUCHNER-FUHS 1997). Ugyanakkor Stuart Hall nyomán hangsúlyozandó, hogy a vizuális látvány eredeti jelentésének teljes rekonstrukciója nem lehetséges, mivel a képek értelmezése mindig közvetített és kontextusfüggő folyamat. Ez a felismerés a klasszikus hermeneutikai megközelítés korlátaira is rámutat, amennyiben a jelentés nem tekinthető véglegesen feltárhatónak.

Az említett módszertani korlátok figyelembevételével az elemzés fenomenológiai szemléletet alkalmaz, amely nem a képek mögötti objektív tartalom meghatározására törekszik, hanem a fényképekhez kapcsolódó tapasztalatok és jelentéstulajdonítások feltárására helyezi a hangsúlyt. Ennek megfelelően az elemzés során megkülönböztetésre kerül a fényképeket készítő és a fényképeken szereplők nézőpontja, amely metaforikusan a "lencse két végéeként" írható le. A fotóriporterek visszaemlékezései a képek létrejöttének körülményeit és szándékait teszik hozzáférhetővé, míg a szegregátumban élőkkel készült interjúk a képekhez kapcsolódó személyes és közösségi jelentéseket jelenítik meg.

Ez az elemzési keret lehetővé teszi, hogy a fotográfiák ne kizárólag dokumentumként vagy esztétikai objektumként jelenjenek meg, hanem olyan vizuális forrásként, amelyek értelmezése több, egymással párbeszédben álló perspektíva figyelembevételével történik. A hermeneutikai és fenomenológiai szempontok együttes alkalmazása így nem a jelentések lezárását, hanem azok rétegzettségének és kontextualitásának feltárását szolgálja.

Az interjúk és fotográfiák elemzésének módja

Az elemzés középpontjában a fotográfiák és az azokhoz kapcsolódó narratívák összevetése áll, amely lehetővé teszi a vizuális és a verbális jelentésrtegek együttes vizsgálatát. A fényképek nem illusztratív funkcióban jelennek meg, hanem az elemzés kiindulópontját és tárgyát képezik, amelyekhez az interjúk értelmezési keretet biztosítanak. A vizsgálat során a képi és narratív anyagok nem hierarchikus viszonyban állnak egymással, hanem egymást kiegészítő forrásként kerülnek feldolgozásra. Az interjúk két, egymástól elkülönülő, ugyanakkor összevethető perspektívát képviselnek. Egyrészt a fotósorozatok készítőivel folytatott beszélgetések szolgálnak információval a felvételek létrejöttének körülményeiről, a fotográfiai döntések háttéréről és az adott időszak sajtógyakorlati kontextusáról. Másrészt a szegregátumban élőkkel készült interjúk a fényképekhez kapcsolódó személyes és közösségi jelentéstulajdonításokat teszik hozzáférhetővé. E két narratív szint együttes vizsgálata lehetővé teszi a képek eltérő olvasatainak összehasonlítását.

A fotográfiák feldolgozása tematikus tagolás mentén történik, amely a csoportképek, a duók és a portrék elkülönítésére épül. Ez a felosztás nem tipologizáló céllal történik, hanem az eltérő képtípusok által megjelenített társas viszonyok, térhasználati mintázatok és reprezentációs formák összevetését szolgálja. A két időszakban készült fotósorozatok esetében az elemzés az azonos vagy hasonló témájú képek egymás mellé állítására épül, lehetőséget teremtve a folytonosságok és eltérések azonosítására. Az interjúk elemzése során a hangsúly nem a narratívák teljességén, hanem azokon a jelentéselemeken van, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a vizsgált fotográfiákhoz. Az eljárás célja annak feltárása, hogy a képek milyen módon aktiválják az emlékezetet, valamint hogyan válnak a múlt és a jelen közötti értelmezés rögzítésére törekszik, hanem a képekhez kapcsolódó jelentések sokféleségének bemutatására.

Terepmunka és adatgyűjtés

A kutatás empirikus anyagát két, eltérő időpontban készült fotósorozat, valamint az ezekhez kapcsolódó interjúk alkotják. Az első fotósorozat 1970-ben készült Ópályi község szegregátumában, a Kelet-Magyarország lap két fotóriportere közreműködésével. A felvételek létrejöttének körülményeiről az egyik alkotó, Császár Csaba visszaemlékezései szolgáltattak információt. A fotósok a helyi életkörülmények dokumentálását tűzték ki célul. A képeken szereplők bevonása informális eszközökkel történt, amely a korabeli sajtógyakorlatnak megfelelően alakította a terepen kialakult interakciókat.

A második fotósorozat 2012-ben készült ugyanazon a településen Somorjai László fotóriporter munkájaként. A terepre jutást ebben az esetben személyes közvetítők és helyi kapcsolatok segítették elő, amelyek lehetővé tették a közösségbe való belépést és a fényképezési helyzetek kialakulását. A két fotósorozat eltérő intézményi és társadalmi kontextusban jött létre, ugyanakkor közös jellemzőjük, hogy mindkettő külső megfigyelők jelenlétében rögzítette a szegregátumban élők mindennapi életének részleteit. Az interjúk a terepmunka kiegészítő elemeiként funkcionáltak. A fotóriporterekkel készített beszélgetések a képek keletkezési körülményeire, míg a szegregátumban élőkkel folytatott interjúk a fotográfiákhoz kapcsolódó személyes és közösségi emlékezetre fókuszáltak. Az adatgyűjtés során alkalmazott eljárások nem standardizált protokoll mentén zajlottak, hanem rugalmas, a terephez igazodó módon valósultak meg, amely lehetővé tette a vizuális és narratív források egymásra vonatkoztatását.

EREDMÉNYEK

Csoportképek

A csoportképek távolabbi perspektívából világítanak rá a képen szereplők mindennapjaiba. Ruházatuk, környezetük és egymáshoz való viszonyuk proxemikája jelenik meg az alább bemutatott képeken. A harmadik ábrán több, mint tíz ember látható, akik közül többen takarásban vannak. A sorozat első képe ikonikus jeggyel van ellátva, amely egy árnyék formájában mutatja meg a cigarettát tartó kezet a jobb felső sarokban. Mint ahogyan azt a empiria bevezetőjében ismertetem, a fényképeket felvevők cigarettával rukkoltak elő a fényképek alanyainak motiválása érdekében. A cigarettával emellett szimbolikus jelentéssel is bír. A mélyszegénységben élők életében

3. ábra. Csoportkép cigarettával.
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

a dohánytermékek meglehetősen drágának számítanak. A nehéz élethelyzetben élőket gyakran éri kritika "helytelen magatartásukkal" kapcsolatban, miszerint logikátlan viselkedés a dohányzás és az alkoholizálás – napjainkban az energiaital fogyasztása –, ha jellemzően a háztartás pénzhez jut. Amartya Sen "érdemtelen szegények" kifejezése jól reprezentálja a többségi társadalom által bélyegként használt címkét (SEN 2003). A presztízs értéken túl a tiszavirág életű jómód imitálása adaptív megküzdési stratégiának számít rövid távon, hiszen az érzelmi tartalékok ilyen módú feltöltése némi reménnyel kecsegtethet hónapról hónapra. Tehát a cigaretta mint motiváló eszköz használata a fotográfusok részéről egyáltalán nem bizonyult maladaptív stratégiának.

A férfiak számára a pipa státuszszimbólumot is jelent, amelyet a negyedik ábrán láthatunk egy fiatal férfinél. A képről kíváncsi tekintetek néznek vissza ránk – azaz a fótásra. A közelebbi és távolabbi alakok megjelenése a kompozícióban jól mutatja mind a tolakodó érdeklődés hangulatát (a két gyerek alakja elől), mind azt a fajta bizalmatlan távolságtartást is, amelyet az idegenek felé közvetítenek valahányszor ismeretlen személy látogat el a közösségbe (a felnőttek

4. ábra. Csoportkép pipával
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

a háttérben). A síró gyermek arc az egyetlen olyan eleme ennek a fotográfiának, amely nem feltétlenül reflektál az adott helyzet sajátosságára, csupán egy őszinte érzelm kifejezés keretében nyilvánul meg a mindennapok gyakorlata.

A 2012-es fotósorozatban egy portré szolgál értékes információval az idő múlásáról. A *Csoportkép pipával* című képen a központi alakot egy nő adta annak idején, akinek a portréja 2012-ben is elkészült. A helyszín változatlansága nem véletlen. A fotó alanyáról későbbi terepkutatók alkalmával kiderült, hogy soha nem is hagyta el lakhelyét költözés céljából.

5. ábra. Portré egy anyáról

Forrás: Somorján László, Ópályi, 2012. (Ópályi Romák Fotó copyright).

Egy másik csoportképen a fent említett dinamika nem észlelhető. Sokkal inkább egy beállított kompozícióról van szó, amely jól idézi Lakatos Menyhért *Akik élni akartak* című regényében megfestett hangulatot (LAKATOS 1982). A képen fiatalok és idősek egyaránt szerepelnek, akik megjelenése szimbolikus értékkel is bír. A bal oldalon egy nő gyermeket tart az ölében, akik előtt egy üres fazék található. Ez a látvány a jelenkori befogadó számára reprezentálhatja az éhezést és a rossz életkörülményeket. Mellettük a kutya ugyancsak jellegzetes információ értékkel bír, hiszen a mélyszegénységben élők környezetében a kutyák fontos szerepe töltenek be a lakókörnyezet higiéniájának szempontjából. Ugyanakkor a kép bensőséges és szokatlan voltát az adja, hogy a kutya

6. ábra. A ház előtt
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

háziállatnak tűnik a képen, míg napjainkban a közösségben inkább beszélhetünk kőborkutyákról.

A nyolcadik ábra szintén egy beállított képnek hat, amelyen négy gyermek alakja látható. Kvázi magassági sorban állnak, a negyedik gyermek pedig profilból lett rögzítve. A beállítás mesterséges volta talán nem enged betekintést a természetes interperszonális viszonyokba, azonban annál inkább megmutatkozik a ruházat, a hajviselet, a ház és az utca korlátozott környezete. A fiú gyermekek esetében a hiányos ruházat jellemző, míg a lánygyermek az időjárásához képest túlságosan sokat takaró öltözetben látható. A fiúk hasa igen kerek, amely első látásra a jótlápláltság hatását kelti. Mint ahogyan azt számos tanulmányból tudjuk, a szóban forgó etnikai csoport életében a gyermekek az egyik legfontosabb értékeknek számítanak, így jólétük létfontosságú nem csak a család, hanem a közösség számára is.

7. ábra. A földön ülve
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

A 2012-ben készült fotósorozat ugyancsak ábrázol hiányos öltözötű gyerekeket. A rejtőzködés a *Bujkáló gyerekek* című fotón jobban észrevehető, mint az előző korabeli képen. Míg a később készült fotón a beállítás/mesterségesség közel sem látszik meglehetősen drasztikusnak, addig a nyolcadik ábrán csupán csak a legkisebb gyermek részleges takarása árulkodó jeleként szolgál.

A ház és a lakói, illetve *A lakhatási viszonyok változatlansága* című képek a fizikai környezetet mutatják be. A tizedik ábrán a vályogból készült kunyhó előtt a nők éppen főznek, a gyermekek pedig a ház körül tevékenykednek. A lakóépület ajtajában egy cigarettázó lány alakja, illetve a fiú jellegzetes büszke kiállása árulkodnak arról, a korabeli fotóriporterek jelenlétéről.

8. ábra. Kerek hasak, hunyorú szemek
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

9. ábra. Bujkáló gyerekek

Forrás: Somorján László, Ópályi, 2012. (Ópályi Romák Fotó copyright).

10. ábra. A ház és a lakói

Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

Fotó copyright: Somorján László

11. ábra. A lakhatási viszonyok változatlansága

Forrás: Somorján László, Ópályi, 2012. (Ópályi Romák Fotó copyright).

Duók

Ebben a tanulmányban három “duó” feldolgozására vállalkozom, melyek az 1970-es években készültek. A három kép közül kettő központi témája az anyai szeretet (és az anya-gyermek kötődés), s végül a harmadik fotográfia kissé kilóg a sorból. Az *Idős házaspár* című képen vélhetően nem a szegregátumban lakó emberek láthatók. A kép beállítását is árulkodik egy más társadalmi csoportba való tartozásról: az újság olvasása, a kerítés előtti padon való ücsörgés, valamint mindkét személy öltözéke (kalap, szemüveg). Az idős házaspárhoz képest a két anya fiatal, és csecsemőikkel jelennek meg. A gyerek, mint az egyik legfontosabb érték ebben az esetben is adott az ábrázolt családokról készült képeken.

12. ábra. Anya és gyermeke
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

13. ábra. Délutáni pihenés
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

14. ábra. Idős házaspár
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

Portrék

A *Nő cigarettával* című képen ugyanaz a női alak látható, mint a *Délutáni pihenés*-en. Az önfeledtség és a jókedv ikonikusnak hat a szegregátumbeli élettel kapcsolatban – legalábbis amit külső szemlélőként észlelni szokás. Az idős házaspár komolyságával ellentétes hangulatot szimbolizál a szóban forgó portré.

15. ábra. Nő cigarettával
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

Végül, de nem utolsó sorban az *Öregember pipával* című képen egy, a szegregátumban élő idős férfit láthatunk. Jellemzően pipával a kezében, és kalapban ül, amely kép megfelel a cigányokról alkotott általános szimbólumrendszernek. Míg a felsőbb osztálybeli idős férfi öltö-zéke elegánsabb volt, addig az utolsó képen egy jóval szegényesebb külső tárul elénk. A helyiek emlékezete szerint a férfi vályogvetőként dolgozott.

16. ábra. Öregember pipával
Forrás: Császár Csaba, Ópályi, 1970.

A fotográfiák és narratívák összevetése

Az eddigi fejezetek a fotósorozatok vizuális elemzésére épültek a térhasználat, az interperszonális viszonyok és az időbeliség hangsúlyjaival. Az alábbiakban a fotográfiák értelmezése kiegészül azokkal a narratívákkal, amelyek a képek készítőihez és a képeken szereplőkhöz kapcsolódnak. A vizuális és narratív források egymás mellé állítása lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a fényképek milyen eltérő vagy éppen egymást erősítő jelentéseket hordoznak a külső megfigyelő és a helyi közösség perspektívájából.

A fotográfusok nézőpontja

Az 1970-ben Ópályiban készült fotósorozat létrejöttét alapvetően a korabeli megyei sajtó működési logikája és tematikus érdeklődése határozta meg. Császár Csaba visszaemlékezései szerint a Kelet-Magyarország fotóriportereként a megye különböző településeit járták, elsősorban a mindennapi élet körülményeinek dokumentálása céljából. A szegregátumba való eljutás nem

előre kijelölt kutatási terv mentén történt, hanem a sajtógyakorlatra jellemző módon helyszíni jelenléttel, informális kapcsolódásokon és gyors döntéseken keresztül. A felvételek készítésekor a hangsúly a vizuálisan megragadható élethelyzeteken volt. A fotós szándéka nem egyéni sorsok vagy élettörténetek rekonstruálására irányult, hanem olyan képek rögzítésére, amelyek a helyi életkörülményeket és társas viszonyokat sajtónyilvános formában bemutathatóvá tették. A terepen kialakuló interakciók (például az alanyok bevonásának informális módjai) a fotózási helyzet részét képezték, és hozzájárultak ahhoz, hogy a képeken szereplők tudatában legyenek a róluk készülő felvételeknek. A fotográfiák így egyszerre dokumentálnak és reflektálnak a külső megfigyelő jelenlétére.

Császár Csaba utólagos reflexióban hangsúlyosan jelenik meg az időbeliség tapasztalata. Viszszatekintve a hetvenes években készült képekre, a fotós már nem pusztán sajtóanyagként, hanem történeti lenyomatokként tekint azokra. A felvételek számára ma olyan részleteket is láthatóvá tesznek, mint a térhasználati mintázatokat, gesztusokat és tekinteteket. Ezek a részletek a készítés idején nem feltétlenül tudatosultak elemzési szempontokként. Az utólagos értelmezés azonban nem írja felül a képek eredeti kontextusát, hanem új jelentésrtegekkel egészíti ki azt. A fotográfus nézőpontjából tehát a képek kettős státusszal rendelkeznek. Egyrészt egy adott korszak sajtógyakorlatának termékei, másrészt olyan vizuális dokumentumok, amelyek jelentése az idő múlásával átalakul. Ez a kettősség alapvető szerepet játszik abban, hogy a fotósorozat a jelen kutatásban nem csupán illusztratív forrásként, hanem az emlékezet és az értelmezés dinamikáját megmutató vizuális anyagként jelenik meg.

A hetvenes években készült sajtófotókhoz képest a 2012-es fotósorozat létrejöttét eltérő intézményi és motivációs kontextus határozta meg. Somorjai László nem szerkesztőségi megbízás keretében érkezett Ópályiba, hanem egy személyes ajánlason keresztül, riportkészítési szándékkal. A terepre jutást ebben az esetben a közvetítők és segítő kapcsolatok tették lehetővé, amelyek közösséggel való kapcsolatfelvételt és a fényképezési helyzetek kialakulását is befolyásolták. A fotózás így nem egy gyors, eseményorientált jelenlét eredménye volt, hanem egy fokozatosan felépülő terepmunka részeként valósult meg. A felvételek készítésekor Somorjai László tudatosan reflektált arra a vizuális hagyományra, amely a szegregált közösségek ábrázolását Magyarországon hosszú időn keresztül jellemezte. A fotográfiák nem kizárólag a hiányokra vagy a látványos elemekre koncentráltak, hanem olyan hétköznapi élethelyzeteket rögzítettek, amelyek a lakók saját térhasználatát és kapcsolati gyakorlatait teszik láthatóvá. A fotós jelenléte ebben az értelemben nem csak megfigyelői, hanem részben közvetített és tudatosan visszafogott pozícióként értelmezhető.

Utólagos reflexióban Somorjai László számára a 2012-ben készült képek óhatatlanul párbeszédbe lépnek a korábbi, hetvenes évekbeli fotográfiákkal. Bár a két fotósorozat eltérő körülmények között és eltérő szándékkal jött létre, a helyszín azonossága és a lakókörnyezet strukturális jegyei olyan kontinuitásokat emelnek ki, amelyek a képek összevetését indokolttá teszik. A későbbi fotós pozícióját így nemcsak a jelen dokumentálása, hanem a múlt képi lenyomataival való hallgatóságos viszony is alakítja.

A két fotográfusi nézőpont együttes vizsgálata rámutat arra, hogy a vizsgált képek nem pusztán különálló dokumentumok, hanem eltérő történeti és társadalmi kontextusokban létrejött vizuális értelmezések. Császár Csaba sajtófotósként rögzített felvételei és Somorjai László későbbi független munkája együtt rajzolják ki azt a képi ívet, amelyben a szegregátum nem csupán ábrázolt térként, hanem időben rétegzett vizuális tapasztalatként jelenik meg.

A helyiek nézőpontja

A fotográfia jelentése a helyi közösség tagjai számára nem elsősorban esztétikai vagy dokumentarista kérdésként jelenik meg, hanem személyes és kollektív emlékezeti tapasztalatokhoz kapcsolódik. A képeken megjelenő terek, arcok és élethelyzetek olyan történeteket hívnak elő, amelyek túlmutatnak a felvétel pillanatán, és a mindennapi élethez kötődő értelmezésekben élnek tovább. A következőkben ezeknek a helyi narratíváknak a bemutatására kerül sor, amelyek a fotográfikat a közösségi emlékezet működésén keresztül teszik értelmezhetővé. Az első megközelítés szerint a fotográfia a helyi közösség számára nem lezárt történeti dokumentumok, hanem személyes és kollektív emlékezeti pontok, amelyek a jelenben is értelmezési jelentőséggel bírnak.

A narratívák második visszatérő elemét a térhasználat mindennapi gyakorlatai alkotják. A fotókon megjelenő udvarok, utcák és házak előtti terek a helyiek elbeszéléseiben nem pusztán háttérként, hanem a társas élet elsődleges színtereiként jelennek meg. Az interjúkban hangsúlyosan megfogalmazódik, hogy a közösségi kapcsolatok és a mindennapi tevékenységek jelentős része a lakóépületeken kívül zajlott, ami összhangban áll a fotográfiaikon megfigyelhető térbeli mintázatokkal.

Az időbeliség érzékelése a harmadik pillére a helyi narratíváknak, amelyekben gyakran fogalmazódott meg az a tapasztalat, hogy a képek közötti időbeli távolság ellenére bizonyos térbeli és életmódbeli elemek változatlanul felismerhetők maradtak. Az interjúalanyok nem elsősorban kronológiai különbségekről beszélnek, hanem a hely folytonosságáról, amelyben az egyéni sorsok cserélődnek, miközben a strukturális keretek állandónak tűnnek.

Az említett értelmezések lehetővé teszik, hogy a fotográfia ne kizárólag időben elkülönülő dokumentumokként, hanem egymással párbeszédben álló vizuális lenyomatokként legyenek olvashatók. A helyi elbeszélések így nem csupán kiegészítik a képelemzést, hanem olyan jelentésrétegeket tárnak fel, amelyek a vizuális és az emlékezeti tapasztalatokat összekapcsolódásán keresztül válnak értelmezhetővé.

KÖVETKEZTETÉSEK

“Ceci n'est pas une pipe”
(RENÉ MAGRITTE)

Sokszor szokás azt a kliséet használni, hogy *“a képek magukért beszélnek”*. A jelen tanulmány elemzése azonban arra mutatnak rá, hogy a fotográfia jelentése nem önmagukban, hanem a hozzájuk kapcsolódó társadalmi tapasztalatok és narratívák révén válik értelmezhetővé. A kérdés így nem pusztán az, hogy mit látunk a képen, hanem hogy társadalmi lényként mit értünk és érzünk mögötte. René Magritte életműve ebben az összefüggésben érvényes párhuzamként szolgálhat, hiszen *“a képek árulása”* minden befogadót fenyegethet. A fotográfia ebben az értelemben nem lezárt jelentéseket közvetítenek, hanem értelmezési lehetőségeket kínálnak, amelyek a befogadás során aktiválódnak.

Bateson és Mead munkájukban azt hangsúlyozták, hogy a vizuális etnológiai munkákban nem csak a szöveg, hanem a képek következetes elhelyezésére van szükség (BATESON – MEAD 1940). Az idősíkok elkülönülése és a fotósorozatok bemutatása a jelen vizsgálatban is

lehetővé tette, hogy a képek ne elszigetelt dokumentumokként jelenjenek meg. A Wagner-féle kifejezéssel élve a “*bennszülött*” fényképészet, mint a fotográfus attitűdjét tükröző jelenség észlelhető volt, hiszen a szegregált körülmények között élőkhöz a fotóriporterek kívülállóként jutottak el (WAGNER 1979). A kívülállóság egyik legegységelműbb jele a képek készítésének helyszíne (BÉRES 2019). Mint ahogyan láthattuk, egyik fotográfia sem ábrázol belső tereket. Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy-egy intim élethelyzet megörökítése nem került sor. Gondoljunk például a *Délutáni pihenés* című képre! Ezen jelenség információ értéke abban rejlik, hogy a mindennapi élet terei nem csak a házon belül válnak meghatározóvá, hanem annak környezetében is. A fotósorozatok számos szimbólumot rejthetnek a többségi társadalom részéről (BENCSIK 2010), azonban a tanulmány célja, hogy közös szimbólumalkotásra invitálja az olvasót. Immáron nem csak a fotográfusok és a képeken szereplők közösen alkotott emlékművei a bemutatott fotográfiák, hanem a több kontextusban érthető befogadókéi is (BÉRES 2021). A társadalmi világ leíró általánosító megismerése egy többirányú kommunikációs folyamatban rejlik, amelyek közül a fényképek mint információhordozók kulturális indikátorok megőrzői lehetnek (HALL 1973). Indikátorokat az ergonómiában, a viseletekben, a proxemikában és még sok más faktorban lehet keresni, amelyek közül ebben a tanulmányban főként a lakókörnyezet térhasználatára és az interperszonális kapcsolatokra tértem ki. Szuhay “historizált vademberek” kifejezésének újraírása a fotográfiákról való gondolkodás újabbnál újabb szempontok beemelésével sikerülhet, amelynek fő célja a szemlélet formálása. Ez pedig egy aktív résztvevői szerepkört feltételez az olvasótól – együtt gondolkodást, vitát és párbeszédet (SZUHAY 1999). A képi intertextualitás megújuló olvasatai így élhetnek tovább immáron nem csak a múltban és a jelenben, hanem a jövőben is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BELÜGYMINISZTERIUM NYILVÁNTARTÁSOK VEZETÉSÉÉRT FELELŐS HELYETTES ÁLLAMTITKÁRSÁG (2024): Magyarország állandó lakossága. https://www.nyilvantarto.hu/letoltes/statistikak/kozerdeku_lakosság_2024.xlsx (Letöltés dátuma: 2024.07.04.)

BENCSIK GÁBOR (2010): A cigányok képe: A magyarországi cigányság történeti ikonográfiája a 20. század előtt. Pécs, Pécsi Tudományegyetem. (doktori disszertáció)

BEREK SÁNDOR (2019): *Néprajzi cigány fotográfiák a debreceni Déri Múzeumban*. Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

BÉRES ISTVÁN (2021): Fotográfia - a “közösen lakott múlt” emlékművei In Korpics, Márta – Spannraft, Marcellina (szerk.): Szakrális közösségek – kollektív emlékezet. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó. 53–70.

BÉRES ISTVÁN (2007): Fotózás a terepen In Kovács, É (szerk.): Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet. Budapest – Pécs, Néprajzi Múzeum – Pécsi Tudományegyetem BTK Kommunikációs Tanszék. 317–331.

BUCHNER-FUHS JUTTA (1997): Die Fotobefragung - eine kulturwissenschaftliche Interviewmethode? *Zeitschrift für Volkskunde* (93) II. 189–216.

DAGUERRE LOUIS JACQUES MANDÉ (1839): *An historical and descriptive account of the various Processes of the Daguerrototype and the Diorama*. American Photographic Historical Society.

- EMMISON MICHAEL – PHILIP SMITH (2000): *Researching the Visual*. Sage Publications. 21–57.
- FEJŐS ZOLTÁN (2004): Miért a fotó? In: Fejős Zoltán (szerk.). *Fotó és néprajzi muzeológia*. Tabula könyvek 6. Budapest, Néprajzi Múzeum.
- HARPER DOUGLAS (1987): Life on the road. In J. Wagner (ed.): *Images of Information: Still Photography in the Social Sciences*. Beverly Hills, Sage.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2001): Népszámlálás 2001. <https://www.nepszamlalas2001.hu/hun/kotetek/kotetek.html> (Letöltés dátuma: 2024.06.17.)
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2011a): Népszámlálás 2011. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_09_2011.pdf (Letöltés dátuma: 2024.06.17.)
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2011b): 2011. évi népszámlálás. Területi adatok. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_16_2011.pdf (Letöltés dátuma: 2024.06.17.)
- LAKATOS MENYHÉRT (1982): *Akik élni akartak*. Magvető Kiadó, Budapest.
- SEN AMARTYA (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. *Esély* 14. évf. 6. sz. 3–22.
- SZUHAY PÉTER (1999): A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája. Panoráma, Budapest.
- SZTOMPKA PIOTR (2009): *Vizuális szociológia. A fényképezés mint kutatási módszer*. Budapest – Pécs, Gondolat Kiadó – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék.
- WAGNER JON (1979): *Images of Information: Still Photography in the Social Sciences*. Beverly Hills, Sage.

KÁZMÉR LÁSZLÓ

kazmerlaca@gmail.com

doktorjelölt (Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola)

A Gyorshadtest ábrázolása a Magyar Világhíradóban

The representation of the „Fast” Corps in the Hungarian World Newsreel

ABSTRACT

The author's intention is to take the reader on a journey into the turbulent period of the Second World War, not through the usual military history approach, but through the genre of information and media history. There are many events or happenings that could be covered, but in this case we will focus on the representation of the Royal Hungarian Army's „Fast” Corp in the war. In the constructive world of the media, we encounter a different picture than in the ego-documents or on the pages of military reports. Yet, their understanding is not negligible, as the media have an influence on their audience. It constructs the world view of the receptive viewer, and in extreme situations it can even result in a distorted world view. However, this essay cannot undertake to explore all levels of the media, and therefore arbitrarily focuses exclusively on the Hungarian World Newsreel.

KEYWORDS

the Second World War, the Royal Hungarian Defence Forces, Hungarian Film Office, Hungarian World Newsreel, media representation

DOI 10.14232/belv.2025.4.2

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.2>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Kázmér László (2025): A Gyorshadtest ábrázolása a Magyar Világhíradóban. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 4. pp 29–43.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

A GYORSHADTEST ÁBRÁZOLÁSA A MAGYAR VILÁGHÍRADÓBAN

A szerző tollából 2023-ban „*The Hungarian 2nd Army in the Hungarian World Newsreel (1942–1943)*”¹ címmel már megjelent egy hasonló tanulmány, mely az audiovizuális forrásokból épített fel egy rövidke kontextust. Akkor a történelem egy kicsinyke szeletére koncentrálvá boncolgattuk a hadsereg kicsoportosításáról és hazaérkezéséről szóló képeket. Jelen dolgozatban sem vállalkozhatunk egy átfogó kép megalkotására. A feldolgozhatóság függvényében most a Gyorsadtest 1941-es audiovizuális reprezentációira koncentrálnunk. A második világháború idején ez Magyarországon nem jelentett mást, mint a Magyar Világhíradót, amely a tanulmányunk fő forráskorpuszát jelenti. A filmhíradók szabadon és bárki számára könnyen hozzáférhető módon kerültek feltöltésre a filmhíradokonline² honlapon. Ez nemcsak jó példát ad egy archívum elérhetőségére, hanem a szerzőt is sokkal könnyebben ellenőrizhetővé teszi.³

A dolgozat fő célkitűzése az audiovizuális hírszolgáltatás által vázolt történeti narratíva feltárása. A feladat komplexitását az adja, hogy a Magyar Világhíradó termékei egy konstrukciós folyamat produktumaként jöttek létre, így azok valóság tartamát nem lehet feltétel nélkül elfogadni. Illetve nem lehet nekik azt a történeti kérdést feltenni, hogy „Mi is történt valójában?”. Viszont más típusú kérdést fel lehet tenni. Sőt, vannak olyan kérdések, amelyeket csak ennek a típusú forrásnak lehet feltenni. Ilyen például, hogy „Mi az, amit láttatni akartak?” és azt „Milyen motívumokkal kívánták megjeleníteni a vásznon?”. Ezekből arra vonhatunk le következtetést, hogy maguk a filmhíradó készítői milyen konstrukciós tételek szerint ábrázolták a haderőt. A kérdésnek két tényező miatt van ma relevanciája. Egyrészt az audiovizuális történeti források száma az elmúlt időszakban folyamatosan gyarapodott, így elengedhetetlen a feldolgozásuk megismerésének bővítése. Másrészt a társadalom tagjainak a haderőről alkotott képét a média is befolyásolja.⁴ Ráadásul az ilyen típusú információk a katonai műveletekre is hatással lehetnek, de erről bővebben a nemzetközi szakirodalomban a „*Multi-Domain Operations*”-ként (terminus technicus) olvashatunk.⁵

¹ KÁZMÉR 2023.

² <https://filmhíradokonline.hu/>

³ A dolgozatban az egyes filmhíradó hivatkozásainál a lábjegyzetben a filmhír jelzete. Ezeket a rövid kódokat a megnyitott filmhíradokonline honlap nyitóoldalon megtalálható kis keresőablakba kell bemásolni, majd a nagyítóval részíteni. A program azonnal kiadja a keresés eredményeként azt a filmhíradót, amely az egyes citációkban hivatkozva van. Belegondolni is merész, hogy mi lenne, ha az összes forráshivatkozás hasonlóan egyszerű módon azonnal és könnyen visszaellenőrizhető lenne.

⁴ A Horthy-korszak médiakép alkotásáról, lásd bővebben: SIPOS 2023.; BUZINKAY – KÓKAY 2005.; ANDOK 2013.

⁵ Multi-Domain Operations: A XXI. hadviselésének paradigmaváltása (a légi-földi csata szellemi utódjaként jött létre 2018-ban), hogy az információ mennyisége és áramlásának felgyorsulásával a különböző dimenzióban működő haderőnemek, úgy, mint a szárazföldi, a tengeri, a légi, az űrbéli és a kibertéri csapatok időben összehangoltan legyenek képesek együtt és más szereplőkkel (pl. az állami szinten integrált hatalmi eszközök, vagy a humán erőforrás vagy éppen a hadiipar) közösen reagálni a felmerülő kihívásokra.
In: <https://www.act.nato.int/article/mdo-in-nato-explained/>, valamint https://www.jwc.nato.int/application/files/1516/3281/0425/issue37_21.pdf Mindkét letöltés dátuma: 2024. szeptember. 05.

NÉHÁNY SZÓ A MAGYAR VILÁGHÍRADÓRÓL

A Magyar Világhíradót (a továbbiakban: mvh) az 1923. november 1-jén alapított Magyar Filmiroda Részvénytársaság⁶ (a továbbiakban: MFI) gyártotta 1931 szeptemberétől 1944 decemberéig.⁷ A filmirodát állami közbenjárással hozták létre, és a Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban: MTI) érdekkörébe tartozott.⁸ Az alapításában kulcsszerepet játszott a Külügyminisztérium és vitéz leveldi Kozma Miklós, akit Ormos Mária a korszak magyar médiavezérének titulált.⁹ Az MFI alapszabályzatának 7. §-a szerint „*A vállalat tárgya és ügköre: Magyartárgyu (sic!) propaganda filmhírszolgálat belföldön, kisebb filmfelvételek készítése, azok kidolgozása, értékesítése, nyers- és készfilmek vétele és eladása és a mozgóképekkel kapcsolatos mindennemű (sic!) hirdetési üzlet lebonyolítása.*”¹⁰ Ennek megfelelően a filmhíradók olyan szellemi produktumok, melyek visszatükrözik azt az alkotói léggör, melyben készültek.

Az MFI a világháború alatt is heti rendszerességgel gyártotta a filmhíradókat. Ennek megfelelően Magyarország hadba lépése – 1941. június 27. – és Budapest ostroma között összesen 178 db világhíradó készült.¹¹ A hadművelleti területen készült háborús felvételeket az MFI-től bevonultatott haditudósítók forgatták, majd futárrepülőgéppel vagy vasúton szállították a fővárosba a tekerceket. Ez eleve több napos vagy hetes csúszást is okozott.¹² A haditudósítók szerepéről és tevékenységéről Gorda Éva „*A magyar haditudósítás az első és második világháborúban.*”¹³ címmel írt doktori értekezést. Így a készítés mechanizmusáról nem ejtünk szót, hasonló a helyzet a propaganda és az audiovizuális kapcsolatával, mivel arról Barkóczi Janka írt disszertációt 2020-ban.¹⁴

Az MFI-nek sem a háború előtt, sem a háború alatt nem volt elég erőforrása, hogy a mozik számának megfelelő kópiát gyártson. Így arra kényszerültek, hogy az első körben játszó mozik a filmhíradókat átadják a következő mozinak, majd azok is átadják a távolabbiaknak. Ebből kifolyólag akár több hónap is eltelt, míg a legtávolabbi helyre is eljutott az „aktuális” filműjság.¹⁵ Gondoljunk csak bele abba, hogy a rádió akár élőben is tudott sugározni, a nyomtatott sajtó pedig már olyan infrastruktúrával rendelkezett, hogy egy londoni újságíró közlését akár másnap a vidéki vásárlók is nyomtatott formában tudták olvasni. Ezt a hátrányát csak a látványvilága tudta ellensúlyozni. A mozi népszerűsége viszont elvitathatatlan; Erdélyi István szerint egy-egy magyar filmet hárommillió ember nézett meg a hazai filmszínházakban,¹⁶ melyek előtt kötelező-

⁶ 1927-ben kiadott alapszabályzat szerint „A társaság neve: Magyar Filmiroda Részvénytársaság”. In: MNL OL K 675 1./1. tétel.

⁷ mvh-0398-01 jelzetű az első és az mvh-1084-01 az utolsó. Ebből könnyen kiszámolható, hogy összesen 687 db világhíradó készült, melynek túlnyomó többsége fennmaradt az utókorra.

⁸ BARKÓCZI 2017. 22.; MNL OL K 675 13./34. 98.

⁹ ORMOS 2000.

¹⁰ MNL OL K 675 1./1. 1927-es alapszabályzat 7. §.

¹¹ mvh-907-01 jelzetű az első, míg az mvh-1084-01 az utolsó.

¹² Így például az 1942. november 19-én meginduló Uránusz hadművelet, csak a decemberben érezteti a hatását a filmvászonon.

¹³ GORDA 2012.

¹⁴ BARKÓCZI 2020.

¹⁵ GYIMESY 1943. 3–5.

¹⁶ ERDÉLYI 1943. 2.

en vetítették a filmhíradókat.¹⁷ Még ha a nézőszám túlzó is, az bizonyos, hogy rendkívül széles tömeghez juthatott el a Gyorshadtestről forgatott médiatartalom.

A világháború idején egy-egy filmhíradóba 8-12 filmhír is összeállításra került. Ezek nagyrészt csak közvetett módon kapcsolódtak egymáshoz. Egy-egy filmhír hossza a néhány 10 másodperctől a 3-4 perces hosszúra is eltarthatott. A zsugorodó nemzetközi cserekapcsolatok révén pedig egyre kevesebb volt a külföldi, az is elsősorban német, olasz, svéd vagy svájci származású. A lakosság háborúval kapcsolatos információs igénye nagy volt, ezért az is gyakori volt, hogy egy-egy filmhíradóban több háborús hír is szerepelt. Egy-egy német szinte mindegyikbe jutott, de sok olasz is belekerült; ezen kívül rendszeresen voltak a haditudósítók által készített felvételek felbukkanása is, vagy a honvédségről az MFI hazai riporterei is készítettek képeket. A világháborúról így több mint 650 olyan filmhír maradt fenn, amelyben valamekkora mértékben megjelentek a katonák.

Koncentrálva a Gyorshadtest 1941-es hadművelati tevékenységére, ez a kör jelentősen leszűkül és feldolgozható mértékűvé válik. Ugyanis a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest keleti arcvonalon folytatott tevékenységéről 18,¹⁸ míg a honi szintéren 12 filmhíradó köthető a témához.¹⁹ Viszont ezekből nyolc nem maradt fent,²⁰ ezért vizualizációs vizsgálat sem folytatható le rajtuk. Ebből kifolyólag a továbbiakban 13 harctéri és kilenc hazai felvételre koncentrálunk.

AZ ELSŐ MAGYAR HÁBORÚS REPREZENTÁCIÓ

1941. június 28. és 30. között a magyar–szovjet határ mentén folytak tűzharcok, majd július 1-jén megkezdődött a magyar csapatok nagyobb offenzív tevékenysége. Ennek eredményeként július 6-ra elfoglalták Kolomeát.²¹ Ezt követően jelent meg a mozikban a 907. filmhíradó, melynek a kilencedik híre a „Honvédségünk Kolomeában”²² címmel jelent meg. Ez volt az első olyan híradás, amely már a hadba lépés után, a hadművelati területen készült. Érdemes ezt egy kicsit jobban is szemügyre vennünk. A narrátor szerint a szovjet csapatok a visszavonulás során mindent elpusztítottak, és a honvédség beérkezésével a lakosság is visszatérhet a lakhelyére. Az üzenet egyszerű: a bolsevikok pusztítanak, míg a honvédek a békét hozzák el. Nézzük meg azt, hogy ehhez a narratívához milyen vizuális képanyagot használtak fel.

Az üzenet első felének alátámasztásaként felperzselt faházak maradványait és rombolt hidat jelenítettek meg. A következő jelenetsorban helyi lakosokat vesznek fel, ahogy hosszú sorokban gyalognak. A harmadik felvonásban pedig oszlopalakzatban 38M Toldi harcokcsik sorakoztak fel a városias település egyik utcáján, miközben a helyi lakosok figyelik a magyar csapatok

¹⁷ 98.104/1930 BM, valamint a 109.570/1930 BM számú körrendeletek. BARKÓCZI 2017. 23.

¹⁸ 1941. júliusában: mvh-0907-09, mvh-0908-07; mvh-0909-05; 1941. augusztusában: mvh-0910-05, mvh-0911-07, mvh-0912-08, mvh-0913-06, mvh-0914-01; 1941. szeptemberében: mvh-0915-07, mvh-0916-08, mvh-0917-08, mvh-0918-05; 1941. októberében: mvh-0921-07, mvh-0922-07; 1941. novemberében: mvh-0923-09, mvh-0925-05, mvh-0926-07, mvh-0926-08

¹⁹ 1941. szeptemberében: mvh-0918-02 1941. október: mvh-0919-08, mvh-0919-09; mvh-0921-08; 1941 novemberében: mvh-0925-04, mvh-0925-06, mvh-0926-09; 1941. december: mvh-0927-07, mvh-0928-07; mvh-0929-08, mvh-0930-06; 1942. január: mvh-0932-07

²⁰ 1941. júliusában: mvh-0908-07, 1941. szeptemberében: mvh-0915-07, 1941 novemberében: mvh-0925-04, mvh-0925-05, mvh-0925-06, mvh-0926-07, mvh-0926-08; 1941. december: mvh-0928-07. Az eltűnt forrásokat a Nemzeti Filmintézet kutatói tárták fel. In: <https://filmhíradokonline.hu/> (Letöltve: 2025. 02. 02.)

²¹ ANDAHÁZI SZEGHY 2016. 43–44.

²² mvh-0907-09

mozgását. A jelenet békésnek tűnik, az ábrázolás nem mutatja a harci menet jellegét. Tehát a pusztításhoz rombolt műtárgyak képeit használták, míg a béke elhozatalához menekültek egy csoportjának menetelését, a honvédek megjelenítésében pedig semleges közegben lévő modern páncélosok csoportját mutatták be. Az egyes üzenetekhez – amit a narratívából tudhatunk meg – ezeket a motívumokat tudták párosítani. Ezáltal hitelesíteni kívánták az elmondott üzenetet. A rombolt híd megjelenítése jó ötlet,²³ mivel a haza lakosság nagy része is használt Magyarországon hidakat, így azonnal hozzá tudták kapcsolni a saját világgképükhöz. Viszont a megvert szovjet csapatok képeire nem mutattak felvételeket. Itt legalább egy kilőtt harcokcsival lehetett volna illusztrálni a narrációt. A menekültek megjelenítése inkább semlegesre sikerült. Nem mutattak kapcsolatfelvételt vagy üdvöztető kommunikációt a magyar katonák és a helyiek között. Így a béke elhozatala nem áll megfelelő vizuális alátámasztás alatt. A békés lakosság motívumát legfeljebb a harmadik jelenet mutatja meg, amikor a magyar páncélosok figyelik a lakosokat. Ha nem mondta volna a narrátor, hogy ez Kolomeában készült, a néző nem tudta volna megmondani, hogy ez egy nemrég elfoglalt településen készült. Összességében az első filmhíradóról elmondható, hogy egy-egy narratívához hozzápárosítottak képeket, viszont nem tudtak minden állításukhoz megfelelő vizuális hitelesítést adni. Illetve a hadi tájékoztatáshoz hozzáfűztek egy politikai üzenetet is.

RENDSZERES MEGJELÉN A VILÁGHÍRADÓBAN

A Gyorshadtest 1941. július 9-én nulla órától kivált a Kárpát-csoportból, és átkerült a német Dél-Hadseregcsoport alárendeltségébe.²⁴ Ezt követően a Kárpát-csoport a Honvéd Vezérkar közvetlen alárendeltségében látott el biztosítási feladatokat, tervezetten addig, amíg ezt a feladatot a német csapatok át nem veszik.²⁵ A Gyorshadtest viszont folytatta az offenzív műveleteket, és együtt harcolt a tengelycsapatokkal.

A 907. filmhíradótól (1941. július) kezdve egészen a 920-ig (1941. október) bezárólag minden hétre jutott egy magyar hadi filmhír. A háborúba való belépés után 920. hír volt az első olyan, amiben nem beszéltek a magyar részvételről. A németek és az olaszok harcairól igen, csak külön a haditudósítók által készített magyar híradásról nem beszéltek. A következő ilyen eset a 924. filmhíradóban fordult elő (1941. novemberében), valamint még a 931-ben (1941. december) híradóban is lehet hiányérzetünk, ha bele vesszük, hogy a kutatási témánk szempontjából még ide kapcsolható hír 1942. januárjában jelent meg a 932. filmhíradóban.

A 909. filmhíradóban folytatták a visszavonuló szovjetek pusztításairól szóló narratívát.²⁶ Ez már több mint két perces filmanyag, mely a duplája a 907-09 filmhírnek. A mozgóképeken a páncélosok után a repülőcsapatok mutatkoztak be, akik a kamera előtt egy tábori repülőtérről hajtottak végre felszállást. Készítettek légi felvételeket is, mely alkalmat adott arra, hogy a már korábban bemutatott rombolt híd motívumát más perspektívából mutassák be. A bolsevista

²³ „A Dráva és a Mura folyókon átívelő vasúti és közúti hidak évszázadokon keresztül a kapocs szerepét töltötték be, országokat, népeket, családokat, kultúrákat kötöttek össze. Lerombolásuk gyászt és szomorúságot, az (újja)építésük pedig reményt és örömet hozott. A szerzők a déli határhidak történetével kapcsolatos jelentősebb eseményeket vilantják fel az alábbi írásukban.” TÓTH – KOVÁCS 2022. 27.

²⁴ ANDAHÁZI SZEGHY 2016. 62.

²⁵ Ez magában foglalta a területen maradt szovjet csapatrészek felszámolását, és a megszállás katonai közigazgatás megszervezését. HL, Kp-csop, I/1. 183. o. idézi ANDAHÁZI SZEGHY 2016. 62.

²⁶ mvh-0909-05

bűnök megjelenítésére felhasználtak egy leégett templomot, melyről azt állították, hogy korábban börtönként használták. A filmhíradóra nem jellemző brutális képsorokban elszenesedett emberi maradványok is feltűntek a mozgóképeken. A keresztény érában felnőtt lakosság körében a képek vízhangja egyértelmű negatív érzetet keltett.²⁷ Ezt fokozták tovább, hogy egy magyar nyelven írt falfirkát is rögzítettek. A hat másodperces képernyőidő bőven elégséges volt arra, hogy a „*templom volt börtön lett innen csak a lélek szállott el*”²⁸ szöveget mindenki el tudja olvasni. A 909. filmhíradóban rámutattak arra, hogy a magyar csapatok is rátaláltak a bolsevizmus rémtetteire. Ezt úgy mutatták be, hogy az előző héten a németek szemüvegén keresztül láttatták mindezt.²⁹ Erre a célra az elérhető legdrasztikusabb képeket rögzítették.³⁰

A 910-05 számú filmhír³¹ képsorát a magyar szeroszlop³² munkájának megjelenítésével kezdték. A rögzített képeken géplakatos, eszterga és hegesztési munkát folytató honvédek láthatók, akik ügyet sem vetettek a kamerára és szünet nélkül folytatták a munkájukat. Ezzel jól illusztrálva az első felvonás szervizelési munkáinak folyamatosságát. A második felvonásban a narráció szerint zsákmányolt légbombákat láthatott a néző. A 47–53. másodpercek közt egy hordládában függőlegesen felállított bomba látható, mely mellett egy katona állt. Ezzel a felvétellel jól lehetett érzékeltetni a bomba méretét. A nézők ezt összeköthették a kassai bombázással, mely a hadba lépésnél játszott szerepet.³³

A következő felvonásban szintén a katonai logisztika teljesítményének lehetett tanúja a néző, ugyanis a narráció szerint az éhező helyi lakosoknak adtak ételt. A rögzített felvételek is ezt támasztják alá. Ez egyfajta reakciója is az előző héten vetített filmhíradónak, melyben elmondták, hogy a visszavonuló szovjetek az élelmiszerraktárakat is felgyújtották. A képeken nőknek, gyerekeknek, időseknek, de még néhány férfinak is mertek a tábori főzőponton egytálételt és kenyeret adni. Ezek a képek a jószándékú ember imázsának építése helyett álltak, mely pozitív irányba formálta a világgépet. A filmhír utolsó felvonásában a harcoló csapatok kerültek a fókuszba, ezáltal biztosítva a hadihír jellegét. A narráció szerint egy erősen védett tanyaépületet vettek birtokba a honvédek. Ennek a szövegnek a vizuális képanyagához rohamozó és tüzet vezető gyalogosokat rögzítettek, akik mozgását egy közvetlen tűztámogatást nyújtó löveg biztosította. Mindenképpen ki kell emelnünk a löveg tüzelésének felvételét, melynek háttérben egy katolikus kereszt magasodik. A hatás fokozása érdekében a felvétel készítője alacsonyabb magasságból készítette, így a tűzereket kissé lentről vette fel, akik mögött ezáltal a kereszt még magasabbra került. Ezáltal is egyfajta fennköltebb jelleget adva a küzdelemnek. A harcok képei közt lehet felsorolni a rohamozó gyalogságot, a tüzet vezető lövészt, a lövegek tűzkiváltását, vagy a robbanások előtt lehasaló katonákat. Egy alig egy perces filmhírbe ezeket a motívumokat kell bemutatni ahhoz, hogy a nézőben hitelesítést nyerjen az a tudat, hogy valahol harccselekmény zajlott.

²⁷ Egy ilyen tett a keresztény nemzeti gondolat uralta politikai érában méltán számíthatott megvetésre. A tárgyban lásd bővebben: TURBUCZ 2012.

²⁸ 102-108 mp.

²⁹ mvh-0908-02

³⁰ Fekete Bálint a GPU borzalmak c. filmhírt elemezte, viszont ott nem voltak magyar csapatok, így ebből a vizsgálatból kimaradt. FEKETE 2014. 13–23.

³¹ mvh-0910-05

³² gépjármű javító alegység

³³ ROMSICS 2016.

A 911-07 filmhír a „A szovjet hadsereg nyomában”³⁴ címmel került a magyar mozikba. A felvételeket szintén a haditudósító század készítette. Az elemzést kezdjük a narrációval, melyben elmondták, hogy a magyar csapatok üldözik a szovjeteket, akik romokat hagynak maguk után. Ez az üzenet tovább erősíti a visszavonulás ténszerűségét és azt, hogy eközben rombolásokat és készletek megsemmisítését hajtottak végre. Mi viszont nézzük meg, hogy a készítő ezt az üzenetet milyen képanyaggal kívánták alátámasztani. Az első felvonásban huszárok, országos járműves oszlop, valamint fogatolt tüzekek hajtanak végre mentést. A képek tanúsága szerint az üldözés képét (image) oszlopban menetelők felvételeivel (pictures) helyettesítették.³⁵ A második felvonásban égő és romos épületek képei mutatják a visszavonulók pusztításait, valamint magyar felségjelzésű 35M Ansaldo és Toldi harckocsik vonulnak át. A felvételeken a harckocsiparancsnok a páncéltesten kívül figyel a területet, akár csak Kolomeában. Annyi különbséggel, hogy itt már nem volt nézőközönsége a páncélosoknak. Az utolsó felvonás néhány másodpercében mutatkoztak be a 39M Csaba páncélgépkocsik. A filmhír továbbra is a rombolt objektumok képeivel erősíti a visszavonulók pusztításait, valamint mozgásban lévő csapatok képeivel illusztrálja a visszavonulók üldözését.

A 912-08 számú filmhír a kereszténység motívumával indítja be a közel három perces audiovizuális anyagot.³⁶ Itt kell szót ejtenünk arról, hogy a filmhíradók hírei ugyan közvetlenül nem függenek össze, viszont közvetett módon kapcsolódnak egymáshoz. Ugyanennek a filmhíradónak a harmadik hírében a narrátor a következővel kezdi a mondandóját: „*A Szovjet ellen megindított kereszties háborúban ...*”³⁷ Valamint a negyedik hírből a kereszties összefogásra emlékeztető kijelentést tesz, miszerint „*Európa népei összefogtak a szovjet ellen.*”³⁸ A három különböző filmhírben tett nyitómondatok együtt már képesek kontextust alkotni, melyben a összeurópaiság és a keresztény értékrend pozitív minősítést kölcsönöz. A biblia forgatása és az áldozás képei összekötik az otthoni nézőket a katonákkal, mivel ez egy olyan tevékenység, amellyel könnyen tudnak azonosulni.³⁹

A következőkben új elemként a vezetés és irányítás rendszere került fel a filmhíradó vásznára, melynek ábrázolástechnikai eszköze a térkép fölött álló parancsnok és a körülötte összesereglett beosztott hallgatóság. A következő felvonásban pedig egy folyamatkezelés mozzanatait láthatja a néző. Pontosabban azokat a képkockákat, amelyek a folyamatkezelést szimbolizálják a filmhírben. A vizuális látványt a narrátor a szükségeszköz⁴⁰ kifejezéssel kommentálja, míg a látványvilágot a nehezen és lassan mozgó összetákolat tutaj uralja. A bemutató színvonalú képkockák értelmét szükségtelen keresni, ugyanis a narrátor elmondja, hogy mit kell ez mögött látni. A túlpártot akarják biztosítani, hogy a hadihidászok hidat építsenek a járművek átkeléséhez. A hídépítés eredményeként a katonai járművek biztonsággal átkelhetnek a Bug folyón. Az utolsó felvonásban aztán egy ellenséges repülőgép-támadást rögzítenek a felvételen, melyet a

³⁴ mvh-0911-07

³⁵ A két képfogalom: A kép (pictures) a virtuális, anyagi és szimbolikus egység, melyből a virtuális rész az ábrázolás (image), az, amely valami helyett áll, amely valamit meg akar jeleníteni. SZÖNYI – SZAUTER 2008. 11.

³⁶ mvh-0912-08

³⁷ mvh-0912-03

³⁸ mvh-0912-04

³⁹ Az 1941-es adatok szerint a lakosság 95,3% keresztény. Központi Statisztikai Hivatal https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas

⁴⁰ Katonai kifejezés, mely annyit tesz, hogy nem a feladatra speciálisan kialakított technikai eszközt alkalmaztak.

légvédelmi löveg elhárít. A filmhíradóra szintén nem jellemző módon a saját sebesülteket is lencsevégre kapják. Ez az utolsó jelenet aztán új motívumot vezetett be a Szovjetunió elleni háborúban. Még hozzá azt, hogy az ellenség képes az aktivitásra, és nem pusztán visszavonul, hanem amikor lehetősége nyílik, akkor ellencsapást hajt végre.

A 913-06⁴¹ filmhíradó első felvonásában a légvédelmi tüzékről jelenítettek meg képeket. Még hozzá azért, mert több feladatuk is akadt a szovjet gépek támadásai miatt. Látványelemként felhasználtak műszeres bemerést, lövészetet, ellenséges repülő lezuhant roncsainak fotóit. A mindössze 50 másodperces felvételesorozatba egy teljes történetet beszéltek el a légiveszélytől a lezuhant ellenséges roncs átkutatásáig. Az előző filmhíradóval együtt azt támasztják alá, hogy van ellenséges légitevékenység, viszont azt eredménnyel elhárítják. A következő felvonásban tanúbizonyosságát adják annak, hogy a szovjet haderő hatalmas veszteséget szenvedett a magyar arcvonalszakaszon. A képeken számtalan haditechnikai eszköz roncsát pásztázza végig a kamera. Ezután egy újabb motívum és kifejezés került fel a mozivászon síkjára. Még hozzá a narrációban: „*A hadifoglyok között gyakran szívósan ellenálló szovjet amazonok is kerülnek fogságunkba.*”⁴² szókapcsolat addig nem fordult elő. A képeken pedig egy szovjet egyenruhát viselő nő látható, amint hadifogságba szállítják. Az utolsó felvonásban a már jól ismert rombolt hidak és épületek kerültek előtérbe. Abban sem mutattak újat, hogy Toldi páncélossal felszerelt harcokoszlok átvonulnak az elfoglalt településen. A narrációban összekötik a fegyveres összecsapások nyomait a visszavonulás során elpusztított hidakkal ezzel minimalizálva a háborús nyomok saját felelősségét.

Utóbbi kijelentést viszont feloldja a következő filmhíradó első híre.⁴³ Ebben előre vetítették, hogy Nikolajev településre is ugyanaz a sors vár, mint a többire. Ha nem pusztulnak el az épületek a harcokban, a szovjetek felgyújtják őket. A 914-es filmhírben azt is megtudhatták, hogy a szovjet propaganda szerint a tengelycsapatok kifosztják a lakosságot. Ennek cáfolása érdekében néhány másodpercben bemutatják, hogy az időserű betakarítási munkálatokat a helyi parasztok békésen folytatják. Tulajdonképpen magyarázat nélkül folytatja a narrátor, hogy „*a helyszínen beszerzett gabonából készült a táborig sütőszlopoknál honvédeink kenyere.*”⁴⁴ A képek is átkötés nélkül követik egymást. Egyik felvételen még számos nő halomba hordja a terményt, a következő képen pedig honvédek dagasztják a kenyeret. Ha igazán ki akarták volna használni a propaganda funkcióját, akkor a megsütött kenyérből átadtak volna néhányat a betakarítást végző asszonyoknak. A figyelmes nézőnek eszébe juthatott, hogy korábban már tettek ilyesmit. A haza agrártársadalomnak viszont a betakarítás a békés életnek az imázsképe. A következő felvonás viszont azonnal visszazökkenti a nézőt a háború valóságába, ugyanis ismét előkerülnek a rombolt objektumok vizualizációi. Végül megjelent a hadifoglyok végeláthatatlan sorainak képe, mely a harcok egyfajta eredményjelzőjeként funkcionál.

„ERŐSÖDŐ” NARRÁCIÓ ÉS FOLYAMATOS MEGJELENÉS IDŐSZAKA

1941. szeptemberében felszínre került a szervezet vezetésében meglévő antibolsevista eszme. Ugyanis a munkatársakat és a vezetőket is Kozma Miklós és körei adták, leginkább megbízható

⁴¹ mvh-0913-06

⁴² mvh-0913-06

⁴³ mvh-0914-01

⁴⁴ mvh-0914-01 30-50. mp.

személyek, akiktől ez a legkevésbé sem állt távol.⁴⁵ Ugyan a 915. filmhíradó háborús híre sajnos nem maradt fent, így vizuális elemzést sem tudunk folytatni, viszont a Nemzeti Filmintézet munkatársai feltárták, hogy a filmhír a tábori istentisztelet tárgyában készült, amin a helyi lakosságból is sokan részt vettek. Megfogalmazásuk szerint: „*Megható jelenetek játszódtak le a mise alatt az istentiszteletektől 22 éve eltöltött lakosság körében.*”⁴⁶ A narráció erősebb hangvétellévé válására a következő filmhír is jó példát szolgáltat. „*Támadásra indul a repülőszázad, hogy új győzelemmel gazdagítsa repülőink hírnevét. Tíz légi győzelem kivívása után mind visszatértek a Dnyeper mentéről, s a nap dicsfényével tűnik le a Krivoj Rog-i hegyek mögött.*”⁴⁷ A fennmaradt levéltári anyagok nem nyújtanak bizonyosságot arról, hogy ez a változás miért állt be. Így csak következtetni tudunk arra, hogy ez a fajta „magabiztos” és lírai fogalmazás a háborús sikerek következtében került felszínre. A híradó műfajhoz egyik sem illik bele, és azért nem magyarázható pusztán az antibolszevizmussal, mert a háború előtt nem becsmérelték a rendszert, csak akkor, amikor már beállt a hadiállapot.

A 916-08 filmhír⁴⁸ narrációjában a kommunista rendszer kritikáját fogalmazták meg, melyhez földbevált házak képét társították, mondván, hogy így élnek a szociális gondoskodásban lévő munkások. A második felvonásban pedig a repülő csapatok hajtottak végre felkészülést, majd bevetést. A filmhíradót színesítve ismét légi felvételeket vágtak közbe, melyben akrobatikus műrepülő elemeket is láthatott a néző, majd a leszállást követő győzelmi ünneplés romantikus képeivel kívánták rabul ejteni a néző figyelmét.

A 917-08 filmhírben a győzelmi ünneplést folytatták a kitüntetések átadásával. A katonai díszszemlékre emlékeztető átadási ceremónia a fronton kissé életidegennek hat, viszont jó összekötő kapocs a hazai nézőknek, akik számos ünnepségen láthattak hasonló jeleneteket. Ezzel egy kézzelfogható kapcsolódási pontot találva a látottak és a saját tapasztalatok között. A filmhír második részében a narrátor szerint „*Tüzérségünk támogatásával csapataink fontos városokat és ipartelepeket foglaltak el.*”⁴⁹ Az ambiciózus kijelentést képi anyagát nyílt területen végrehajtott gyalogos rohammal kívánták illusztrálni, valamint bevágtak néhány, a tüzérségi lövészetben készült felvételt. Mindkettő motívumra már korábban is volt példa, és mindkettő reprezentatív módon jeleníti meg a támadás képét a vásznon. Bár az elhangzó szöveg többet ígért, mint amit a néző kapott, viszont amit kap, az beleillik a narráció alaptézisébe, ami nem más, minthogy támadnak a magyar csapatok. Akár hiányolhatnánk is a támadás eredményét, de ennek megjelölését már nem látták szükségesnek. Megelégedtek azzal, hogy szövegesen bemondták, ahelyett, hogy például egy birtokba vett üzem anyagi javait vagy zsákmányolt harceszközöket mutogattak volna.

A következő felvétel a 918-5 filmhír, melyben folytatták a retorikaváltás szövegezését. Ebben az esetben „*A mezőgazdasági gépekben állítólag bővelkedő Szovjetthonban a lakosság ma is ősi eszközökkel csépeleli a learatott gabonát*”⁵⁰ megjegyzéssel kezdték a narrációt. A képek tanúsága szerint az emberek a termény betakarításához és feldolgozásához csoportokban kézi

⁴⁵ TURBUCZ 2020. 317-318.

⁴⁶ mvh-0915-07

⁴⁷ mvh-0916-08 40-93. mp.

⁴⁸ mvh-0916-08 05-26. mp.

⁴⁹ mvh-0917-08

⁵⁰ mvh-0918-05

szerszámokat, valamint ló vontatta munkaszerkezetet használtak. Összehasonlítva az alig két héttel későbbi székelyföldi hírrel, amelyben Bánffy Dániel báró, földművelésügyi miniszter szemléli meg a földeket és gazdáikat, nem látni kardinális különbséget.⁵¹ A filmhír második felvonásában viszont a hidások építettek egy hadihidat, melynek legoptimálisabb képanyaga a folyó felett dolgozó honvédek által adott felrobbantott korábbi híd mellett található.

CÖSKKENŐ REPREZENTÁCIÓS IDŐSZAK

A 921-07 filmhírben már a Dnyeper menti folyamvédelemről számoltak be, mely augusztus 30-tól október 6-ig tartott.⁵² A narráció szerint a magyar csapatok „minden esetben visszaverték a szovjet támadó kísérleteit”⁵³. A hangvétel mérséklődött, a szöveg pedig elárulta, hogy defenzív tevékenységet folytatnak egy olyan ellenséggel szemben, ami többször is megpróbált átkelni a túlpartra. Ezzel rámutatva arra, hogy a magyar honvédek megállják a helyüket, de egyúttal arra is, hogy az ellenség még továbbra is képes aktív tevékenységet folytatni. A mutatott képeken látszik a Dnyeper széles folyama, majd vágás után rádiós katonák, menetet végrehajtó kerékpárosok, szétbontakozó huszárok, rohamozó gyalogosok és robbanás előtt lehasaló katonák láthatók. Utóbbi kettő motívum már megszokott módon állt a fegyveres küzdelem szimbólumaként a vásznon. Ezt követően – szintén némi romantikus képként – azonnal a kitüntetés átadásának díszes rendezvényét láthatja a néző. Ezzel rámutatva arra, hogy a hősiesség teljesítmény nem maradhat jutalmazás nélkül.

A 922-07 számú filmhírben⁵⁴ még a gépkocsizó gyalogság menetéről mutattak képeket, mely arra szolgált, hogy a szovjet csapatok üldözését szemléltessék. A narráció alátámasztásaként bemutattak egy járműről szállást egy előre meghatározott terepszakaszon, majd onnan imitálták a szökellést. Valamint a gyalogosok kézi fegyvereikből lött tűzének felvételeivel jelezték, hogy harctevékenység is folyt a manőverek után. A filmhíradó második felvonásában a visszavonuló bolsevikok által tönkretett duzzasztómű képeit mutatták be a hazai közönségnek.

A 923-09 hírben a Dnyeper folyón való átkelést kívánták megjeleníteni. Erre a legalkalmasabb képeket a rohamozó gyalogosokban és a tűzérési tűzkiváltásban látták. A folyami átkelés megőrkítésére egy darab evezős csónakot és egy kis méretű (kb. 20 katonát elbíró) kompot vettek fel az operatőrök. A birtokba vett településen a háborús pusztítás nyomai látszódtak, melyet a narrátor „szovjet pusztításnak”⁵⁵ nevezett.

A 925. és a 926. filmhíradóban három-három film is volt. Sajnálatos módon a többségük megsemmisült, így csak következtetni tudunk a tartalmukra. Ezek lettek volna az utolsó képek a Gyorshadtest 1941-es háborús alkalmazásáról. A 926-09 felvétel már a visszafogadó ünnepéről számolt be.

HAZAI VONATKOZÁSÚ HÁBORÚS HÍREK

Ide kerültek besorolásra azok a filmhírek, amelyek 1941-ben a Kárpát-csoport és a Gyorshadtest kapcsán deklaráltak magyarországi forgatással jelentek meg.

⁵¹ mvh-0921-05; Az is megjegyezhetjük, hogy 1941-ben a magyarországi társadalom 48,7%-a a mezőgazdasági szektorban élt és dolgozott. Így megfelelő összehasonlítási alapjuk lehetett. Romcsics 2010. 189.

⁵² ANDAHÁZI SZEGHY 2016. 89–92.

⁵³ mvh-0921-07

⁵⁴ mvh-0922-07

⁵⁵ mvh-0923-09

Az elsőre még 1941. szeptemberében került sor, amikor a női társadalmi szervezetek a Magyar Vöröskereszt segítségével szeretetsomagokat készítettek a fronton harcoló katonák részére.⁵⁶ Mivel ekkor ez a két szervezet volt hadműveleti területen, ezért másnak nem készíthették, mint az általunk vizsgált seregtesteknek. A felvételek képein asszonyok számtalan vöröskeresztes csomagot készítenek össze és ládáznak be.

A következő hónapban három ilyen hír is előfordult. A 919. híradó nyolcadik híre arról szólt,⁵⁷ hogy a harc téren megsebesült katonákat Magyarország különböző pontjain kórházakban ápolták. Az ide vonatkozó képeken orvosi ellátásban részesülő és lábadozó katonák láthatók. A kilencedik hírben pedig a vitéz nagybányai Horthy Miklósné a társadalomtól kért adományokat a hadviselő katonák és nélkülöző családtagjaik részére.⁵⁸ A képen a kormányzó felesége olvasta fel a beszédét, miközben vízzel a szavai alá vetítették a háborús képeket. Ezt egy egészen ritkán használt technológiai eljárással oldották meg. A 921. filmhíradóban pedig szintén a sebesült honvédek jelennek meg egy kívánságverseny keretein belül.⁵⁹ A képek alapvetően az előadásról szóltak, viszont több alkalommal is a kamera fókuszában a fronton megsebesült katonák láthatók.

A novemberi hónapban a 925-04 filmhír megsemmisült, de tartalmában ez is az ajándékok gyűjtését propagálta.⁶⁰ Ugyanezen a filmhíradónak a hatodik híre is elveszett, ami pedig az 1. hegyvidéki visszafogadó ünnepségét jelenítette meg.⁶¹ A 926-09-es filmhír szerencsésen fennmaradt, mely a nyíregyházi és a nagyváradai huszárezred visszafogadó ünnepségéről szólt. A képek díszes jelenetekről számoltak be, amin előljáróként a kormányzói pár és a honvédelmi miniszter is megjelent. Az ünnepség a katonai rendezvényeken megszokottak szerint folyt le, a képekről nem hiányozhatott az előjáró fogadása, a csapatok szemléje, a zászlószalag adományozása, a kitüntetések átadása, a köszöntőbeszéd és a díszmenet sem.⁶²

A decemberi hónapban megjelent négy hazai hír, amit még ide lehet sorolni. A 927. filmhíradóban ismét a sebesültek kerültek be a filmújságba, akikkel kapcsolatban a narráció elmondta, hogy a súlyos sebesülteket légi úton szállították haza a műveleti területről.⁶³ A képen magyar felségjelzésű vöröskeresztes, fekvőbeteg szállítására is alkalmas utasszállító repülőgépről árukkodik, ami leszállt, hogy kiszállítsák belőle a sebesülteket. A 928-07. számú filmhír is megsemmisült, de tartalma szerint a sebesült honvédek rehabilitációjáról szólt.⁶⁴

A 929-08 a határvadászok,⁶⁵ addig a 930-06 filmhír⁶⁶ a gyorshadtest visszafogadó rendezvényeiről számolt be. Mindkét esetben Szombathelyi Ferenc fogadta a hazatérőket, és a csapatok az állomáshelyükig több települést is érintettek, ahol kisebb-nagyobb ünnepi fogadtatásban

⁵⁶ mvh-0918-02

⁵⁷ mvh-0919-08

⁵⁸ mvh-0919-09

⁵⁹ mvh-0921-08

⁶⁰ mvh-0925-04

⁶¹ mvh-0925-06

⁶² mvh-0926-09

⁶³ mvh-0927-07

⁶⁴ mvh-0928-07

⁶⁵ mvh-0929-08

⁶⁶ mvh-0930-06

részesültek. Utóbbinak a legnagyobb ünnepséget a Hősök terén tartották. Lefolyásuk rendjét a korábbi hasonló rendezvény szerint ábrázolták.

Utolsó, a témában még releváns filmhír 1942. januárjában jelent meg a mozikban 932-07 sorszámmal. Ez volt az év első híradója, amelynek a felvételeit még az előző évben készítették, és amely a karácsonyi ünnepségekről szólt. Ábrázolását tekintve elmondhatjuk, hogy ez is a sebesültekről való gondoskodást hirdette, méghozzá olyan képekkel, amin a honvédelmi miniszter jelenlétében a hadikórházakban ápolásban részesített sebesült honvédeket ajándékozták meg. Ezzel zárult a filmhírek azon sora, mely a gyorshadtestet vette fókuszába.

ÖSSZEGZÉS

Ezekre a forrásokra nem lehet pusztán propaganda híryanagként tekinteni. Hiszen az alkotók képzeletét és megvalósítani kívánt szándékát lekorlátozta a rendelkezésre álló alapanyag. Ennek több összetevője között voltak a technológiai lehetőségek, az operatőrök korlátai, vagy a felvétel készítéséhez szükséges tudás, tapasztalat, vagy egyáltalán a szándék. Ezek és a létező valóság különös ötvözeteként jött létre a filmhíradó.

Minden hadi filmhírbe beleillesztettek egy politikai-ideológiai üzenetet is. Ez a kettőség ok-okozati összefüggésbe állította az eseményeket és a történéseket. Számos esetben elmondható, hogy propagandisztikus kifejezésmód érhető tetten a politikai üzenet átadásában, viszont ezt nem aknázták ki teljes mértékben, ugyanis számos lehetséges picture képet forgathattak volna le, de mégsem tették. A politikai-ideológiai vizualizációk célja a bolsevizmus ellenség és elmaradottság (image) képének építése volt. Erre a célra a legalkalmasabbnak a következő (picture) képeket találták:

- értékes műtárgyak és lakóházak romjairól készült felvételek;
- kereszténység ellen elkövetett bűnök képei;
- temetetlen heverő, meggyilkolt emberek képei;
- éhező lakosságról készült felvételek;
- földbevájt lakó célú ingatlanok képei;
- ősidőkből származó agrár munkaeszközök alkalmazásának felvételei.

Ebből azt is megtudhatjuk, hogy a felsorolt képek a híradó készítői szerint a negatív kvalitást szimbolizálták. Mivel a filmhíradó egy társadalmi konstrukció folyamatként jött létre, ezért azt is megkockáztathatjuk, hogy a híradó készítői olyan szimbólumokkal és motívumokkal igyekeztek élni, amelyekkel átadják a szándékuknak megfelelő üzenetet. Ebből pedig az adódik, hogy a fenti felsorolt tételek a társadalom kognitív terében is negatív jelentéstartalommal bírtak.

A gyorshadtest vizualizációjának célja a sikeres fegyveres erő (image) képének építése volt. Erre a célra a legalkalmasabbnak a következő (picture) képeket találták:

- páncélosok, gépkocsizók, kerékpárosok és huszárok menetei;
- gyalogosok rohamának felvételei;
- repülőcsapatok fel és leszállásai, valamint repülései;
- tüzérségi lövegek tűzkiváltásai, ritkábban robbanópontok felvételei;
- légvédelmi tüzekek tűzkiváltásai és a lezuhant ellenséges géproncsok;
- a vezetés-irányítást bemutatása a rádiókezeléssel és parancsnoki munkatérképpel;
- műszaki csapatok hídépítési munkái;

- gépjárműjavító szeroszlop és sütőoszlop funkcionális működése;
- főzőponton történő élelmiszerosztás felvételei.

A fentiekről megállapítható, hogy a haditudósítók és a MFI hírszerkesztői igyekeztek változatos és minél szélesebb képet mutatni a gyorsadtestről. Viszont a háborús felvételek készítése rendkívül nehéz és életveszélyes foglalkozás, ezért gyakran egy-egy harcászati tevékenységet bizonyos képekkel illusztráltak a vásznon.

- A harcot a kézfegyverek és tüzérségi lövegek tűzkiváltásával jelezték;
- a támadást a gyalogság szökellő mozdulataival és gránátbecsapódások idején történt hasra fekvéssel;
- az üldözést a páncélosok, kerékpárosok, huszárok, gépkocsizó gyalogosok menetoszlopaival;
- a folyamatkeletést csónak- és kompalkalmazásával, valamint hadihíd építéssel;
- a légvédelmet a lövegek tűzkiváltásával és a roncsok bemutatásával.

Egy alig 40-60 másodperces jelenetsorba ezeket a motívumokat kellett bemutatni, ahhoz, hogy a nézőben hitelesítést nyerjen az a tudat, amit a narrátor elmondott. A háború valóságától ez persze messze áll.

Az egymást követő hetekben kiadott filmhíradókban a hadihírek képesek kontextust alkotni egymással. Így azokban a nézőkben, akik rendszeresen jártak moziba, a következő világkép állhatott össze.

Nyáron a bolsevista ellenség a visszavonulása során mindent elpusztított. A kitartó üldözést csak a szovjet légiőr zavarja meg. A támadás sikerét a nagy létszámú hadifoglyok és megsemmisített haditechnikai eszközök jelzik. **Ősszel** viszont a magyar csapatok sikeres folyamvédelmet folytatnak a szívósan védekező és gyakran támadó manővert is végrehajtó Vörös Hadsereggel szemben. A háború veszteségekkel jár, és a sebesültekről gondoskodni kell. A tél beálltával a csapatok győztesként térhettek haza.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Felhasznált Magyar Világhíradók:

1941. június: 906.

1941. július: 907., 908., 909.

1941. augusztus: 910., 911., 912., 913., 914.

1941. szeptember: 915., 916., 917., 918.

1941. október: 919., 920., 921., 922.

1941. november: 923., 924., 925., 926.

1941. december: 927., 928., 929., 930., 931.

1942. január: 932.

<https://filmhiradokonline.hu/>

Utolsó letöltés 2025. február. 02.

Felhasznált források:

MNL OL: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár

K 675, 1. csomó, 1. tételből az 1927-ben kiadott „Alapszabályzat”

K 675, 13 csomó 34. tétel

GYIMESY KÁSÁS ERNŐ (1943): A magyar híradófilm diadalútja. *Magyar Film* V. évf. 5. sz. 1943. február 3. 3–5.

ERDÉLYI ISTVÁN DR. (1943): Első helyen a magyar nemzeti filmgyártás! *Magyar Film* V. évf. 5. sz. 1–2.

Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa. https://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas (Letöltve: 2025. február 10.)

Felhasznált szabályzatok:

„Multi-Domain Operations”. <https://www.act.nato.int/article/mdo-in-nato-explained/>

https://www.jwc.nato.int/application/files/1516/3281/0425/issue37_21.pdf

Utolsó letöltés 2024. szeptember. 05.

Felhasznált szakirodalom:

ANDAHÁZI SZEGHY VIKTOR (2016): *A magyar királyi honvédség részvétele a Szovjetunió elleni támadásban. 1941. július-december.* Szeged, Belvedere Meridionale.

ANDOK MÓNICA (2013): *A hírek története.* Budapest, L' Harmattan Kiadó

BARKÓCZI JANKA (2017): *Ezerszemű filmhíradó: Vizuális propaganda Magyarországon 1930–1944.* Budapest, L'Harmattan Kiadó.

BARKÓCZI JANKA (2020): *Vizuális propaganda Magyarországon 1931–1944. A Magyar Világhíradó a rituális kommunikációelmélet kontextusában.* Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet, Budapest Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola, Doktori (PhD) értekezésdoktori.

BUZINKAY GÉZA – KÓKAY GYÖRGY (2005): *A magyar sajtó története I. A kezdetektől a fordulat évéig.* Budapest, Ráció Kiadó.

FEKETE BÁLINT (2014): A Horthy-kori filmhíradók kutatása és használata az oktatásban. *Médiakutató* 15. évf. 4. sz. 13–23.

GORDA ÉVA (2012): *A magyar haditudósítás az első és második világháborúban.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Hadtudományi Doktori Iskola, Doktori (PhD) értekezés.

KÁZMÉR LÁSZLÓ (2023): The Hungarian 2nd Army in the Hungarian World Newsreel (1942–1943). *Belvedere Meridionale* vol. 35. no. 2. 122–134. <https://doi.org/10.14232/belv.2023.2.9>

ORMOS MÁRIA (2000): *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós.* Budapest, PolgART Könyvkiadó.

ROMSICS IGNÁC (2016): *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris Kiadó.

ROMSICS IGNÁC (2016): *Magyarország belépése a háborúba, avagy Ki bombázta Kassát? A magyar történelem rejtélyei*. Budapest, Kossuth Kiadó.

Sipos Balázs (2023): „Amerika, ezeremeletes mennyország” *Amerika és az amerikanizmus a Horthy-kori nyilvánosságban*. Budapest, Napvilág Kiadó.

SZŐNYI GYÖRGY ENDRE – SZAUTER DÓRA (2008) (szerk.): *A képek politikája. W. J. T. Mitchell válogatott írásai*. Szeged, Jate Press Kiadó.

TÓTH FERENC – KOVÁCS ZOLTÁN (2022): *Hidak a magyar–jugoszláv határon. Műszaki Katonai Közöny* 32. évf. 1. sz. 27–48.

TURBUCZ DÁVID (2012): *A Horthy-kultusz vallásos jellegéről*. In Ballabás Dániel (szerk.): *Kultusz és propaganda*. Eger, Liceum Kiadó. 27–40.

TURBUCZ DÁVID (2020): *Horthy Miklós És A Szegedi Ellenforradalom*. In LIGETI DÁVID – VÖRÖS BOLDIZSÁR (szerk.): „...minden édenek neve vad poklokot bűvöl...” *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, Országház Könyvkiadó. 305–322.

TURNÁR ERIK

erikturnar@gmail.com

PhD student (University of Pécs, Doctoral School of Interdisciplinary Studies)

War and Intervention at the Baltic Sea

Soviet, German and British attempts at securing the Baltics,
1917–1919

ABSTRACT

As a result of World War I, Eastern Europe became a shatterzone of the former empires. The fall of the German, Russian and Austro-Hungarian empires created a vacuum of power in which many nationalities strived for their independence for the first time. Their struggle met or clashed with the interest of victorious powers like the United Kingdom or with powers like Germany and Soviet Russia which wanted to regain their dominant status in the region. This clash of interests culminated in the wars in the Baltics which was a strategically crucial gateway between Central Europe and the Russian heartland. While both the Germans and the Soviets tried to secure the region for their interest, the United Kingdom wanted to keep both powers from the Baltics to create a wall between them. The present study attempts to present the entangled conflict of the mentioned three great powers over the Baltics in which Estonians, Latvians and Lithuanians struggled to achieve their independence.

KEYWORDS

Germany, United Kingdom, Soviet Russia, Baltics, World War I

DOI 10.14232/belv.2025.4.3

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Turnár, Erik (2025): War and Intervention at the Baltic Sea. Soviet, German and British attempts at securing the Baltics, 1917–1919. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 4. pp 44–54.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)
(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)
www.belvedere-meridionale.hu

FROM THE FEBRUARY REVOLUTION TO THE GERMAN ARMISTICE

The successful revolution gave great hopes to Russia's nationalities who in the beginning didn't seek full independence. The political groups urging autonomy were created before the war and their necessity was strengthened by the imperial policy in Russia. The attempt to liquidate Finnish autonomy,¹ and the reprisals in the Baltics after the 1905 revolution² greatly strengthened these movements. After the February Revolution the Baltic politicians submitted their proposals for autonomy one after another. On March 13, Latvians declared that the provinces inhabited by Latvians should be unified under the name Latvia which should become an autonomous state inside Russia. Lithuanians proposed their similar demands on the same day.³

The Provisional Government's reaction was disappointing. Although in May the Kadets promised to solve the question of nationalities they refused to grant autonomy because in them they saw a threat to the success of the revolution. In June the Petrograd Soviet also promised to give rights to the nationalities, but its statement was very vague. Both the Petrograd Soviet and the Provisional Government thought that the question can be fully solved only by the future Constitutional Assembly.⁴ On July 3 the Estonian National Assembly stated that it's unnecessary to wait for the Constitutional Assembly while Latvians declared that Petrograd has no right above Latvians' matters. In June Lithuanians decided in favor of complete separation which was noticed by Germany as well. The German leadership saw potential in annexing Lithuania as a duchy.⁵

The fragile state of Russia gave the German leadership opportunities for additional conquests. The German army reached the Baltics first in March 1915 after the Russian incursion into the Memel region. Following a swift counterattack the Russians were pushed back into Lithuania and the Germans captured the port of Liepāja.⁶ In July they breached the Russian defenses and on August 5 they captured Warsaw.⁷ In mid-August the Germans captured Kaunas and on September 5 they unsuccessfully sieged Vilnius.⁸ On September 17 Mikhail Alekseyev, the Russian Chief of Staff ordered the evacuation of the city which fell to the Germans the next day.⁹

After the failure of the Russian July offensive in 1917 new opportunities emerged for the Germans to kick Russia out of the war. The key for that was the capture of Riga which was the last major city under Russian control outside of the central Russian territories. The Germans

¹ HALMESVIRTA 2001. 187–193.

² EIDINTAS – BUMBLAUSKAS – KULAKAUSKAS – TAMOŠAITIS 2013. 20–25.

³ THE RUSSIAN PROVISIONAL GOVERNMENT 1961a. 405–406.

⁴ THE RUSSIAN PROVISIONAL GOVERNMENT 1961a. 317–319.

⁵ THE RUSSIAN PROVISIONAL GOVERNMENT 1961a. 405–407.

⁶ BUTTAR 2015. 176.

⁷ LUDENDORFF 1919. 154.

⁸ HINDENBURG 1921. 176–177.

⁹ BUTTAR 2015. 323.

launched their attack on September 1 with overwhelming firepower. The Russian defenses quickly ceased to exist and the Germans marched into Riga on September 3 after which the offensive was halted.¹⁰ The Russian leadership slowly realized the danger the city's loss meant: Kerensky informed the Northern Front's commander only on September 29 that the readiness of his troops in the region is critically important.¹¹

The Germans planned a possible assault on the Estonian islands before capturing Riga. During the summer the navy and the army conducted talks about capturing the islands which would have enabled them to secure the Gulf of Finland. By the end of August it was decided that after capturing Riga they will invade the islands.¹² Operation Albion was launched on October 12 with goals of capturing the three Estonian islands: Saaremaa, Hiiumaa and Muhu. The first attack was launched on Saaremaa which was secured already on October 15. On that day the Germans launched their attack against the other two islands where it took only five days until the Russian defense collapsed. After the operation the Germans were basically at gates of the Russian capitol which probably contributed to the sudden downfall of the Provisional Government.¹³

The Bolsheviks, in order to consolidate their positions, began peace negotiations with the Central Powers in November. Negotiations between the parties began on December 1, but the Bolsheviks postponed it already on the 28th. On January 9, the negotiations continued, but the German side imposed much harsher conditions, which were presented as an ultimatum on February 9. Trotsky, who led the Bolshevik delegation, refused to accept the demands, so he left the negotiations.¹⁴ The Germans launched an offensive on February 18, and the remnants of the Russian army ceased to exist. The Germans sent another ultimatum on February 22, which the Bolsheviks accepted on the 24th. Despite the severe conditions, a peace treaty was concluded between the Bolsheviks and the Central Powers on March 3.¹⁵ The Baltics came under German control, and the future settlement of the region was a source of heated debate within the German leadership. Due to the conflicts that arose, the region was not settled, and remained under military administration throughout. In the Latvian and Estonian territories, they relied on the Baltic Germans, which greatly intensified ethnic tensions.¹⁶ The Bolsheviks made no attempt to regain the territory until the German surrender, but afterwards they tried with great force to retake the territory.

ESTONIAN WAR OF INDEPENDENCE

The Bolshevik leadership gained valuable experience in the spring of 1918. Already at the beginning of the year, the political spectrum in Finland had become polarized, and scattered clashes between the Reds and the Whites had escalated into a civil war. Carl Gustav Emil Mannerheim became the commander of the White Finnish army. The Finnish government, having no

¹⁰ BUTTAR 2017. 204–209.

¹¹ THE RUSSIAN PROVISIONAL GOVERNMENT 1961b. 1628–1629.

¹² BARRETT 2008.38–43.

¹³ BUTTAR 2017. 222–225.

¹⁴ PIPES 1997. 192–196.

¹⁵ BUTTAR 2017. 265–269.

¹⁶ RAUCH – MISIUNAS – TAAGEPERA 1994. 37–39.

other option, asked for help from the Germans. Germany, to secure Swedish iron ore shipments, considered it important to have a friendly Finland, and was therefore willing to send soldiers to Finland under the command of Rüdiger von der Goltz.¹⁷

Mannerheim launched an attack to capture Tampere on March 15, but due to prolonged fighting, the city was only taken on April 6.¹⁸ During this time, Goltz landed with his troops at Helsinki and began the siege of the city on April 11 which came under German control on the same day.¹⁹ After the capture of Helsinki, another German detachment arrived in Finland, landing east of Helsinki with the aim of capturing Viipuri. After Mannerheim's troops arrived, the German-Finnish troops managed to capture the city on April 28, thus ending the war once and for all. It was a valuable lesson for Lenin. He realized that the local communists were not strong enough to seize power, so in 1919 the Red Army was tasked with pacifying the areas in the peripheral areas.²⁰

At first, Lenin allowed the nationalities to secede from the empire, as he saw it as a significant weakening of the anti-Bolshevik forces. However, this was only a tactical consideration, similar to the peace of Brest-Litovsk, with which he wanted to gain time for the pacification of the interior areas. In the long run, he also considered the territorial integrity of the Tsarist empire important. After the German surrender, he denounced the Treaty of Brest-Litovsk and prepared for a major offensive aimed at regaining the lost territories.²¹

A large German force was stationed in Estonia, but it was in the process of being withdrawn and did not wish to support the Estonian struggle. In addition to the Germans, the anti-Bolshevik North-Western Army under Nikolai Yudenich was stationed in Estonia. Alongside them, a new player appeared, Great Britain, which did not want to let the Bolsheviks reach the Baltic Sea and was afraid that a defeated Germany would make peace with the Bolsheviks. The War Cabinet accepted the proposal to support the local anti-Bolshevik forces with munitions and soldiers until they were able to hold off the Red Army on their own, which meant supporting fire from the Royal Navy's ships ordered to the region.²² Another motivation for British intervention was to keep the French at bay. Many within the British leadership viewed France's influence in Poland and Czechoslovakia with suspicion and did not want the Baltic states to come under French influence.²³

The defining point of the Estonian theater of operations was Lake Peipus, which divided the passable terrain into two relatively narrow corridors. The Red Army launched a major offensive at the end of November 1918, successfully capturing Narva on November 28, and Rakvere fell to the Bolsheviks on December 15. At the same time, an offensive was launched in the south, and Tartu was captured on December 24, but they were unable to advance further due to bad weather conditions.²⁴

¹⁷ GOLTZ 1920. 47.

¹⁸ BUTTAR 2017. 302.

¹⁹ GOLTZ 1920. 59–60.

²⁰ BUTTAR 2017. 305–306.

²¹ WANDYCYZ 1969. 65–68.

²² KOPISTO 2011. 59–60.

²³ WANDYCYZ 1962. 4–5.

²⁴ MAIDE 1968. 23.

At the same time an Estonian delegation traveled to London to seek British support against the Bolsheviks. The British leadership, based on preliminary discussions, sent a large fleet to the area, consisting of 5 cruisers, 9 destroyers, and 7 minesweepers. In case they encountered enemy warships, several battleships were sent to Copenhagen. The convoy reached Tallinn on December 7, and on the 13th they destroyed a vital bridge at Narva.²⁵

In support of the Red Army, the remnants of the Russian Baltic Fleet were sent against the British convoy. The fleet, weakened by the Russo-Japanese War and Operation Albion, could not compete with the British ships, the entire fleet consisted of only one aging battleship, one cruiser and two destroyers. On December 24, the destroyers tried to lure the British ships in front of the cruiser Oleg, but the operation was a huge failure, both ships fell into British hands, effectively ending the fleet's intervention.²⁶

On January 4, 1919, the Estonian army, supported by British warships, launched its attack. On the 14th, they successfully retook Rakvere, and on the 18th, they also captured Narva with an amphibious invasion. Tartu was recaptured with a bold counterattack in the south, and on February 1, the Estonians captured Valga, thus establishing a railway connection with Riga. As a result, Bolshevik troops had to be withdrawn from central Estonian territories.²⁷

In the north, the Red Army launched a new offensive, but their attack on February 18 was successfully repelled by the Estonian army, supplemented by White Guard forces. The Bolsheviks launched continuous attacks to capture the city until the end of April, but they failed repeatedly. In the south, in March, they pushed again into the south-eastern part of Estonia but the Estonians held out thanks to Finnish and Latvian reinforcements, swampy terrain, and well-functioning logistics.²⁸

Russian and Estonian troops launched attacks in the north and south throughout May. The Estonians' only goal was to push the Bolshevik forces as far away as possible, but Yudenich wanted to capture Petrograd. On May 13, the attack began in the north, which almost immediately crushed the Bolshevik forces around Narva. Yudenich had a great opportunity when the fort of Krasnaya Gorka, which was very close to Petrograd, revolted. He quickly launched an attack to capture the fortress, but he could not reach it in time, and the Bolsheviks managed to crush the rebellion.²⁹

In the south, Estonian-Russian troops launched an offensive on May 25 and succeeded in capturing Pskov. Instead of continuing the attack, the Russian troops searched for the Bolsheviks and their supporters, during which general looting began, which favored the Bolsheviks. The Red Army easily swept away the White forces on June 19.³⁰ Stalin recognized the favorable circumstances even before the battle and reported in a telegram on June 18 that there was no need to move reinforcements.³¹

---

²⁵ MAIDE 1968. 21.

²⁶ BENNETT 1964. 41.

²⁷ BUTTAR 2017. 358–360.

²⁸ SIBUL 2010. 117.

²⁹ BUTTAR 2017. 360–361.

³⁰ BUTTAR 2017. 362.

³¹ SZTÁLIN 1950. 277–279.

In September, there were tentative talks about a possible armistice, but these were abandoned under British pressure. The British saw that there was still a realistic chance of capturing Petrograd, and therefore could not allow Estonia to conclude an armistice. On September 18, the Estonian and Finnish governments promised to adapt to British policy on the Russian question.³² On October 10, Yudenich launched an attack on the capital and reached the outskirts of Petrograd on October 20. On October 21, the Red Army's attack drove the Whites out of the city, and by November 15, they had been pushed back behind the Estonian border, where the Estonians disarmed them for security reasons. On December 3, Estonian-Bolshevik negotiations began, but on the 7th, in order to gain a better negotiating position, the Bolsheviks launched an attack towards Narva. The attack failed, and by December 28, the Estonians had pushed the Bolshevik forces back. As a result, an armistice was signed on January 3, followed by an official peace treaty on February 2.³³

LATVIAN WAR OF INDEPENDENCE

After the German surrender, the Red Army launched an attack on Latvia almost immediately, so the Latvian government's most important task was to field an adequate force. There were many German soldiers in the country, but they were too demoralized. Major Josef Bischoff gathered the reliable and usable part of the German force around himself and created the Iron Brigade, which was increased to division size during 1919. Lacking an alternative, the Latvian government turned to the Germans for support. August Winnig, Germany's Baltic envoy, made an agreement with the Latvian government that Germany could send officers and NCOs to the Baltic Germans' new force, the *Baltische Landeswehr*. They also agreed that all foreign soldiers who fought for at least 4 weeks would be granted Latvian citizenship. Calls appeared in Germany, promising several benefits, including land in Latvia for volunteers. Many *Freikorps* units responded to the call, which was also favorable to the German government. The promise of land, however, strained Latvian-German relations, as most of the Latvian lands were already in the hands of Baltic German landowners. The Baltic German leadership also aimed to increase the proportion of Germans in Latvia by settling German volunteers. The British, although suspicious of German intervention, accepted German troops to fight. In the eyes of the British, a defeated Germany was the lesser evil.³⁴ In addition to Germans, volunteers came from other countries, including Denmark.³⁵

In the absence of adequate resistance, the Red Army advanced very quickly. On January 1, 1919, British warships had to be withdrawn from Riga, and on the 4th the city fell to the Bolsheviks. By the end of January, the area controlled by the Latvians and Germans had narrowed to the *Liepāja* area, but the Bolshevik advance was slowed down by poor logistical conditions.³⁶

In order to resolve the situation, General Rüdiger von der Goltz was appointed as the commander of the German troops in Latvia, who already prepared his troops for an attack on February 28. He reorganized the remnants of the 8th Army and awaited the arrival of German

³² DBFP 1949. 558–560.

³³ BUTTAR 2017. 366–369.

³⁴ BUTTAR 2017. 372 – 374.

³⁵ KIRKEBAEK 2019. 16–18.

³⁶ BUTTAR 2017. 374–375.

reinforcements, which resulted in the infantry being supplemented with cavalry, artillery, and aircrafts.³⁷ His goal was to capture Jelgava, which would put pressure on the Bolshevik forces in Riga. The attack began on March 3, and on the 10th, Šiauliai was captured, thus securing his advance from the south. On March 18, the Baltische Landeswehr units successfully captured Jelgava, after which there was a short lull on the battlefield.³⁸

Goltz had a tense relationship with the Latvian and British governments. The British saw the German general's activities as a continuation of German imperial ambitions. It soon became clear that they had judged Goltz's presence correctly. The Latvian authorities detained several German officers, and a Freikorps unit attempted to overthrow the Latvian government. Latvian President Ulmanis and his government members successfully escaped on a British warship. Goltz did not intervene, but rather supported the appointment of a new government, the majority of whose members were Baltic Germans. On April 25, the British demanded the restoration of the Latvian government, but Goltz threatened to withdraw, so the British were forced to tolerate what happened. A few days after the incident, Goltz traveled to Berlin, where the German government assured him that it would not give in to the Allies' demands.³⁹

After returning from Berlin, Goltz launched his troops to capture Riga on May 22. During this period, the Bolsheviks' attention had waned, so the attack was a resounding success, and the Germans captured the city that same day.⁴⁰ In the city, the German troops, searching for Bolsheviks, staged a massacre, which only exacerbated the tense Latvian-German relationship.⁴¹

On May 29, Goltz continued his attack in the northeast, towards Estonia. Latvian and Estonian troops then considered the Germans, not the Bolsheviks, to be the greatest threat. Baltische Landeswehr units opened fire on a passing Estonian armoured train near Cēsis on June 5, and on June 6 German troops began the siege of the city. The fighting dragged on for several days, but the Germans were unable to take the city, so an armistice was signed on June 10. The British government, which had been distrustful until then, demanded that the German troops be withdrawn to the vicinity of Riga, but Goltz refused. The British then demanded that half of the German troops be sent home and that the Ulmanis government be reinstated. Goltz wanted to put an end to the matter with a quick attack. On June 19, the German troops launched a new offensive, but were stalled on the first day due to Estonian resistance, and were pushed back to their original positions on the 22nd. The Germans continued to fight for days without success, and finally signed an armistice on July 3, which ordered the German troops back to the Jelgava area. On July 5, the Latvians entered Riga, and on July 8, the Ulmanis government returned.⁴²

Goltz looked for a new ally and found one in the Russian general Bermond-Avalov. Bermond-Avalov was originally under the command of Yudenich, but refused his orders to go to Estonia and instead fought in Latvian and Lithuanian territory. On September 26, disregarding Berlin's definite order, Goltz transferred the German troops under the command of Bermond-Avalov, as his stay had become very uncertain. On September 27, the situation changed

³⁷ GOLTZ 1920. 120–137.

³⁸ BUTTAR 2017. 378–379.

³⁹ BUTTAR 2017. 380–384.

⁴⁰ GOLTZ 1920. 195.

⁴¹ HATLIE 2014. 124–126.

⁴² BUTTAR 2017. 387–395.

significantly, as the British government issued an ultimatum demanding the withdrawal of German troops, otherwise the wartime blockade would be restored. As a result, the German government acted much more forcefully against Goltz's move.⁴³

Goltz and Bermond-Avalov took a risk and launched an attack on Riga on October 8, but Goltz handed over command on the 14th and returned to Germany. The attack of the German-Russian troops stalled, and the Latvian army, supported by British and French warships, pushed them back. On November 16, the German-Russian army was pushed back to the Jelgava area, and the Latvian army began to push them back. The last enemy formation was chased across the Lithuanian border on November 30, but they stopped there, at the suggestion of the Allied delegation.⁴⁴

After the German-Russian army had left, the Bolsheviks continued to occupy Dvinsk. To resolve this, a joint Latvian-Polish operation was planned, as Piłsudski did not look favorably on the presence of Bolshevik forces in the Dvinsk area. The attack took place on January 3, 1920, and the 40,000-strong Polish-Latvian force (30,000 of which were Poles) swept away the Bolshevik troops, and the fighting ended by January 5. Piłsudski ceded the area to Latvia, allaying Latvian fears that Poland would retain the area.⁴⁵

LITHUANIAN WAR OF INDEPENDENCE

Lithuania was highly isolated when the Germans withdrew. The German involvement in the establishment of the Taryba resulted in it being seen by many as an illegitimate government. It was not until September 23, 1919 that the British government recognised Lithuania as a de facto state, like Estonia and Latvia.⁴⁶

The German troops in Lithuania were of low combat value and did not want to participate in the anti-Bolshevik battles. Due to the Bolshevik and Polish threats, the Lithuanian government ordered the formation of an army as early as November 23, 1918. Seeing the opportunity, Stalin sent Lithuanian communists under the leadership of Vincas Mickevičius-Kapsukas to Vilnius. On December 8, they reached the city and established the Provisional Lithuanian Revolutionary Government, which requested the Red Army to intervene on their behalf. The use of this scenario was an important tool of Soviet foreign policy throughout the existence of the Soviet Union.⁴⁷

The Lithuanian government expanded its military recruitment and took out a loan in Germany to recruit German soldiers. The call attracted most of the soldiers from Saxony, and their number was constantly increasing. The Bolshevik offensive began on December 22 and Švenčionys and Zarasai fell into their hands. On January 5, they reached Vilnius, where the local Polish resistance organization was still successfully fighting the Lithuanian communists, but it no longer had a chance against the Red Army. In order to allow a free retreat, the regular German forces remaining in Lithuania did not intervene, so the Red Army practically had no significant forces in front of it. Despite this, the offensive slowed down greatly, as the multi-front war did not allow the Bolsheviks to exploit their positional advantage. The first attack

⁴³ DBFP 1949. 127.

⁴⁴ BUTTAR 2017. 395–400.

⁴⁵ DAVIES 2003. 76–77.

⁴⁶ DBFP 1949. 567.

⁴⁷ TARULIS 1959. 20–32.

on Kaunas was launched only on February 13, but it was stopped by Lithuanian and German volunteer units.⁴⁸

The Poles saw an opportunity to capture Vilnius. Polish troops attacked the city on April 18 and took it on the 21st. The capture of the city put a huge strain on Polish-Lithuanian relations, but the Lithuanians, due to the military balance of power, temporarily accepted the loss of the city. The Lithuanian army launched an offensive on May 3 and by the end of June practically managed to drive the Bolsheviks out of the country, leaving only the Zarasai area in their hands. There were no major clashes there, and the Red Army was forced to retreat due to a lack of reinforcements.⁴⁹

In June 1919, Bermond-Avalov's troops appeared in Lithuania and took control of several cities. They lacked supplies, so their activities were limited to the capture of a few northern cities. As in Latvia before, the Allies proposed here to allow the Russian-German troops to march through the country towards Germany. The Lithuanian government agreed, because the only important thing was that the army should not be in Lithuania. The last German soldiers left the Baltics.⁵⁰

The most problematic issue that remained was the status of Vilnius. The French, in their proposal of June 28, 1919, proposed drawing a demarcation line that would have left Vilnius in Polish hands. Naturally, the Lithuanians considered the proposal unacceptable.⁵¹ The dispute was finally settled by Polish arms. During Tukhachevsky's Vistula Campaign of 1920, the city fell back into the hands of the Bolsheviks. Lithuania concluded peace with Soviet Russia on 14 July 1920, and then provided military support, in return for which it would have received Vilnius. The Polish-Lithuanian Compromise was finally concluded on 7 October. Before it came into effect, Lucjan Żeligowski led a detachment to Vilnius where he launched a coup and proclaimed Central Lithuania. Similar to the Bolshevik method, he requested the help of the Polish state, which finally annexed it in 1922.⁵²

SUMMARY

Between 1914 and 1919, three major powers tried to assert their will in the Baltics, but none of them achieved complete success. Soviet Russia attempted to regain the territories lost in 1918, but the multi-front engagement, as well as the losses caused by the World War and then the Civil War, did not allow them to successfully occupy the territories. Germany, despite losing the war in the west, did not want to give up the territorial gains in the east. According to its logic, it had already won the war in the east in March 1918. Despite having the will and the ability to gain territory in the Baltics, the Allies did not want to compensate the defeated Germany with eastern territories, its status as a defeated state did not allow it to take advantage of the opportunity. Great Britain saw the territory as part of an anti-Bolshevik intervention. It only partially achieved its goal. The area did not fall under Bolshevik rule, but the operation to capture Petrograd failed. At the end of the war, Great Britain did not have the financial resources to exploit the advantages of the victory. The failure of the great powers gave the Baltic peoples

⁴⁸ BUTTAR 2017. 405–417.

⁴⁹ BUTTAR 2017. 416–419.

⁵⁰ BUTTAR 2017. 422–423.

⁵¹ SEEN 1966. 20.

⁵² DZIEWANOWSKI 1969. 313–333.

the opportunity to establish their own states. The events between 1914 and 1919 fundamentally determined the relations between the states of the region, which did not change significantly in the interwar period.

REFERENCES

- BARETT, MICHEAL B. (2008): *Operation Albion. The German Conquest of the Baltic Islands*. Bloomington, Indiana University Press.
- BENNETT, G. (1964): *Cowan's War. The Story of British Naval Operations in the Baltic, 1918-1920*. London, Collins.
- BUTTAR, PRIT (2015): *Germany Ascendant. The eastern front 1915*. Oxford, Osprey Publishing.
- BUTTAR, PRIT (2017): *The Splintered Empires. The eastern front 1917-1921*. Oxford, Osprey Publishing.
- DAVIES, NORMAN (2003): *White Eagle, Red Star. The Polish-Soviet War 1919-1920 and 'the miracle on the Vistula'*. London, Pimlico.
- DBFP (1949): *Documents on British Foreign Policy 1919-1939. First Series. Volume III*. London, His Majesty's Stationery Office.
- DZIEWANOWSKI, M. K. (1969): *Joseph Piłsudski. A European Federalist, 1918-1922*. Stanford, Hoover Institution Press.
- EIDINTAS, ALFONSAS – BUMBLAUSKAS, ALFREDAS – KULAKAUSKAS, ANTANAS – TAMOŠAITIS, MINDAUGAS (2013): *The History of Lithuania*. Vilnius, Publishing House Eugrimas.
- GOLTZ, RÜDIGER VON DER (1920): *Meine Sendung in Finland und Baltikum*. Leipzig, Verlag von K. F. Koehler.
- HALMESVIRTA, ANSSI (szerk.) (2001): *Finnország története*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- HATLIE, MARK R. (2014): *Riga at War 1914-1919. War and Wartime Experience in a Multi-ethnic Metropolis*. Marburg, Verlag Herder-Institut.
- HINDENBURG, PAUL VON (1921): *Out of my life*. Vol. I. New York, Harper & Brothers Publishers.
- KIRKEBAEK, MIKKEL (2019): *Danish volunteer soldiers in Latvia's war of independence 1919*. Riga, Royal Danish Embassy.
- KOPISTO, LAURI (2011): *The British Intervention in South Russia 1918-1920*. Academic Dissertation. Helsinki, Unigrafia.
- LUDENDORFF, ERICH (1919): *My War Memories 1914-1918*. Vol. I. London, Hutchinson & Co.
- MAIDE, J. (1968): *Estonian War of Independence 1918-1920*. Washington, Graphic House.
- PIPES, RICHARD (1997): *Az orosz forradalom története*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- RAUCH, GEORG VON – MISIUNAS, ROMUALD J. – TAAGEPERA, REIN (1994): *A balti államok története*. Budapest, Osiris-Századvég.
- SENN, ALFRED ERICH (1966): *The Great Powers, Lithuania and the Vilna Question 1920-1928*. Leiden, E. J. Brill.

SIBUL, ERICH A. (2010): Logistical Aspects of the Estonian War of Independence 1918-1920. *Baltic Security and Defense Review*. Volume 12. Issue 2. 108-133.

SZTÁLIN, I. V. (1950): *I. V. Sztálin művei*. Negyedik kötet. Budapest, Szikra Kiadó.

TARULIS, ALBERT N. (1959): *Soviet Policy toward the Baltic States 1918-1940*. Notre Dame, University of Notre Dame Press.

THE RUSSIAN PROVISIONAL GOVERNMENT 1917 (1961a). Documents. Volume I. Stanford, Stanford University Press.

THE RUSSIAN PROVISIONAL GOVERNMENT 1917 (1961b). Documents. Volume III. Stanford, Stanford University Press.

WANDY CZ, PIOTR S. (1962): *France and Her Eastern Allies, 1919-1925*. French–Czechoslovak–Polish Relations from the Paris Peace Conference to Locarno. Minneapolis, The University of Minnesota Press.

WANDY CZ, PIOTR S. (1969): *Soviet–Polish Relations, 1917-1921*. Cambridge, Harvard University Press.

PÁNYI-ENDRÉDY REBEKA

endredy12@gmail.com

geográfus, senior accountant (Grundfos Shared Services Kft.),

DR. FABULA SZABOLCS PHD

Fabula.Szabolcs@geo.u-szeged.hu

geográfus, adjunktus (SZTE TTIK),

A transznacionális vállalatok vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalásának földrajzi aspektusai

Geographical aspects of transnational corporations' social
responsibility regarding water

ABSTRACT

Transnational corporations (TNCs) involved in global water governance are increasingly using corporate social responsibility (CSR) to reduce the negative impacts of their activities and improve their image. Although the CSR activities of TNCs show significant geographical variations, this issue has been less explored in the context of water governance. The main aim of our study is to explore how geographical factors influence the water-related CSR strategies and activities of TNCs. For this purpose, two TNCs specialised in water technology, Xylem and Grundfos, serve as a case study. A qualitative content analysis of CSR documents and official websites of these two companies has been conducted for the period 2019-2022, using the geographical conceptual triad space–place–scale as an analytical framework. Our results highlight the multi-scalar character of corporate water governance and the importance of geographical context in water-related CSR activities. Therefore, this study contributes to our understanding of corporate operations, particularly sustainability practices, and ultimately helps address water challenges.

KEYWORDS

water governance, transnational corporations (TNCs), corporate social responsibility (CSR), geography

DOI 10.14232/belv.2025.4.4

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.4>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Pányi-Endrédy Rebeka – Fabula Szabolcs (2025): A transznacionális vállalatok vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalásának földrajzi aspektusai. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 4. pp 55–83.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

BEVEZETÉS

A víz az élet egyik alapvető feltétele, azonban napjainkra a vízzel kapcsolatos problémák egyre súlyosabbá és egyre inkább globalizálttá váltak. A kihívások ráadásul nem azonos mértékben jelentkeznek a Föld egyes térségeiben, hanem számottevő földrajzi különbségeket mutatnak. E problémák hátterében természeti és társadalmi tényezők állnak, melyek közül kiemelkedik a nem megfelelő vízgazdálkodás és -kormányzás. A globális kapitalizmus időszakában ugyanis a vízzel kapcsolatos szabályozásban egyre inkább a piaci megoldások dominálnak, amelyek – egyes pozitív hatásai mellett – újabb környezeti problémákat, társadalmi-térbeli egyenlőtlenségeket teremtenek (SWYNGEDOUW 2007). A víz és a társadalom téralakítása közötti kölcsönhatásnak, azon belül is különösen az egyes gazdasági szereplők tevékenységeinek a megismerésén keresztül a földrajzi kutatás jelentős szereppel bír a kihívások megértésében és a megoldások kialakításában.

A vízproblémák keletkezésében és kezelésében egyaránt kulcsszerepet játszhatnak a globális kapitalizmus jellegzetes szervezeti egységei, a transznacionális vállalatok (a továbbiakban: TNC). Nemzetközi jelenlétük és hatásuk révén számottevő befolyással bírnak nemcsak helyi-regionális, hanem globális vízkezelési kérdésekben, ugyanakkor tevékenységük nagyban függ a természeti és társadalmi környezettől. Az utóbbi időben a fenntarthatósági szempontok előtérbe kerülése és a fokozódó társadalmi nyomás arra ösztönzi a TNC-ket, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek a vízzel kapcsolatos vállalati társadalmi felelősségvállalásra (corporate social responsibility, röviden: CSR) és a fenntartható gyakorlatok alkalmazására (Österblom et al. 2022). A CSR által adott lehetőségek kiaknázásával az érintett vállalatok nemcsak morálisan, hanem stratégiaileg is előnyhöz juthatnak a versenytársakkal szemben, ugyanakkor hozzájárulhatnak a globális fenntarthatósági célok eléréséhez is. A korábbi kutatások a TNC-k vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalásának földrajzát nem vizsgálták mélyrehatóan, viszont

véleményünk szerint ez a kérdéskör kiemelt fontosságú napjainkban a fenntarthatósági és a környezeti kihívások megfelelő kezelésének szempontjából.

Tanulmányunk célja feltárni, hogy miként jelenhetnek meg a földrajzi dimenziók a TNC-k vízzel kapcsolatos CSR-stratégiáiban és -tevékenységeiben. E cél elérése érdekében az alábbi kutatási kérdést tervezzük megválaszolni. Hogyan jelennek meg a földrajzi szempontok egyes TNC-k CSR-dokumentumaiban? Kutatásunk során esettanulmányi megközelítést alkalmaztunk, amelynek keretében két, vízkezelésre szakosodott transznacionális vállalat, a Xylem és a Grundfos példáján mutatjuk be a földrajzi szempontok jelentőségét a nagyvállalati társadalmi felelősségvállalás terén. Kutatási módszerként tartalomelemzés alá vontuk a fenti vállalatok CSR-dokumentumait és hivatalos internetes oldalait a 2019–2022 közötti időszakra vonatkozóan.

A tanulmányt a továbbiakban négy nagyobb szerkezeti egységre tagoljuk. A Bevezetés után a vonatkozó szakirodalom áttekintése következik, először a globális vízproblémákra és vízkormányzásra, majd a transznacionális vállalatok vízkezelésben betöltött szerepének földrajzi vonatkozásaira, a vállalati társadalmi felelősségvállalás és a víz kapcsolatára, valamint a vizsgálat földrajzi értelmezési keretére koncentrálna. Ezután a kutatási módszereket és adatelemzési technikákat, illetve az esettanulmányhoz választott TNC-k alapvető jellemzőit mutatjuk be. A következő részben a kutatás eredményeit ismertetjük részletesen. Végül a tanulmányt a kutatási kérdésre adott válasszal zárjuk.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Napjainkban az emberiség számára az egyik legnagyobb kihívást a vízválság jelenti. A vízzel kapcsolatos problémáknak számos összetevője van, például a vízhiány és elégtelen vízminőség, a vízi ökoszisztémák veszélyeztetettsége, az éghajlatváltozás vízforrásokra gyakorolt hatásai, illetve a víz energetikai és egyéb gazdasági hasznosításából fakadó kihívások (COOLEY et al. 2014). A vízproblémák súlyosságát jelzi, hogy azokkal már évtizedek óta globális léptékben is foglalkoznak. Például az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai között a 6. számúként szerepel az elérhető és fenntartható vízgazdálkodás és közegészségügyhöz való hozzáférés biztosítása mindenki számára (UN 2015). A vízproblémáknak ez a globális értelmezése, illetve a transznacionális kapitalizmus logikája hívta életre a globális vízkormányzás fogalmát.

A vízkormányzás egy igen sokrétű fogalom, amelynek számos definíciója létezik. Általában olyan politikai, társadalmi, gazdasági és adminisztratív rendszerek alkotják, amelyek közvetlenül vagy közvetve befolyásolják a vízkészletek használatát, valamint a vízszolgáltatások nyújtását a társadalom különböző szintjein (UN 2006. 47.). Globális szemszögből az infrastruktúra mellett a vízkormányzás körébe tartoznak a tágabban értelmezett társadalmi intézmények, vagyis olyan normák, alapelvek, szabályok, ösztönző és információs eszközök, amelyek elősegítik a vízgazdálkodás területén a különböző szereplők viselkedésének megváltoztatását (PAHL-WOSTL et al. 2008. 422.). E megoldások által a vizet, mint erőforrást, egy nemkívánatos állapotból egy kívánatos állapot felé terelik (PAHL-WOSTL 2015. 26.). Összességében a globális vízkormányzás egy sokféle eszközt és szereplőt magában foglaló, többléptékű folyamat és keretrendszer, amely napjainkra meghatározó szerepet tölt be a vízzel kapcsolatos kihívások kezelésében.

A globális vízkormányzás kialakulása az 1980-as évekre tehető, és eredetileg a neoliborális közgazdaságtani elvek mentén történt. Ennek az irányzatnak a fő jellemzője, hogy a piaci

eszközökben látja a megoldást a vízproblémákra. Következésképpen további alapvető elemei a víz kommodifikációja, vagyis árucikké alakítása, továbbá a financializáció, a privatizáció és a többszintű kormányzás (multi-level governance). A neoliberais szemléletű vízkormányzás mellett számos érvet hoztak fel, főként a nagyobb hatékonyságot, ami a csökkenő közkiadásokban, a javuló infrastruktúrában, illetve a tényleges fogyasztással összhangban lévő díjszabásban és ezáltal csökkenő pazarlásban mutatkozik meg. A fenti eszközök hatására az 1980-as, 1990-es évek folyamán általánosan elfogadottá vált a magánszektor és a civil szféra nagyobb szerepvállalása, a földrajzi léptékeket tekintve pedig az országos mellett megnőtt a helyi, a regionális és a nemzetközi szint szerepe a vízkezelésben (BREMER 2003; ROBBINS 2003; WOODHOUSE – MULLER 2017).

A neoliberais szemléletű globális vízkormányzást számos kritika érte az elmúlt néhány évtizedben. A piaci mechanizmus miatt például növekszik az egyenlőtlenség a vízhez való hozzáférésben, még nehezebb helyzetbe hozva a szegényebb társadalmi rétegeket (SWYNGEDOUW et al. 2009). Az ezáltal erősödő versengés pedig társadalmi és politikai feszültségeket szülhet, és akár destabilizálhat is egyes országokat, régiókat (OBENG-ODOOM 2018). A Globális Dél országokban például számos víziközmű-szolgáltató került nemzetközi közműcégek irányítása alá, amelyekkel szemben jelentős társadalmi ellenállás bontakozott ki (BAYLISS – HALL 2000; HALL – LOBINA 2002; LOBINA et al. 2011). Ugyanakkor a Globális Észak országokban is merültek fel bírálatok a piaci szolgáltatások minőségével és a fenntarthatósággal kapcsolatban (QUERALT 2020). Végül soron az erősödő kritikák és társadalmi ellenállás rámutattak a tisztán piaci vízkormányzás elégtelenségére.

A kritikák és vízkormányzási kudarcok hatására a 2000-es évektől számos országban újra megerősödött a helyi és országos kormányzat szerepe a vízszolgáltatásban (BEL 2020). Emellett teret nyert az a nézet, hogy a korábbi hierarchikus kormányzati és tisztán piaci megoldások helyett szükség van a különböző (kormányzati, magán, civil) szereplők közötti együttműködésre és hálózatosodásra, valamint a szélesebb társadalmi részvételre a vízkormányzásban (GUPTA – PAHL-WOSTL 2013; DI VAIO et al. 2021). A fenti változások ellenére azonban a magánszektor továbbra is jelentős szerepet tölt be világszerte a vízszolgáltatások biztosításában (GREEN et al. 2024; MOORE 2024).

A neoliberais gazdaságpolitika hatására a magánvállalatok, köztük a transznacionális vállalatok (TNC-k) megkerülhetetlenek lettek a globális vízkormányzásban (HOEKSTRA 2006). E vállalatok bevonásával számos térségben jelentősen javult a víziközmű-infrastruktúra és a szolgáltatások színvonala (SINGH – DICKSON 2011). Ugyanakkor kritikaként említhető, hogy a nagy, tőkeerős vállalatok monopolhelyzetbe kerülhetnek egyes térségekben, ami rontja a piaci hatékonyságot (GUPTA – PAHL-WOSTL 2013). Továbbá jelentős hatást gyakorolnak a kormányzati és egyéb szabályozó testületekre, így sérülhetnek a közösségi érdekek. A profitorientált vállalatok nem mindig veszik figyelembe a helyi közösségek igényeit, és gyakran elhanyagolják a kevésbé nyereséges, de társadalmilag létfontosságú beruházásokat, különösen a szegényebb régiókban (ROBBINS 2003; OBENG-ODOOM 2018). A globális vízkormányzásban érintett transznacionális vállalatok legitimációja tehát több forrásból táplálkozik, ugyanakkor folyamatosan vitatott jelenség.

Napjainkban a vállalatok az őket ért kritikák miatt tevékenységük káros hatásainak csökkentésére és megítélésük javítására egyre gyakrabban használják a társadalmi felelősségvállalást az

üzleti célok és a társadalmi elvárások közötti egyensúly megteremtésére. A társadalmi felelősségvállalás (Corporate Social Responsibility, CSR) egy sokrétű fogalom, általános értelemben „azt az elkötelezettséget jelenti, amely során a vállalat a közösség jólétének érdekében folytat önkéntesen, szabadon választott üzleti gyakorlatot, amit erőforrásaival is támogat” (KOTLER – LEE 2007. 11.). A CSR elterjedése összefügg a fenntarthatósági szemlélet erősödésével. A fenntarthatóság iránti társadalmi elvárás a vízkormányzásra is hatással van (PAHL-WOSTL 2019; BILALOVA 2024). Az ilyen elvárások átalakítják a vállalatok működési kereteit, arra ösztönözve ezeket a szereplőket, hogy felelősséget vállaljanak nem pusztán gazdasági, hanem környezeti és társadalmi hatásaiért is, amely folyamatnak az egyik megtestesülése a CSR.

A vállalati társadalmi felelősségvállalással szemben azonban számos bírálatot fogalmaztak meg az utóbbi időben. Ilyen kritika például a vízszolgáltatókkal szemben, hogy CSR-jelentéseik nem tartalmaznak elég információt, és inkább kommunikációs kelléknek tekinthetők, mintsem a teljesítménymérés és elszámoltathatóság alapjául szolgáló eszköznek (GREER et al. 2021). Nemcsak a vízkezeléssel foglalkozó TNC-vel szemben merül fel időről időre, hogy a CSR-rel csupán legitimálni próbálják tevékenységeiket és javítani a megítélésüket. Egyes vállalatok a CSR-t gyakran önszabályozási mechanizmusként alkalmazzák, hogy elkerüljék a szigorúbb külső szabályozást, anélkül, hogy ténylegesen változtatnának működésük környezeti és társadalmi hatásain (VON SCHWEDLER 2011; FIGUEROA et al. 2022; ELDER – GERLAK 2024). Ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a vállalatok profitorientált szervezetek, ezért, ha a CSR növeli is a társadalmi jólétet, a vállalat tevékenységének összességében nyereségesnek kell lennie ahhoz, hogy mindez fenntartható legyen. Következésképpen vállalati szempontból a környezeti és társadalmi céloknak valószínűleg részét kell képezniük az általános profitmaximalizálási stratégiának, amelyet a részvényesek is támogatnak (DEBAERE – KAPRAL 2021). Összességében a CSR kedvező elmozdulást eredményezhet a természeti erőforrások, például a víz, kezelése tekintetében, de önmagában aligha jelent megoldást a vízproblémákra.

A CSR számos földrajzi vonatkozással is bír. Az egyik ilyen a földrajzi tér egyenlőtlen fejlődéséből (SMITH 2008), a térszerkezetből eredő különbségek, például centrum–periféria viszonyok befolyásoló hatása. A CSR-aktivitásban megmutatkozó területi különbségeket tártak fel különböző kutatások a városi és vidéki térségek viszonylatában (HUSTED et al. 2016) és az egyes földrészek, nagyrégiók között is (LIAO et al. 2017). Ugyancsak hatással van a CSR-tevékenységre a lokális kontextus, a földrajzi hely sajátosságai. Egy az Amerikai Egyesült Államokban végzett nagymintás, hosszabb időtávon (1991-2009) folytatott vizsgálat szerint például egy adott cég CSR-profilja nagyban függ annak a földrajzi helynek a társadalmi-gazdasági jellemzőitől, ahol a vállalat székhelye (HQ) található (DING et al. 2019). Végül, a lépték kérdésköre ugyancsak nehezen megkerülhető, ha a vízkormányzás földrajzi vetületeiről van szó. Tanulságos például, hogy a vízprivatizációval szembeni ellenállás általában lokálisan szerveződik, viszont a privatizáció, finanszírozás és állami újraelosztás országos szinten (KARUNANANTHAN 2019). A helyi ellenállás ráadásul sokszor ellentmondásos, hiszen a köz- és magánszféra kooperációjával működtetett vízkezelésben az elégedetlenség sokszor a közszféra szereplőin csapódik le, nem pedig a privatizációban még inkább érdekelt magánvállalatokon (CHENG 2015). A fenti példák is jelzik, hogy a vállalati CSR sikerességéhez kulcsfontosságú a stratégiák földrajzi jellemzőkhöz történő igazítása, ugyanakkor a térbeli szempontok a CSR-tevékenységek tudományos vizsgálatában is lényegesek.

Kutatásunk elemzési keretét a tér–hely–lépték fogalmi hármassága adja. E fogalmakat használva az elemzés során képet kaphatunk a vizsgált vállalatok CSR-tevékenységének földrajzi vonatkozásairól. A tér fogalmát a földrajz, illetve az egyéb, térrel foglalkozó tudományok kontextusában folyamatosan vizsgálják, a kialakult perspektívák fejlesztése érdekében (a tér fogalmának meghatározásairól bővebben lásd: FARAGÓ 2012; ERDŐSI 2014). Elemzéskor gyakran a különböző térelemekre rétegeként tekintenek. E rétegek külön-külön is értelmezhetők, viszont az összetett értelmezéshez célszerű mindet együtt szemlélni. E szemléletet a tér rétegmodelljének nevezzük, amelyből saját empirikus kutatásunkban egy négy részből állót alkalmazunk, mely elemei: fizikai tér, biológiai tér, infrastrukturális tér, humán interakciós tér (1. ábra).

1. ábra: A tér rétegmodellje
Figure 1. The layer model of space

Forrás: PIRISI – TRÓCSÁNYI (2015)

Source: PIRISI – TRÓCSÁNYI (2015)

A hely fogalma többféleképpen értelmezhető. Az 1990-es évek a földrajzi hely jelentőségének újjáéledését jelentette a gazdaságtudományban és a gazdaságföldrajzban, a globalizáció és a lokalizáció előterbe kerülésével. A vállalati versenyképesség értékelése nemcsak a hagyományos termelési tényezőket veszi figyelembe, mint a föld, a munkaerő és a tőke, hanem a puha tényezőket is (pl. helyi identitás), ami bonyolultabbá teszi a globális vállalatok helyhez való viszonyának vizsgálatát. A 21. században az urbanizáció, valamint az információs és kommunikációs technológiák (IKT) és a digitalizáció széles körben történő elterjedése tovább alakította ezt a folyamatot. Az IKT és a digitalizáció átalakította a társadalmi és gazdasági szerkezetet, kérdéseket vet fel a fizikai és a virtuális szempontok egyensúlyával, valamint a földrajzi közelség szerepével kapcsolatban a telekommunikáció révén egyre inkább összekapcsolt világban (CZIRFUSZ 2013; MAMMADOVA – EGEDY 2023). A jelen kutatás kontextusában a hely egyaránt utal a földfelszín egy adott pontjára, egy lehatárolt térrészre (pl. település, régió), illetve az emberek mindennapi tevékenységeinek színterére (lásd még: CASTREE 2003).

A lépték fogalma mára a földrajzhoz köthető kutatások egyik alappillérvé vált, bár jelenlegi szemlélete csak 1980-as években kezdődött. Korábban a lépték az adatgyűjtés területi keretét

jelentette, és az egyes területi szintek hierarchikus egymásra épülését feltételezte. E tekintetben viszont a lépték nem több, mint a társadalmi jelenségekről gyűjtött adatok aggregációs szintje (BERKI 2017). A társadalmi konstrukcionista felfogás szerint viszont a léptékek nem a társadalmi tevékenységek rögzített keretei, amelyek kapcsolódnak a „magasabb” vagy „alacsonyabb” hierarchikus szintekhez, hanem e tevékenységek és folyamatok eredményei, ugyanakkor befolyásolják is ezeket a folyamatokat, méghozzá térbelileg egyenlőtlen módon (SWYNGEDOUW 1997; MARSTON 2000). E meghatározás azt jelenti, hogy a lépték egy társadalmi képződmény, amelynek konstrukciójában alapvető a politikai-hatalmi tényezők szerepe. Kutatásunkban egyaránt figyelembe vesszük a lépték hierarchikus (területi-vizsgálati szintek) és társadalmi konstrukcionista értelmezését.

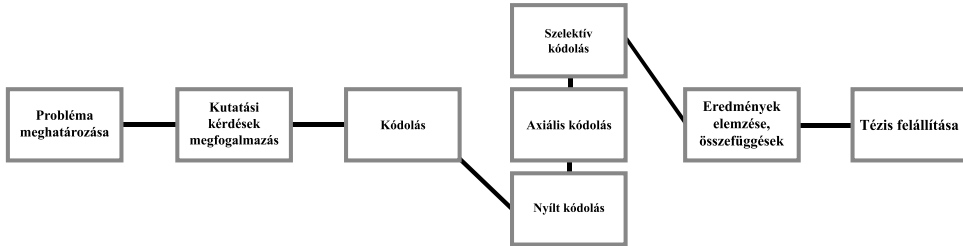
ALKALMAZOTT KUTATÁSI MÓDSZEREK

A kutatás elsődleges célja, hogy feltárja az általunk választott, víztechnológiával foglalkozó TNC-k CSR-tevékenységét a vízvédelem területén. A fenti témát esettanulmány formájában mutatjuk be, amelyhez a Grundfos és a Xylem víztechnológiai vállalatokat választottuk. Az esettanulmányt egy általános bemutatással kezdjük a fenti cégekről, mely során különböző szempontokat figyelembe véve ismertetjük a vállalatok között lévő hasonlóságokat, illetve különbségeket. Az általános bemutatás után a választott vállalatok CSR-dokumentumai kerülnek elemzésre földrajzi szempontból.

A munka során több módszert alkalmaztunk, több perspektívából vizsgáltuk a cégek CSR-kiadványait, törekedve arra, hogy a kapott eredményeket elfogulatlanul mutassuk be mindkét cég esetében. Legfőbb módszerünk a megalapozott elmélet módszere (grounded theory) volt. A módszert korábban elsősorban szociológiai kutatásokhoz használták, de hamar elterjedt más tudományágakban is, mivel lehetőséget ad a magatartással és a társadalmi interakciókkal kapcsolatos vizsgálatokra. Fontos megjegyezni, hogy a megalapozott elméletnek nem célja előzetes állításokat megfogalmazni a téma teljes ismerete nélkül, és ehhez az alapelvhez idomulva nekünk sem célunk előzetesen általános kijelentéseket tenni. A megalapozott elmélet ugyanis egyfajta középút a világ elméletvezérelt felfogása és a szélsőségesen empirikus megismerés között (MITEV 2012). A módszer megalkotóinak véleménye, hogy a tisztánlátás érdekében előnyös szakirodalmi ismeretek nélkül megkezdeni a kutatást, ezzel csökkentve a lehetséges befolyást és annak esélyét, hogy a kutató a szerzett ismeretanyag miatt ne tudjon a témával kapcsolatban új kategóriákat, észrevételeket, esetlegesen tényeket megfogalmazni.

A szakirodalom tanulmányozása előtt a kiválasztott vállalati forrásanyagok elolvasását tekintettük első lépésnek. Ennek során nem törekedtünk a kapott adatok teljes feldolgozására, inkább csak egy kezdetleges általános tanulmányozás volt a cél, amelynek köszönhetően elsődleges gondolatokat, ötleteket és az elemzéshez további kérdéseket kaptunk. A kutatási kérdés felállítása után a szövegek elemzése következett különböző kódok segítségével. Ezt követte az eredmények elemzése és az összefüggések vizsgálata, majd a munkafolyamat végén a tézis felállítása (2. ábra). A módszer kockázataként fontos kiemelni, hogy előzetesen nem könnyű feladat felmérni az elemzett minták terjedelmét és a vizsgált jelenség mélységeit. A fenti okok miatt az elméleti telítődés a témával kapcsolatban sok esetben csak később, további kutatás után alakul ki. A megalapozott elmélet, mint módszer, számos egyéb kutatási és elemzési módszer alkalmazását teszi lehetővé.

2. ábra: Megalapozott elméleti munkafolyamatot bemutató ábra
Figure 2. Workflow diagram of the grounded theory

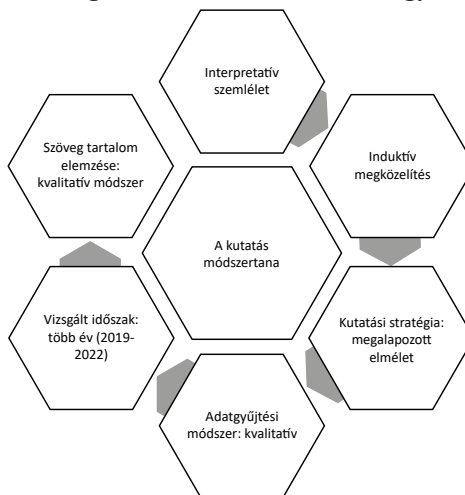

Forrás: egyéni szerkesztés
Source: edited by the first author

A kutatás folyamata a témaközpontú tartalomelemzésre épült, amelyhez a korábban említett két vállalat elérhető CSR-, illetve fenntarthatósági jelentéseit és egyéb releváns dokumentumokat használtuk egy előre megválasztott időintervallumból (2019-2022). A kutatásban tehát nagy jelentőséggel bír a kvalitatív jellegű kutatás a másodlagos források vonatkozásában. Az alkalmazott módszerek összefoglalva a következők: grounded theory, szekunder adatok elemzése és felhasználása.

A vizsgált évek száma és a cégek globális jelenléte miatt nagy terjedelmű anyag állt rendelkezésre a kutatáshoz. A vizsgált források szűkítése érdekében a CSR-jelentések mellett csak igazolt forrásból (a választott vállalatok által üzemeltetett weboldalak, illetve közösségimédia-felületek) érkező tartalmakat használtunk (3. ábra).

3. ábra: A kutatás módszertana
Figure 3. Research methodology

Forrás: egyéni szerkesztés
Source: edited by the first author

A kutatás kezdeti lépése a vállalatok általános megismerése volt. Mélyrehatóbban megismertük a vállalatok történetét, gazdasági jellemzőit és jelenlegi helyzetét. Az általános áttekintés után tanulmányoztuk és elemeztük a CSR-tevékenységi jelentéseket, fenntarthatósági jelentéseket és egyéb releváns dokumentumokat a választott időszakból. Az adatok elemzése során különböző trendeket, eredményeket és változásokat azonosítottunk a vízalapú CSR-programokban.

Az adatelemzés magában foglalta az egyes vállalati forrásokból származó szövegek kódolását is, amely folyamat során a kódok segítségével különböző kategóriákba soroltuk a vízzel kapcsolatos említéseket a dokumentumokban, ezzel segítve a későbbi összehasonlítást. A nyílt-, az axiális- és a szelektív kódok meghatározása során figyelembe vettük a főbb CSR-tevékenységeket implikáló eseményeket és tényezőket, és ezek segítségével határoztuk meg az alkalmazott kódokat. Az információk hitelességének biztosítása érdekében a kiválasztott jelentések többnyire közvetlenül az érintett cégektől származnak, de van néhány kiegészítő dokumentum is releváns forrásokból (1. és 3. melléklet).

A nyílt kódolási folyamatban kiemelt események kerülnek be törzs eseményekként, amelyek lebontásra kerülnek alkategóriákra és fő kategóriákra (1. táblázat). Ezáltal a vizsgált CSR-tevékenységek mivolta behatárolható kategorizálásra kerül további felhasználás céljából. Ebben a felhasználásban az axiális kódolás a nyílt kódolt kategóriák és CSR-tevékenységek közötti előfeltétel-kapcsolat felfedezését és megállapítását szolgálja. Az axiális kódolás során előre kell meghatározni a vizsgálni kívánt kategóriákat, mivel ezek fogják lehetővé tenni a nyílt kódolt kategóriák közötti egyértelmű kapcsolat kialakítását és ezek interakcióját. A szelektív kódolás lényege, hogy az axiális kódolás alapján a főkategóriákból szisztematikusan megállapítják az alkategória és jelen esetben a CSR-aktivitás közötti kapcsolatot, amit az esettanulmányok elvégzésével a CSR-tevékenységek felfedezése után leszünk képesek elvégezni.

1. táblázat: A megalapozott elmélet nyílt- és axiális kódjai a dolgozat témájában

Table 1. Open and axial codes used in the analysis

Alkategória	Kategória	Axiális Kód
Ivóvíz	Vízhez való hozzáférés	Vüzügyi kihívások kezelése
Higiénia		
Mezőgazdaság		
Cunami, Hurrikán, Áradás, Aszály	Természeti katasztrófák	
Vízforrások veszélyeztetettség		
Katasztrófaérzékeny területek		
Szennyezett vízforrások	Vízszennyezés	
Szennyvíz tisztítás		

Vízfelhasználás csökkentése	Működésből eredő vízfelhasználás csökkentése	Hatékony vízgazdálkodás előmozdítása
Víz újrafelhasználás		
Ipari vízrendszerek	Hatékony vízfelhasználási rendszerek gyártása	
Lakossági vízrendszerek		
Vízügyi edukáció	Víz megőrzése	Fenntartható jövő támogatása
Innovatív víztechnológiai megoldások fejlesztése		
Károsanyag kibocsátás csökkentése		

Forrás: egyéni szerkesztés
Source: edited by the first author

A kódolás során azonosított fogalmakat a 2. táblázatban látható földrajzi kategóriákba csoportosítottuk, a tér–hely–lépték fogalmi hármasnak megfelelően.

2. táblázat: A megalapozott elmélet nyílt- és axiális kódjainak besorolása
Table 2. Classification of open and axial codes of grounded theory

Tér	Hely	Lépték
Rászoruló területek érintettek	Lokális tevékenység	Saját projektek-törvényi megfelelés
Vállalat egységei érintettek	Regionális tevékenység	Együttműködések globális, regionális, lokális szereplőkkel
Globális piac érintett	Globális tevékenység	

Forrás: egyéni szerkesztés
Source: edited by the first author

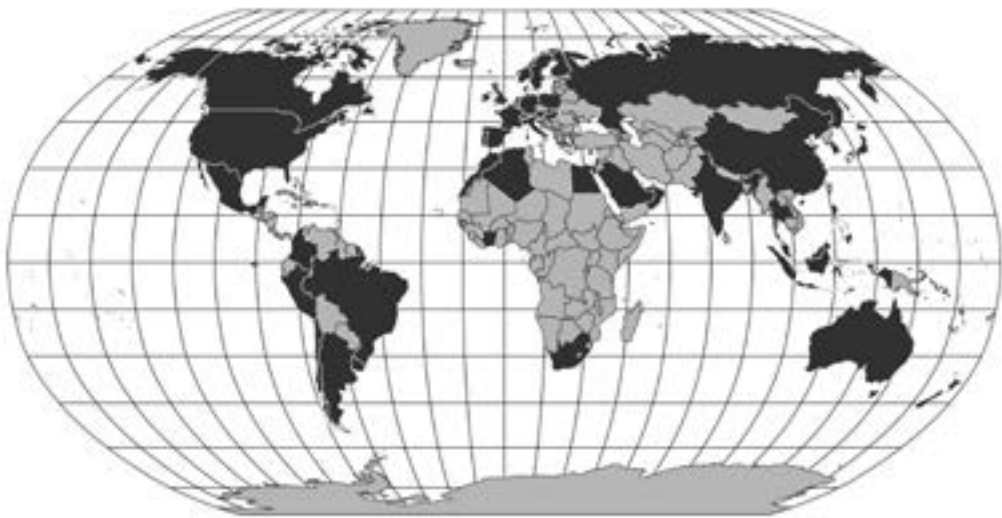
Az elemzés arra összpontosít, hogy induktív módon megértsük ezeknek a megállapításoknak a kiválasztott vállalatokra és a szélesebb körű CSR-gyakorlatokra gyakorolt hatását. Végezetül pedig az adatelemzést követően az értékelésre került sor, amelyben a vállalatok tevékenységét értelmeztük földrajzi szempontból a tér-hely-lépték fogalmi hármass keretében.

A XYLEM ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA

A Xylem Water Solutions Inc. egy globálisan vezető szerepet betöltő vállalat a víztechnológiák terén, az amerikai egyesült államokbeli Xylem Inc. egyik fő divíziója. A vállalat története több

mint egy évszázadra nyúlik vissza, különböző háttérű és eredetű vállalkozásokon keresztül. Székhelye az Amerikai Egyesült Államokban, Washington D.C.-ben található. A több mint 150 országra kiterjedő tevékenységével a Xylem meghatározó jelenléttel rendelkezik több országban is (4. ábra). Ezáltal képes gyorsan reagálni a globális és a regionális vízszükségletekre egyaránt. A globális hatókört gyártólétesítmények hálózata, kutatóközpontok és változatos összetételű, mára 22.000 főt számláló munkaerő támogatja.

4. ábra: A Xylem globális jelenléte
Figure 4. The global presence of Xylem

Xylem Water Solution Inc. globális jelenléte

■ Nincs jelen a Xylem

■ Xylem egységgel rendelkező országok

Forrás: egyéni szerkesztés [1.] alapján
Source: edited by the first author based on [1.]

A vállalat működésében jelentős szereppel bír a kutatás és fejlesztés. A fejlett szennyvíz-kezelési megoldásoktól az intelligens vízgazdálkodási rendszerekig a Xylem arra törekszik, hogy csökkentse az energiafogyasztást és minimalizálja a termékeik használatához társuló környezeti hatásokat. Hivatalos közleményeik alapján küldetésüknek tekintik a felelős vízgazdálkodási megoldások támogatását és a víz „megértését” nem csak erőforrásként. Általános törekvésük, hogy olyan megoldásokat fejlesszenek ki, amelyek elősegítik a tiszta és biztonságos vízhez való hozzáférést a közösségek számára világszerte.

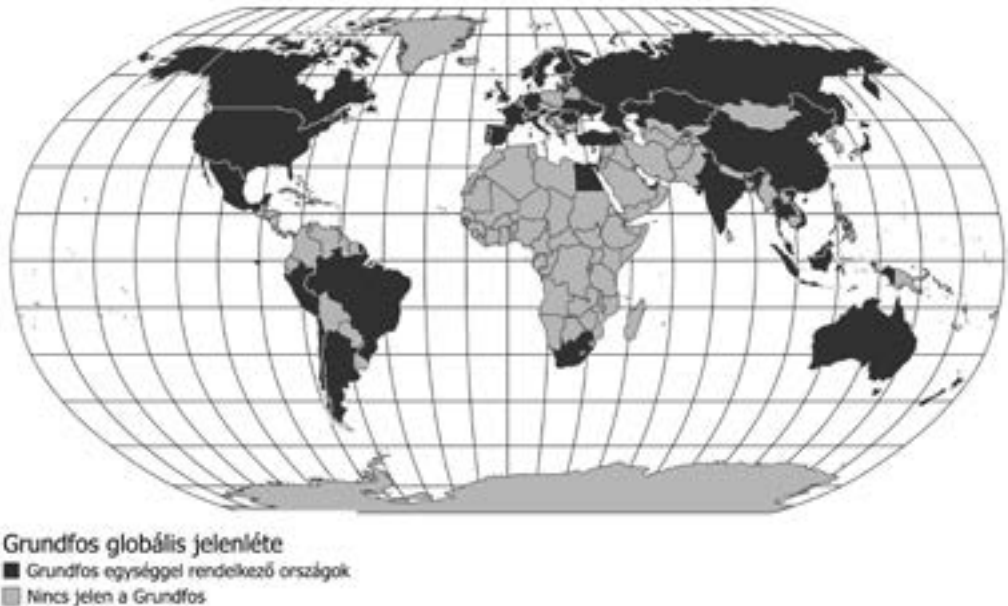
A Xylem rendelkezik hosszútávú fenntarthatósági célokkal, s ezeket fokozatosan valósítja meg. Legutóbb 2019-ben határozták meg a vállalat újabb megvalósítandó fenntarthatósági céljait, 2025-ös határidővel. A Xylem CSR-tevékenységének átfogó megnevezése: „Watermark” (Vízjel). E CSR-tevékenység négy fő kategóriára irányul: (1) vízügyi oktatás

és figyelemfelhívás; (2) víz, tisztaság és tisztálkodási szerekhez való hozzáférés; (3) katasztrófavédelem; (4) vízgazdálkodás. A program részeként a vállalat munkavállalói több ezer önkéntes órát fordítanak katasztrófaelhárításra és közösségi projektekre. A Xylem szorosan együttműködik az Egyesült Nemzetekkel a Fenntartható Fejlődési Célok eléréséhez, különös tekintettel a 6. célra, amely a tiszta vízhez való hozzáférést hangsúlyozza.

A GRUNDFOS ÁLTALÁNOS BEMUTATÁSA

A Grundfos a vízzel kapcsolatos megoldások terén – hasonlóan a Xylemhez – a világ egyik vezető vállalata. A céget 1945-ben alapították egy Bjerringbro nevű dániai kisvárosban. Globális hatóköre több mint 56 országra terjed ki, gyártó létesítmények, kutatóközpontok és szolgáltatási központok hálózatával (5. ábra). A vállalat világszerte mintegy 19.000 munkavállalót foglalkoztat.

5. ábra: A Grundfos jelenléte az egyes országokban
Figure 5. Grundfos presence in the different countries

Forrás: egyéni szerkesztés a [2.] weboldalon elérhető adatok alapján
Source: edited by the first author based on [2.]

A vállalat jelentős összegeket fektet be a kutatásba és fejlesztésbe, így a nagy hatásfokú szivattyúktól és az intelligens vízgazdálkodási rendszerektől a fenntartható vízkezelési technológiákig következetesen tágtja a víztechnológia lehetőségeinek határait. A Grundfos piaci részesedése a szivattyútechnológiai szektorban jelentős, és a vállalat termékei világszerte számos iparágban megtalálhatók, beleértve az építőipart, a vízellátást, a szennyvízkezelést és az ipari alkalmazásokat.

A Grundfos a Xylemhez hasonlóan 2019-ben új fenntarthatósági célokat tűzött ki 2025-re, melyek három CSR-szegmensben merülnek ki. E három szegmens a következő: (1) környezeti kategória – a természeti erőforrások felelős használata és védelme; (2) közösségi kategória – befektetések a közösségfejlesztési programokba; (3) pénzügyi irányításhoz tartozó tevékenységek – megfontolt gazdasági növekedési terv környezetszennyezés nélkül.

A Grundfos tevékenysége összhangban van az Egyesült Nemzetek Fenntartható Fejlődési Céljaival, különösen a 6. cél (tisztá víz és higiénia) és a 13. cél (éghajlatváltozás elleni fellépés) terén. A vállalat CSR-stratégiája a közösségi fejlesztésekre és a környezeti fenntarthatóságra összpontosít, támogatva számos helyi és nemzetközi kezdeményezést a tiszta vízhez való hozzáférés javítása érdekében. A Grundfos elismeri, hogy a kormányok, a magánszektor, a civil társadalom és más érdekelt felek együttműködése nélkülözhetetlen e globális célok eléréséhez, mivel ezeket egyetlen szektor sem tudja egyedül elérni.

A XYLEM ÉS A GRUNDFOS CSR-TEVÉKENYSÉGÉNEK FÖLDRAJZI ASPEKTUSAI

Ebben az alfejezetben az esettanulmány vizsgálatához kiválasztott két TNC CSR-tevékenységének elemzését mutatjuk be a tér, a hely és a lépték földrajzi kategóriákon alapuló értelmezési keret használatával.

Tér

A tér megjelenésének vizsgálatához a szakirodalmi áttekintésben ismertetett modellt használtuk vizsgálati keretként, amely négy rétegből áll: fizikai, biológiai, infrastrukturális, humán-interakciós. Az első, fizikai rétegben a Xylem kapcsán a vízrendszerek fizikai jellemzőinek (elérhetőség, eloszlás és mozgás) kezelése azonosítható. Termékeik és technológiáik segítik a vízkészletek hatékony kezelését, különösen hasznosak azokon a területeken, amelyeknél olyan fizikai kihívásokkal találkozhatunk, mint az aszályok vagy az árvizek. A Grundfos esetében a cég által gyártott és fejlesztett szivattyúk az emberi behatású vízrendszerek fizikai rétegének fontos elemei, melyek segítik a víz mozgását a forrástól a rendeltetési helyig. Energiahatékony termékeiknek köszönhetően csökken a fizikai erőforrás iránti igény a vízkezelésben.

A második réteget a bioszféra, az élőlények, élő rendszerek alkotják. Biológiai szempontból a Xylem technológiái szerepet játszanak a vízminőség javításában, ami közvetlen hatással van az ökoszisztémákra és az emberi egészségre. Megoldásaik segítenek a víz tisztításában, a szennyeződések eltávolításában és a vízi élőlények védelmében. Emellett a kategória vizsgálatakor fontos kiemelni, hogy a Xylem sok erőforrást fordít katasztrófavédelemre. A Xylem humanitárius katasztrófaelhárítási erőfeszítéseinek köszönhetően 2021-ben 17 országban összesen 30 katasztrófa sújtotta területen tudtak segítséget nyújtani. Ahogy az egyik fenntarthatósági jelentésükben írják, „*a létesítményeinkben alkalmazott felelős vízhasználati gyakorlat mellett elkötelezettségünk a vízgyűjtő területek gondozásában, a vízhiányos területeken végzett tevékenységeinkben is tükröződik. A létesítményeink vegyszerek használata nélkül kezelik a nem ivóvíz minőségű vizet, függetlenül ellenőrzött ivóvíz-szabványok szerint*” (XYLEM SUSTAINABILITY REPORT 2020. 64.).

A Grundfos közvetve és közvetlenül is hatással van a biológiai rétegre azáltal, hogy elősegíti a hatékony vízfolyamatokat- és vízellátást, ezzel támogatva az ökoszisztémák fenntartását és az élőhelyek védelmét. A cég alapítása óta a Grundfos számos országban és közösségben indított jótékonyági programjai nagyban hozzájárultak az ökoszisztémák egészségéhez energiahatékony szivattyúkkal és vízvezető-rendszerekkel, amelyek csökkentik a vízi infrastruktúra környezeti lábnyomát és elősegítik a víz tisztaságának megőrzését az érintett területeken.

A harmadik réteget a humán infrastruktúra alkotja. A Xylem részt vesz a vízzel kapcsolatos emberi infrastruktúra kiépítésében és karbantartásában. Berendezéseket, technológiát és szolgáltatásokat biztosítanak víztisztító telepekhez, vízelosztó hálózatokhoz és szennyvízrendszerekhez világszerte. Továbbá mivel gyártással és kereskedelemmel is foglalkoznak, így ezekhez szükséges épületeket is fenntartanak. A Xylem erős jelenléttel rendelkezik mind a globális centrum, mind a globális perifériás régiókban. A központi régiókban (például Észak-Amerikában és Európában) fejlett víztechnológiai megoldásokat kínálnak, kihasználva a fejlett infrastruktúrát és a nagyobb gazdasági fejlettséget. Emellett a Xylem aktív a periférikus régiókban is, ahol gyakran az alapvető víz- és szennyvíz-megoldások biztosítására összpontosítanak. Ezekben a területeken olyan kihívásokkal foglalkoznak, mint a vízhiány és a nem megfelelő infrastruktúra, hozzájárulva az életminőség javításához.

A Grundfos elsősorban a vízszivattyúk gyártásával foglalkozik, amelyek a vízellátás, fűtés és hűtés terén az emberi infrastruktúra döntő részét képezik. Energiahatékony szivattyúik számos régióban hozzájárulnak a fenntartható és rugalmas infrastruktúrához, valamint a vállalat gyártó és kereskedő tevékenységet is folytat, így ezeknek a tevékenységeknek megfelelő infrastruktúrát is fenntart, fejleszt. Az európai gyökerekkel rendelkező Grundfos számottevő jelenléttel rendelkezik a központi régiókban, különösen Európában. Emellett a Grundfos aktív a periférikus régiókban is, erőssége az energiahatékony megoldások biztosításában rejlik. Segítik a periférikus régiókat a vízi infrastruktúra hatékonyságának javításában, különösen, ha a fenntartható erőforrás-gazdálkodásról van szó.

„Vzellátás a vidéki közösségek számára: A Suez Denmarkkal és a Building Resources Across Communities (BRAC) a világ egyik legnagyobb fejlesztési szervezetével, a Grundfos megalapított egy kísérleti vízkezelő rendszert a bangladesi Shrankolában. További 10 rendszer van előkészítés alatt. A következő négy évben 200 000 ember jut tiszta vízhez a projektnek köszönhetően.” (GRUNDFOS SUSTAINABILITY REPORT 2022. 33.)

A területi-térbeli egyenlőtlenségek a gazdasági fejlettség, az infrastruktúra és az erőforrások rendelkezésre állása közötti különbségekre utalnak a különböző régiók között. Mind a Xylem, mind a Grundfos különféle módokon járul hozzá ezen egyenlőtlenségek kezeléséhez.

A Xylem a területi és térbeli egyenlőtlenségeket az által kezeli, hogy testreszabott megoldásokat kínál a vízzel kapcsolatos kihívásokkal küzdő régióknak. Dolgoznak a vízinfrastruktúra, a vízminőség és a tiszta vízhez való hozzáférés hiányosságainak áthidalásán. Emellett a Xylem aktívan részt vesz technológiaátadási programokban, lehetővé téve a periférikus régiók számára, hogy részesüljenek a fejlett vízkezelési és -gazdálkodási technológiák előnyeiből.

A Grundfos aktívan segít csökkenteni a területi és térbeli egyenlőtlenségeket az energiahatékony vízszivattyúzási megoldások népszerűsítésével. Ezáltal az energiafogyasztást és a működési költségeket csökkentik, ami mind a központi, mind a periférikus régiók számára előnyös. Emellett a Grundfos fontos szerepet vállal a fenntarthatósági erőfeszítésekben az erőforrás-egyenlőtlenségekkel küzdő régiókban. Hangsúlyozzák az erőforrások hatékony felhasználását és a környezeti hatások csökkentését, elősegítve ezzel a fenntartható gyakorlatok elterjesztését.

A negyedik réteget az emberi interakciók alkotják. Ebben a tekintetben a Xylem globális jelenléte a vízgazdálkodás és a technológia terén világszerte tapasztalható magas szintű emberi interakciót tükröz. Különböző érdekelt felekkel – köztük kormányokkal, önkormányzatokkal, ipari ügyfelekkel és nem kormányzati szervezetekkel – működnek együtt a vízzel kapcsolatos kihívások, például a szennyezés, a vízhiány és a szennyvízkezelés megoldása érdekében. Az interakciók tekintetében egyik kiemelt tevékenységük az oktatás és tájékoztatás: *„15 millió ember számára biztosítsunk vízügyi oktatást az életminőség javítása és a tudatosság növelése érdekében”* (Xylem 2025-ös közösségi céljai, XYLEM SUSTAINABILITY REPORT 2020. 35.).

Noha a Grundfos globális hálózattal rendelkezik, Európában különösen erős jelenléte van. Emberi interakcióik középpontjában az Európai Unió intézményekkel, kormányokkal és iparágakkal kötött partnerségek állnak az energiahatékony szivattyúzási megoldások előmozdítása érdekében, ugyanakkor számos érdekeltsége van a fejlődő országokban is. A Grundfos nagy szerepet játszik a víz- és energiahatékonysággal kapcsolatos európai politikák kialakításában.

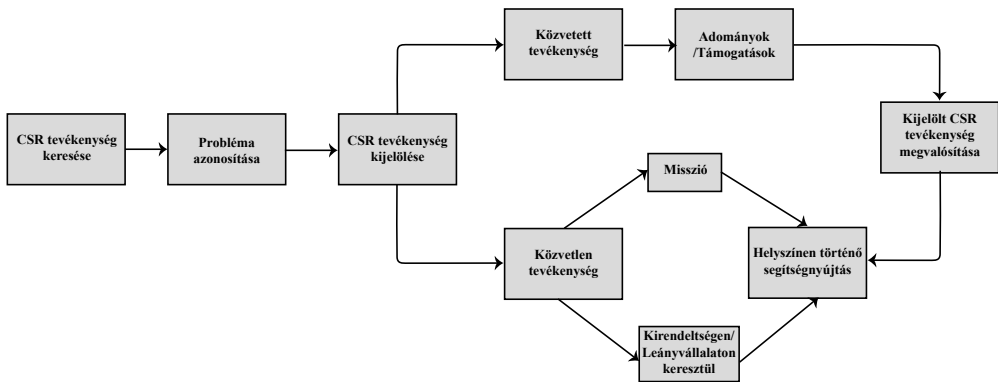
Összefoglalva, mind a Xylem, mind a Grundfos befolyással rendelkezik a vízzel kapcsolatos kérdésekben, a földrajzi tér formálásában, de területi mintázataikban némileg különböznek egymástól. A Xylem szélesebb körű globális hálózattal bír, így közvetlenebb interakciója van a biológiai és fizikai térrel, ezzel szemben az erős európai jelenléttel rendelkező Grundfos különösen hozzájárul az emberi interakcióhoz és az infrastruktúrára vonatkozó nemzetközi szabályozáshoz, hangsúlyozva az energiahatékonyságot, mint a víztechnológia alapértékét, ami így érinti a globális trendeket. Mindkét vállalat esetében megjelennek a víztechnológia gazdaságföldrajzi szempontjai a fenti dimenziókban.

Hely

Az általunk elemzett dokumentumokban a földrajzi hely fogalma többféleképpen jelenik meg. A vállalat földrajzi helyhez történő kötődését a vállalat döntései határozzák meg. Annak érdekében, hogy a CSR-dokumentumaikban fellelhető, helyre vonatkozó információkat áttekintsük, kidolgoztunk egy modellt, amely bemutatja a CSR-tevékenységek folyamatát (6. ábra). A Xylem és Grundfos dokumentumainak elemzése alapján a lokalizált CSR-tevékenységek logikai menetrendje, a lokalizált vízügyi CSR a vállalatok által a CSR-lehetőségek keresésével kezdődik. A probléma felismerését követően a vállalat egy lokalizált CSR-aktivitást jelöl ki, amelyet közvetlen vagy közvetett segítségnyújtással teljesít ki.

6. ábra: Lokalizált CSR-tevékenységek folyamatának meghatározása a vizsgált vállalatok tevékenységei alapján

Figure 6. Identification of a process of localised CSR activities based on the activities of the companies surveyed

Forrás: egyéni szerkesztés

Source: edited by the first author

A közvetett segítségnyújtás általánosan egyszerű adományozás, támogatás, befektetés vagy partnerség, ám közvetlen segítségnyújtás történhet helyi kirendeltségen, leányvállalaton keresztül vagy misszió keresztül ténylegesen közvetlen aktivitással. Ehhez a vállalatoknak alkalmazkodniuk kell a helyi szabályozáshoz, kulturális igényekhez, ugyanis fontos kiemelni, hogy a vállalatok általában más kultúrák igényeit elégítik ki az ökoszisztéma-szükségletek mellett, amit egyrészt közvetlen aktivitással, másrészt a helyi közösségek vízügyi tudásának fejlesztésével érnek el.

A folyamat keretében a vállalat és a helyi közösség között ciklikus interakció megy végbe mely során a különböző fázisok tájékoztatják egymást a következő lépésekről. A megközelítésnek az iteratív jellege lehetővé teszi a folyamat fejlesztését és a gyors alkalmazkodást a fejlődő igények és a közösség visszajelzései alapján. Az összehangolt folyamat eredményeként a vízzel kapcsolatos problémák észrevehető csökkenése tapasztalható a közösségen belül. Mind a vállalat, mind a helyi lakosság proaktív intézkedései a jövőben várhatóan csökkentik a víz biztonsággal és a felelős vízhasználattal kapcsolatos problémákat. Ezt a javuló vízminőségen, a pazarlás csökkenésén és a közösség tagjainak fokozott felelősségén keresztül kívánják elérni.

Mindkét vállalatnál megfigyelhető, hogy elsődleges közvetlen tevékenységeik többsége leányvállalatokon és missziókon keresztül elavult helyi infrastrukturális rendszerek kijavítása és fejlesztése, ami minden esetben jelentős életminőségi javulást jelent az adott terület lakói számára. Ilyen például a Xylem 2023 áprilisában végzett CSR-programja Soweto-ban, a Dél-afrikai Köztársaságban, illetve a Grundfos 2019-es, a helyi vízrendszer javítására vonatkozó akciója a cunami által sújtott közép-indonéziai Palu város vidéki és részben vidéki, részben pedig városi jellegű környezetében.

A fentiekhez hasonló CSR-aktivitások arra hívják fel a figyelmet, hogy az adott országokban a nemzeti és helyi hatóságok nem fordítanak elég erőforrást a megfelelő vízrendszerek kialakítására és karbantartására, ami radikálisan hozzájárul a globális vízügyi problémákhoz. Általában ezekben az országokban a vidéki kisvolumenű agrárgazdaságokban figyelhető meg a támogatás legnagyobb szükségessége, ugyanis míg a nagyvállalatok megengedhetik maguknak az egyéni vízrendszerek kialakítását, a kicsik általában nem.

Továbbá felmerül annak a problémája is, hogy az adott térségek nem képesek saját forrásait a fenti problémák miatt felhasználni, ezért a vízügyi oktatás is kiemelt jelentőségű. Fontosságát a vizsgált vállalatok is felismerték, s így minden esetben bárhol is folytatnak CSR-aktivitást, másodlagosan vízügyi oktatást is végeznek a lakosság, a közösségi intézmények, valamint a szociális intézmények és iskolák számára.

Fontos megvizsgálni a kapcsolatot a Xylem és a Grundfos CSR-stratégiájában érintett területek és a vállalati fiókok, telephelyek elhelyezkedése között. Figyelemre méltó, hogy mind a Xylem, mind a Grundfos stratégiailag hozzáigazítja CSR-erőfeszítéseit a vállalati fióktelepeinek földrajzi környezetéhez, de ennek okáról bővebb információt CSR-dokumentumaikban nem kaptunk.

A Xylem például elindította a Watermark nevű CSR-programját, olyan közösségi alapú projekteket támogatva, amelyek célja a tiszta víz és higiénia biztosítása a rosszul ellátott területeken. Például beszállító partnerrel együttműködve a Xylem víztornyot épített az indiai Maharashtra állam leányiskolájában, amely tiszta és biztonságos vízhez való hozzáférést biztosított a közösség számára. Ez az erőfeszítés összhangban volt a WASH Pledge¹-dzel, és megmutatta a vállalat elkötelezettségét a fenntarthatóság iránt.

A Xylem széles körű globális jelenlétével (saját bevallása szerint) stratégiailag választja ki azokat a régiókat, ahol erős jelenléte van CSR-kezdeményezései megvalósításához. Ez a megközelítés elősegíti az alkalmazottak és a helyi közösségek közötti szoros együttműködést. Ha a Xylem fióktelepekkel rendelkezik vízhiányos problémákkal küzdő régiókban, akkor előnyben részesítheti azokat a projekteket, amelyeket kifejezetten ennek a kihívásnak a kezelésére szabtak, kézzelfogható helyi hatást érve el.

Hasonlóképpen, a Grundfos a víz- és energiahatékonyság fontosságával összehangolhatja CSR-kezdeményezéseit vállalati fiókjainak helyszíneivel. Ha magas energiaköltséggel vagy vízhiánnyal jellemezhető régiókban rendelkeznek fióktelepekkel, akkor előnyben részesítik az energiahatékony szivattyúk vagy fenntartható vízmegoldások megvalósítását, amelyek közvetlenül kielégítik a helyi közösségek egyedi igényeit. 2019-ben a Grundfos jelentős előrelépést ért el a vízfogyasztás visszaszorításában, amely 10,4%-kal csökkent a 2018-as adatokhoz képest, illetve 41%-kal a 2019-es jelentésben közzétett 2008-as alapértékhöz képest. Ez az eredmény összhangban van azzal az ambiciózus céllal, hogy 2025-ig felére szorítsák vissza a teljes vízfogyasztásukat. Erőfeszítéseik között szerepelt olyan fejlett vízkezelési technológiák bevezetése, mint a zárt hurkú vízrendszer a szerbiai gyártóüzemben. Szerbiában ugyanis arra törekedtek, hogy az összes elfogyasztott vizet a helyszínen tisztítsák és újra felhasználják, ami létfontosságú lépés a globális vízmegőrzési cél elérése felé.

A CSR-kezdeményezések és a vállalati fióktelepek közötti interakció számos pozitív eredménnyel jár. Először is lehetővé teszi ezeknek a vállalatoknak, hogy közvetlen és jelentős hatást

¹ A WASH ígéret aláírásával cégek kötelezettséget vállalnak arra, hogy az aláírást követő három éven belül minden alkalmazottjuk számára megfelelő szintű hozzáférést biztosítanak a biztonságos vízhez, a higiéniahoz és a munkaügyi higiéniahoz az irányításuk alatt álló helyiségekben. ([3.] alapján)

gyakoroljanak azokra a közösségekre, ahol működnek. Ezen túlmenően, a CSR-re irányuló erőfeszítések összehangolása a fióktelepekkel hatékonyabb erőforrás-allokációt eredményez. A vállalatok hasznosíthatják helyi szakértelmüket, tudásukat és kapcsolataikat a hatékony CSR-projektek megvalósításához, és az alkalmazottak bevonása a helyi közösségekkel kapcsolatos CSR-kezdemenyvezésekbe növeli a dolgozók morálját és elkötelezettségét.

Továbbá, ezek a vállalatok gyakran együttműködnek a helyi érdekelt felekkel, beleértve a kormányzati szerveket és a nem-kormányzati civil szervezeteket (NGO-k), hogy kihasználják szakértelmüket és erőforrásaikat. Ez az együttműködés tovább fokozza CSR-kezdemenyvezéseik hatását.

LÉPTÉK

A Xylem és a Grundfos vízügyi kihívások és a fenntarthatósági erőfeszítések különböző földrajzi léptékeket ölelnek fel, a helyitől a globálisig.

A Xylem CSR-kezdemenyvezései többléptékű megközelítést mutatnak és széles körű intézkedéseket alkalmaznak a vízügyi kihívások kezelésében. A vállalat felismeri a vízzel kapcsolatos kérdések helyi és globális szintű kezelésének jelentőségét, és ennek megfelelően alakítja ki CSR-stratégiáját. Helyi szinten a Xylem projektjeit úgy tervezték, hogy közvetlen hatást gyakoroljanak azokra a közösségekre, ahol működnek. A Watermark programjuk például közösségi alapú projekteket támogat, amelyek tiszta vizet és megfelelő higiéniai feltételeket biztosítanak a rosszul ellátott területeken, ezzel javítva az emberek életminőségét és egészségét. Ennek egy példája az indiai Maharashtra állam leányiskolája számára épített víztorony, melyet a Xylem egy beszállító partnerével együttműködve épített, hogy tiszta és biztonságos ivóvízhez juttassa az ott élő közösséget. Tágabb értelemben a Xylem globális jelenléte lehetővé teszi számukra, hogy hatékonyan megbirkózzanak összetett, világméretű vízügyi kihívásokkal. 2019-ben a Xylem kibővítette Watermark-stratégiáját egy globális humanitárius katasztrófaelhárítási kezdeményezés elindításával, amelyben érdekelt felekkel együttműködve közösségi projektekre, megoldások bevezetésére és alkalmazottak bevonásába fektettek energiát. Ezek a kezdeményezések segítettek még szélesebb körű és mélyebb pozitív hatást gyakorolni a rosszul ellátott lakosság életére. 2022-ben a Xylem tovább folytatta globális működési tevékenységét, és további erőforrásokat összpontosított a fenntarthatósági gyakorlatokra. A vállalat 19 országban összesen 42 gyártóüzemében működtetett ilyen megoldásokat, tehát széleskörűen vezetett be fenntarthatósági intézkedéseket. A vállalati dokumentumok alapján a Xylem továbbra is elkötelezett a vízfogyasztás csökkentése mellett, különösen a vízhiánnyal küzdő területeken, és aktív kezdeményezéseket hajt végre a felelős vízgazdálkodás előmozdítása érdekében, hogy hozzájáruljon a fenntartható vízgazdálkodáshoz világszerte: *„segítünk ügyfeleinknek a vízminőség javításában a szennyezés csökkentésével, a kezeletlen szennyvíz arányának mérséklésével, valamint az újrahasonosítás és a biztonságos víz újra felhasználásának jelentős növelésével világszerte”* (XYLEM SUSTAINABILITY REPORT 2020. 43.).

A Grundfos a víz- és energiahatékonyság terén való elkötelezettségének megnyilvánulásaként CSR-stratégiai kialakítása során egy összetett és rugalmas megközelítést alkalmaz. Céljuk, hogy nem csupán üzleti tevékenységükkel, hanem a társadalmi és környezeti felelősségvállalás területén is élen járjanak. Ennek érdekében helyi szinten kezdeményezéseiket az adott közösségek igényeihez igyekeznek igazítani, figyelembe véve például a vízhiány vagy

a nagy energiaköltségek kapcsán felmerülő kihívásokat, különösen azokban a régiókban, ahol ezek a problémák erőteljesen jelen vannak. Ennek a megközelítésnek köszönhetően a Grundfos biztosítani tudja, hogy CSR-erőfeszítéseinek valódi és érezhető hatásai legyenek a tevékenységei helyszínein, például a vízkészletek megóvásában, az energiafogyasztás csökkentésében, vagy akár a helyi közösségek fejlesztésében és oktatásában. Ez a helyspecifikus megközelítés lehetővé teszi számukra, hogy alkalmazkodni tudjanak az adott régiók változó szükségleteihez és környezeti kihívásaihoz. Ezzel egyidejűleg a Grundfos nem csupán helyi, hanem globális szinten is azonosítja a víz- és energiaügyi kihívásokat, és elkötelezett a fenntarthatóság és az erőforrás-hatékonyság előmozdítása mellett. Termékeik és megoldásaik kialakításában és fejlesztésében hangsúlyt fektetnek a környezetvédelemre és a fenntartható fejlődésre, hogy hozzájáruljanak az életminőség javításához és a környezetvédelemhez világszerte. Azon túl, hogy a Grundfos a helyi közösségekkel együttműködve dolgozik a környezeti és társadalmi kihívások megoldásán, globális szinten is partnerségre törekszenek más szervezetekkel és intézményekkel. Így lehetőségük van arra, hogy nemzetközi szinten is hatékonyan alakítsák CSR-tevékenységüket, és összehangolják erőfeszítéseiket más globális és lokális kezdeményezésekkel, ezzel hozzájárulva a fenntartható fejlődéshez és a globális környezetvédelemhez. „*Globális és helyi szervezetekkel dolgozunk együtt, akik osztják a célunkat, hogy a vízhez való hozzáférést lehetővé tegyünk milliónyi alul ellátott embernek. A városoktól, városok a nyomornegyedek, a távoli önellátó farmokon át egészen a háborús övezetekig. Partnereink közé tartoznak a nem kormányzati szervezetek, intézmények, humanitárius szervezetek, forgalmazók és vállalkozók, állami hatóságok és bankok, mindannyian fontos szereplői a folyamatnak*” (GRUNDFOS SUSTAINABILITY REPORT 2022. 34.).

A KAPOTT EREDMÉNYEK ÖSSZEFOGLALÁSA

Kutatásunk célja az volt, hogy feltárjuk, miként jelenhetnek meg a földrajzi dimenziók a transznacionális vállalatok vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalási (CSR) tevékenységeiben. Az eredmények alapján átfogó képet kaptunk arról, hogy a szóban forgó globális vállalatok hogyan integrálják a földrajzi szempontokat tevékenységükbe, és milyen hatással vannak ezek az intézkedések az egyes földrajzi terekre és helyekre. Az alábbiakban összefoglaljuk vizsgálatunk főbb eredményeit, és megválaszoljuk a tanulmány elején feltett kutatási kérdést.

A kutatás során megismertük a víz, mint létfontosságú természeti erőforrás központi szerepét a társadalmi, gazdasági és természeti kihívásokban. A vízhez való hozzáférés egyenlőtlenségei, különösen a kevésbé fejlett térségekben, súlyosbítják a szegénység okozta problémákat, ami kihat az egészségre és az életkörülményekre. Továbbá az éghajlatváltozás és az emberi tevékenységek is hozzájárulnak a vízkészletek sérülékenységéhez, így a kimerüléshez és szennyeződéshez, fokozva a társadalmi feszültségeket világszerte. A globális kezdeményezések, illetve a nemzetállami és regionális szabályozás kulcsfontosságú a vízzel kapcsolatos kihívások kezelésében és a fenntartható vízgazdálkodás biztosításában. Felismerve a CSR mélyreható természettudományi – különösen földrajzi – vonatkozásait, egyértelművé válik, hogy a vállalatoknak figyelembe kell venniük környezeti lábnyomukat, támogatniuk kell a természetvédelmi erőfeszítéseket, fel kell készülniük a természeti katasztrófákra, és felelősségteljes döntéseket kell hozniuk az ellátási láncban, hogy megvédjék az ökoszisztémákat és a közösségeket, ahol működnek. A földrajzi CSR kiemeli az üzleti érdekek és a környezet összekapcsolódását, hangsúlyozva a fenntarthatóságot és bolygónk tájainak megőrzését.

Elmondható, hogy a tanulmányban vizsgált két víztechnológiai vállalat jelentős hangsúlyt fektet a felelős vízgazdálkodásra, nemcsak CSR-tevékenységükkel, de a technológiai fejlesztéseiken keresztül is. A Xylem kiemelt helyen áll csőtechnológiáival és vízegészségügyi analitikus tevékenységével, míg a Grundfos az energetikai és szivattyúkkal kapcsolatos technológiájával, illetve vízelvezetési rendszereivel és a vízkezelés terén elért eredményeivel. Ami általános CSR-tevékenységüket illeti, a Xylem jelentős befektetéseket végez jótékonyági programokban, kiemelten a vízügyi oktatás és katasztrófasegély terén, míg a Grundfos nagyobb szerepet játszik a nemzetközi szabályozás alakításában, valamint vízkezelési megoldások megvalósításában, különös tekintettel a vízgazdálkodás szempontjából kritikus helyzetű Globális Dél országában.

A tanulmány elején az alábbi kutatási kérdést tettük fel. Hogyan jelennek meg a földrajzi szempontok egyes TNC-k CSR-dokumentumaiban? A kérdés megválaszolásához a Xylem és a Grundfos vállalatok 2019-2022 között megjelent CSR-dokumentumait vontuk tartalomelemzés alá, értelmezési keretként a tér-hely-lépték földrajzi fogalmi hármast alkalmazva. A tér-hely-lépték fogalmi hármast adta kutatási keret segítségével a korábbi hasonló kutatásoktól (pl. Husted et al., 2016; Liao et al., 2017; Ding et al., 2019) eltérően egyszerre kaphatunk képet arról, hogy a cégek miként veszik figyelembe működésük során a társadalmi és természeti környezetüket, illetve milyen hatást gyakorolnak azokra.

A CSR-tevékenység és a földrajzi tér kölcsönhatása megmutatkozik a vizsgált cégek esetében a fizikai, a biológiai, a humán-infrastrukturális és az emberi interakciók rétegeiben egyaránt. Az első réteget illetően megállapítható, hogy mindkét vállalat dokumentumaiban kiemelt szempont a víz mozgatása (a fizikai tér „legyőzése”). Viszont míg a Xylemnél megjelenik az emberiség számára negatív hatással bíró természetföldrajzi jelenségekkel – aszály, árvíz – szembeni védekezés, addig a Grundfos inkább az energiahatékonyságra fókuszál.

A biológiai réteg szempontjából mindkét vállalat esetében megfigyelhető, hogy CSR-stratégiájuk alapján céljuk elősegíteni a víz áramlását, a víz tisztaságának megőrzését és a bioszféra védelmét. Megállapítható, hogy a Grundfos ebben az esetben is az energiahatékony szivattyúi és vízrendszerei által igyekszik hatást gyakorolni a vízi infrastruktúra környezeti lábnyomának csökkentésére. Ezzel szemben a Xylem a természetföldrajzi jelenségek környezeti hatásainak csökkentésére, illetve a vállalati működés környezeti hatásainak enyhítésére fordít jelentős erőforrásokat.

A harmadik réteg, a humán infrastruktúra rétegének vizsgálatakor megállapítható, hogy mindkét vállalat jelentős szereppel bír a vízzel kapcsolatos infrastruktúra tekintetében. Az elemzett dokumentumok alapján mindkét vállalat aktívan foglalkozik gyártással és értékesítéssel, melyek kapcsán épületeket üzemeltetnek, infrastruktúrát tartanak fenn és fejlesztenek. A Xylem különböző berendezéseket, technológiát és szolgáltatásokat értékesít különböző infrastrukturális szegmensekhez. A Grundfos pedig a vízellátáshoz, hűtéshez és fűtéshez szükséges szivattyúkat állít elő és értékesít.

Az emberi interakciók rétege kapcsán mindkét vállalat esetében kijelenthető, hogy globális jelenlétük a vízgazdálkodás terén magas szintű emberi interakciót tükröz. Különböző érdekelt felekkel működnek együtt globális hálózataiknak köszönhetően. Mindkét vállalat esetében azonosítható, hogy az emberi interakciók a vállalat székhelyének közvetlen közelében a legjelentősebbek. Míg a Xylem főként Észak- és Dél-Amerikában rendelkezik jelentős interakciókkal, a Grundfos jelenléte Európában kiemelkedő.

A földrajzi hely szempontjából nézve általánosságban elmondható, hogy a vizsgált vállalatok CSR-tevékenységének jelentős része közvetlen segítségnyújtás. E tevékenységek földrajzi megoszlásában azonosítható, hogy a globális centrum területeken főként a természeti katasztrófákhoz kapcsolódó károk enyhítése jelenik meg a dokumentumokban, a periféria területeken viszont inkább a vízi infrastrukturális rendszerek kiépítése-fejlesztése hangsúlyos. A két vizsgált vállalat a dokumentumok alapján a különböző helyi szervezetekkel együttműködve törekszik a minél nagyobb hatékonyságra. Rászoruló közösségek számára biztosítanak közvetlen hozzáférést az ivóvízhez és alapvető higiéniahoz a helyi igényeknek megfelelően. Ezen felül technológiáik kialakítása során is törekednek a lokális igényekhez történő igazodásra. E beavatkozások vélhetően jelentős életminőségi javulást eredményeznek az adott területeken élő közösségek számára, amit e vállalatoknak érdekükben is áll hangsúlyozni, hiszen a vízgazdálkodással foglalkozó TNC-kel kapcsolatban gyakori kritika, hogy elhanyagolják a helyi, főleg a szegényebb lakosok igényeit (ROBBINS 2003; OBENG-ODOOM 2018).

A vizsgált jelentésekből kirajzolódott, hogy mind a Xylem, mind a Grundfos CSR-tevékenységének tervezésekor előnyben részesíti a vállalat fióktelepeinek földrajzi környezetéhez tartozó területeket, ezzel lehetővé téve, hogy közvetlen hatást gyakorolhassanak a közösségekre, ahol működnek. Ezzel a vállalatok kiaknázzhatják helyben lévő szakértelmüket és kapcsolataikat a hatékony CSR-projektek megvalósításához, és az alkalmazottak bevonása a helyi közösségekkel kapcsolatos CSR-kezdemenyzésekbe növeli a dolgozók morálját és elkötelezettségét. Korábbi vizsgálatok kimutatták, hogy egy vállalat székhelyének társadalmi környezete nagyban befolyásolja a CSR-t (DING et al. 2019). Eredményeink alapján viszont a vállalati telephelyeket magukban foglaló különböző földrajzi helyek eltérő hatására érdemes nagyobb hangsúlyt fektetni a jövőben.

A földrajzi léptékeket illetően a vállalatok eredményei alapján elmondható, hogy mindkét vállalat dokumentumaiban megjelenik a többléptékűség, ami összhangban van a globális vízkormányzás sokszereplős és multiskalás jellegével (lásd BREMER 2003; ROBBINS 2003; WOODHOUSE – MULLER 2017). Találkozhatunk a civil szféra bevonása mellett a nemzeti, országos szintű szervezetekkel és a globális szervezetekkel történő együttműködésekkel is. Egyaránt megjelenik a vállalatok globális jelenléte és a helyi közösségekkel való kapcsolata. A dokumentumok részletesen bemutatják a Xylem és a Grundfos által támogatott CSR-projekteket. A Xylem esetében ezek a vízminőség és -higiénia javítására irányulnak a rászoruló területeken. A jelentések részletesen tárgyalják a projektek helyszínét, a helyi közösségek igényeit és a vállalat által nyújtott támogatás konkrét hatásait. Ezen túlmenően a Xylem dokumentumai kiemelik a vállalat globális jelenlétének fontosságát és az érintett területeken működő egyéb szereplőkkel való szoros együttműködés jelentőségét a CSR-tevékenységek sikeressége szempontjából. A Grundfos CSR-dokumentumai szintén hangsúlyozzák a vállalat globális jelenlétét és a helyi közösségekkel való kapcsolatát, bár kevésbé részletesen mutatják be az egyes projektek földrajzi környezetét és hatásait. Azonban az elemzett dokumentumokban számos példát találunk a vállalat által végzett CSR-tevékenységekre, amelyek a helyi környezetvédelmi és fenntarthatósági kihívásokra reagálnak.

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált transznacionális vállalatok vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalása idomul a földrajzi szempontokhoz, például a környezeti és társadalmi jellemzőkhöz, illetve a vállalatok tevékenységének térbeli

elhelyezkedéséhez. A dokumentumokat vizsgálva láthatjuk, hogy napjainkra a TNC-k és a víz kapcsolata meghaladta a privatizáció által nyújtotta lehetőségek határait. Mindkét vállalat CSR-dokumentumai mutatják a vállalatok elkötelezettségét a vízvédelem, vízgazdálkodás és fenntarthatóság terén. Bár a szakmai anyagokban némi különbség mutatkozik a földrajzi léptékek részletes bemutatásában és megjelenítésében, de mindkét vállalat hangsúlyozza a többléptékű együttműködések fontosságát és a vállalati tevékenységek földrajzi kontextusának jelentőségét. Mindkét vállalat elismeri, hogy a vízzel, mint egy globálisan elérhető erőforrással kapcsolatos tevékenységek összekapcsolódnak különböző földrajzi terekben, helyeken és léptékekben. Központilag kialakított CSR-szabályozásaik megengedik, hogy a vállalatok globális szinten tudják kezelni a problémákat, hasznot hozva a működésükhöz közeli közösségeknek, ugyanakkor hozzájárulva a globális fenntarthatósági célok eléréséhez. Ez a megközelítés lehetővé teszi számukra, hogy átfogóan kezeljék a vízzel kapcsolatos kihívásokat, felismerve a vízzel kapcsolatos problémák különböző régiók és földrajzi szintek közötti összefüggéseit.

A transznacionális vállalatok vízzel kapcsolatos társadalmi felelősségvállalásának földrajzi aspektusaihoz kapcsolódó vizsgálatok elősegíthetik a fenntartható fejlődést, illetve a társadalmi és természeti problémák csökkentését. A téma tovább vizsgálható a mélyebb megértés és a fenntarthatósági törekvések előmozdítása érdekében. A jelenlegi kutatás eredményei esettanulmányi jellegéből eredően korlátozottak. A vizsgált évek számának, vizsgálatba bevont cégek tevékenységi körének, illetve a vizsgált források számának bővítésével részletesebb eredményeket kaphatunk a nagyvállalatok vízhez köthető CSR-tevékenységeiről és törekvéseiről. A kapott eredmények által vizsgálhatjuk a fenntarthatósági gyakorlatok fejlődését és változását, illetve segítségükkel azonosíthatók a különböző stratégiák és trendek a vállalatok tevékenységében. Az eredmények által lehetőség nyílik az érintett területeken élő emberek életkörülményeinek javítására és a vízkészletek fenntarthatóbb kezelésére irányuló politikák és gyakorlatok kialakítására, fejlesztésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BAYLISS, KATE – HALL, DAVID (2000): *Privatisation of water and energy in Africa*. London, Public Services International Research Unit.

BEL, GERMÁ (2020): Public versus private water delivery, remunicipalization and water tariffs. *Utilities Policy* vol. 62. 100982. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2019.100982>. Utolsó hozzáférés: 2025.01.05.10.51.

BERKI Márton (2017): A földrajzi lépték változó értelmezése és a cselekvőhálózat-elmélet. *Földrajzi Közlemények* 141. évf. 3. sz. 203–215.

BILALOVA, SHAHANA – NEWIG, JENS – VILLAMAYOR-TOMAS, SERGIO (2024): Toward Sustainable Water Governance? Taking Stock of Paradigms, Practices, and Sustainability Outcomes. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water* e1762. <https://doi.org/10.1002/wat2.1762>. Utolsó hozzáférés: 2025.01.05.10.51.

CASTREE, NOEL (2003): Place: Connections and Boundaries in an Interdependent World. In: Holloway, Sarah L. – Rice, Stephen P. – Valentine, Gill (eds.): *Key concepts in geography*. London, SAGE Publications. 165–186.

CHENG, DEBORAH (2015): Contestations at the last mile: The corporate–community delivery of water in Manila. *Geoforum* vol. 59. 240–247. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2014.01.003>. Utolsó hozzáférés: 2025.01.05.10.53.

COOLEY, HEATHER – AJAMI, K. NEWSHA – HA, MAI-LAN – SRINIVASAN, VEENA – MORRISON, JASON – DONNELLY, KRISTINA – CHRISTIAN-SMITH, JULIET (2014): Global Water Governance in the Twenty-First Century. In Gleick, Peter H. (ed.): *The World's Water*. Washington DC, Island Press. https://doi.org/10.5822/978-1-61091-483-3_1 Utolsó hozzáférés: 2024.12.29.16.42.

CZIRFUSZ Márton (2013) : Globális helyi gazdaságok vidéken: földrajzi lépték és fejlesztési lehetőségek. – In Rechnitzer János – Somlyódyne Pfeil Edit – Kovács Gábor (szerk.): *A hely szelleme – a területi fejlesztések lokális dimenziói*. Győr, Széchenyi István Egyetem Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskolája. 94–100.

DEBAERE, PETER –KAPRAL, ANDREW (2021): The potential of the private sector in combating water scarcity: The economics. *Water Security* vol. 13. 100090. <https://doi.org/10.1016/j.wasec.2021.100090>. Utolsó hozzáférés: 2025.01.05.10.55.

DING, DAVID K. – FERREIRA, CHRISTO –WONGCHOTI, UDOMSAK (2019): The geography of CSR. *International Review of Economics & Finance* vol. 59. 265–288. https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=6995&context=lkcsb_research. Utolsó hozzáférés: 2024.11.01.08.30.

DI VAIO, ASSUNTA – TRUJILLO, LOURDES –D'AMORE, GABRIELLA –PALLADINO, ROSA (2021): Water governance models for meeting sustainable development Goals: A structured literature review. *Utilities Policy* vol. 72. 101255. <https://doi.org/10.1016/j.jup.2021.101255>. Utolsó hozzáférés: 2025.01.05.10.57.

ELDER, ALISON D. – GERLAK, ANDREA (2024): ‘You scratch my back, I’ll scratch yours’: An examination of actor engagement in water public private partnerships. *Water Policy* vol. 26. no. 8. 817-834. <https://iwaponline.com/wp/article/26/8/817/103540>. Utolsó hozzáférés: 2024.11.01.08.33.

ERDŐSI FERENC (2014): A térértelmezés néhány problémája, szempontjainak sokfélesége. *Tér és Társadalom* 28. évf. 1. sz. 5-24.

FARAGÓ LÁSZLÓ (2012): Térértelmezések. *Tér és Társadalom* 26. évf. 1. sz. 5–26.

FIGUEROA, CINDY – LEE, KYUNGSUN –JEPSON, WENDY (2022) : Corporate social responsibility in the water industry: A critical review. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Water* vol. 9. no. 6. e1607. <https://wires.onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/wat2.1607>. Utolsó hozzáférés: 2024.11.01.08.35.

GUPTA, JOYEETA – PAHL-WOSTL, CLAUDIA (2013): Global water governance in the context of global and multilevel governance: its need, form, and challenges. *Ecology and Society* vol. 18. no. 4. <https://dlc.dlib.indiana.edu/dlcrest/api/core/bitstreams/d3df0ad8-8117-4054-b2c5-715a195edce4/content>. Utolsó hozzáférés: 2024.11.16.10.36.

GREEN, PAMELA –VÖRÖSMARTY, CHARLES J. – KOEHLER, DINAH A. – BROWN, CASEY – REX, WILLIAM – OSUNA RODRIGEZ, VANESA – TESSLER, ZACHARY (2024): Mapping a sustainable water future: Private sector opportunities for global water security and resilience. *Global Environmental Change* vol. 88. 102906. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2024.102906>. Utolsó hozzáférés: 2025.01.05.11.07.

GREER, ROBERT – LEE, KYUNGSUN – FENCL, AMANDA – SNEEGAS, GRETCHEN (2021): Public-private partnerships in the water sector: the case of desalination. *Water Resources Management* vol. 35. 3497–3511. <https://doi.org/10.1007/s11269-021-02900-9>

HALL, DAVID – LOBINA, EMANUELE (2002): Water privatisation in Latin America. In *PSIRU Reports, July 2002*. <https://plataformacontralaprivatizaciondelcyii.org/xDOCUMENTOS/TPP/9c-Privatizacion-David%20holl-Water%20privatisation%20in%20Latin%20America-2002.pdf>. Utolsó hozzáférés: 2024.11.16.11.56.

HUSTED, BRYAN W. – JAMALI, DIMA – SAFFAR, WALID (2016): Near and dear? The role of location in CSR engagement. *Strategic management journal* vol. 37. no. 10. 2050–2070. <https://doi.org/10.1002/smj.2437> Utolsó hozzáférés: 2024.11.16.11.56.

KARUNANANTHAN, MEERA (2019): Can the human right to water disrupt neoliberal water policies in the era of corporate policy-making? *Geoforum* vol. 98. 244–253. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2018.07.013> Utolsó hozzáférés: 2025.01.10.10.42.

KOTLER, PHILIP – LEE, NANCY R. (2007): Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. https://archive.org/stream/KotlerLeeCorporateSocialResponsibility/Kotler+%26+Lee+-+Corporate+Social+Responsibility_djvu.txt Utolsó hozzáférés: 2024.03.01.16.45.

LIAO, PIN-CHAO – XIA, NINI – WU, CHUNLIN – ZHANG, XIAOLING – YEH, JUI-LIN (2017): Communicating the corporate social responsibility (CSR) of international contractors: Content analysis of CSR reporting. *Journal of Cleaner Production* vol. 156. 327–336. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.04.027> Utolsó hozzáférés: 2024.11.16.19.13.

LOBINA, EMANUEL – TERHORST, PHILIPP – POPOV, VLADIMIR (2011): Policy networks and social resistance to water privatization in Latin America. *Procedia-Social and Behavioral Sciences* vol. 10. 19–25. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2011.01.004> Utolsó hozzáférés: 2025.01.10.10.49.

MAMMADOVA, ZHALA – EGEDY TAMÁS (2023): A földrajzi hely és az innovatív digitális megoldások szerepe a távmunka menedzselésében. *Földrajzi Közlemények* 147. évf. 1. sz. 68–77. <https://doi.org/10.32643/fk.147.1.5>

MARSTON, SALLIE A. (2000): The social construction of scale. *Progress in Human Geography* vol. 24. no. 2. 219–242. <https://doi.org/10.1191/030913200674086272> Utolsó hozzáférés: 2025.01.10.10.51.

MITEV ARIEL (2012): Grounded theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérföldköve. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review* 43. évf 1. sz. 17-30.

MOORE, MADELAINE (2024): Water trading markets: Facilitating financial flows through the hydro-social cycle? *Geoforum* vol. 150. 103977. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2024.103977> Utolsó hozzáférés: 2024.11.15.16.40.

CASTREE, NOEL (2003): Place: Connections and Boundaries in an Interdependent World. In Holloway, Sarah – Rice, Stephen P. – Valentine, Gill (eds.): *Key concepts in geography*. London, SAGE Publications. 165-186.

OBENG-ODOOM, FRANKLIN (2018): Transnational corporations and urban development. *American Journal of Economics and Sociology* vol. 77. no. 2. 447–510. <https://doi.org/10.1111/ajes.12213> Utolsó hozzáférés: 2025.01.10.11.15.

- Österblom, HENRIK – BEBBINGTON, JAN – BLASIAK, ROBERT – SOBKOWIAK, MADLEN – FOLKE, CARL (2022): Transnational corporations, biosphere stewardship, and sustainable futures. *Annual Review of Environment and Resources* vol. 47. no. 1. 609-635. <https://doi.org/10.1146/annurev-environ-120120-052845> Utolsó hozzáférés: 2024.11.15.16.45.
- PAHL-WOSTL, CLAUDIA (2015): *Water governance in the face of global change*. Cham, Springer International Publishing.
- PAHL-WOSTL, CLAUDIA (2019): The role of governance modes and meta-governance in the transformation towards sustainable water governance. *Environmental Science & Policy* vol. 91. 6-16. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2018.10.008> Utolsó hozzáférés: 2024.11.15.16.45.
- PAHL-WOSTL, CLAUDIA – GUPTA, JOYEETA – PETRY, DANIEL (2008): Governance and the global water system: A theoretical exploration. *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organizations* vol. 14. no. 4. 419–435.
- ROBBINS, PETER (2003): Transnational corporations and the discourse of water privatization. *Journal of International Development* vol. 15. no. 8. 1073–1082.
- PIRISI Gábor – TRÓCSÁNYI ANDRÁS (2015): Általános társadalom- és gazdaságföldrajz. Elektronikus jegyzet, Pécs, Pécsi Tudományegyetem. <https://tamop412a.ttk.pte.hu/files/foldrajz2/> Utolsó hozzáférés: 2024.05.07.16.42.
- SINGH, SATWINDER – DICKSON, KEITH (2011): Transnational corporations and the global water industry. *Thunderbird International Business Review* vol. 53. no. 5. 601–613. <https://doi.org/10.1002/tie.20437> Utolsó hozzáférés: 2024.07.15.16.45.
- SWYNGEDOUW, ERIK (2007): *Socialist Register* vol. 195. 195-212. <https://socialistregister.com/index.php/srv/article/view/5864> Utolsó hozzáférés: 2025.01.10.15.36.
- SWYNGEDOUW, ERIK – CASTRO, JOSE ESTEBAN – HELLER, LÉO (2009): Troubled Waters: The Political Economy of Essential Public Services. In Castro, Jose Esteban – Heller, Léo (eds.): *Water and Sanitation Services*. Public Policy and Management. London, Zed Books. 38–55.
- SWYNGEDOUW, ERIK (1997): Neither Global Nor Local: “Glocalization” and the Politics of Scale. In Cox, Kevin R. (ed.): *Spaces of Globalization. Reasserting the Power of the Local*. New York, The Guilford Press. 137–166.
- UNITED NATIONS (2006): *Water: A Shared Responsibility. The United Nations World Water Development Report 2*. Paris – New York, UNESCO Publ. – Berghahn Books. <https://unhabitat.org/sites/default/files/download-manager-files/Water%2C%20A%20Shared%20Responsibility.pdf> Utolsó hozzáférés: 2024.12.29.18.05.
- UNITED NATIONS (2015): *The 17 goals*. <https://sdgs.un.org/goals> Utolsó hozzáférés: 2024.12.29.17.58.
- WOODHOUSE, PHILIP – MULLER, MIKE (2017): Water governance. An historical perspective on current debates. *World development* vol. 92. 225–241. <http://dx.doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.11.014> Utolsó hozzáférés: 2024.11.13.16.45.

Internetes források

[1.] HÖFLICH KRISZTINA 2019: *Xylem Locations Worldwide*. <https://public.tableau.com/app/profile/karolina3187/viz/XylemLocationsWorldwide-filters/XylemLocationsWorldwide> Hozzáférés: 2024.03.01.08.35.

[2.] *Grundfos.com*. <https://www.grundfos.com/us/about-us/our-company> Utolsó hozzáférés: 2023.10.28.11.35.

[3.] *Xylem.com*. <https://www.xylem.com/en-us/sustainability/company/supply-chain/the-wash-pledge/> Utolsó hozzáférés: 2023.11.12.12.50.

MELLÉKLETEK

1. melléklet: Az esettanulmányhoz megvizsgált források

Szerző	Cím	Forrás
Xylem források		
Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal	„Stratégiai Kutatási Terv”	https://www.innowater.hu/uploads/somlyody_et_al_2010_strategiai_kutatasi_terv.pdf
Országos Környezetegészségügyi Intézet	„Ivóvíz kiskaté. Lakossági tájékoztató a gyakran ismételt kérdésekről”	https://www.antsz.hu/data/cms42272/vizes_GYIK_egyeztetett.pdf
YSI	”YSI History”	https://www.ysi.com/about/history
Xylem	”Xylem at a glance”	https://www.xylem.com/en-us/about-xylem/xylem-at-a-glance-2023/
Pumpsandsystems.com	”The History of Pumps: Through the Years”	https://www.pumpsandsystems.com/history-pumps-through-years
ITT	”Flygt hisotry”	https://web.archive.org/web/20151226180322/http://www.xylemwatersolutions.com/scs/mexico/es-mx/Nosotros/Cat%C3%A1logos/Documents/History%20flygt.pdf
Xylem	”Xylem Completes Acquisition of Evoqua.”	https://www.xylem.com/hu-hu/about-xylem/newsroom/press-releases/xylem-completes-acquisition-of-evoqua/
Xylem	”Watermark”	https://www.xylem.com/en-us/watermark/
Xylem	2019 Sustainability Report	https://www.xylem.com/siteassets/blogs/lets-solve-water-blog/xylem-2019-sustainability-report.pdf
Xylem	2020 Sustainability Report	https://www.xylem.com/siteassets/sustainability/2020/xylem-sustainability-report-2020.pdf

Xylem	2021 Sustainability Report	https://www.xylem.com/siteassets/sustainability/2021/xylem-sustainability-report-2021.pdf
Xylem	2022 Sustainability Report	https://www.xylem.com/siteassets/sustainability/2022/2022_xylem_sustainability_report_r01.pdf
Grundfos források		
Grundfos	"About us"	https://www.grundfos.com/about-us
Grundfos	"Our purpose and values"	https://www.grundfos.com/about-us/our-purpose-and-values
Grundfos	"Corporate Social Responsibility"	https://www.grundfos.com/za/about-us/sustainability/corporate-social-responsibility
Grundfos	"Sustainable Development Goals"	https://www.grundfos.com/za/about-us/sustainability/ambitions/sustainable-development-goals
Grundfos	Grundfos Sustainability Report 2019	https://www.grundfos.com/media/reports/sustainability-report-2019
Grundfos	Grundfos Sustainability Report 2020	https://www.grundfos.com/media/reports/sustainability-report-2020
Grundfos	Grundfos Sustainability Report 2021	https://www.grundfos.com/media/reports/sustainability-report-2021
Grundfos	Grundfos Sustainability Report 2022	https://www.grundfos.com/media/reports/sustainability-report-2022

Forrás: egyéni szerkesztés

2. melléklet: A Xylem céljai és azok megvalósítása, 2019-2022

Xylem hosszú távú célja	2019	2020	2021	2022	Kumulált teljesítés	2025-ös cél
3,5 milliárd m ³ nem-kereskedelmi víz használatának csökkentése	0,12 milliárd m ³	0,50 milliárd m ³	0,44 milliárd m ³	0,47 milliárd m ³	80%	1,91 milliárd m ³
13 milliárd m ³ víz tisztítása újrahasznosításhoz	0,40 milliárd m ³	4,30 milliárd m ³	1,08 milliárd m ³	3,08 milliárd m ³	79%	10,25 milliárd m ³

7 milliárd m ³ víz szennyezett víz közösségi forrásokba való jutásának megakadályozása	1,25 milliárd m ³	1,40 milliárd m ³	1,93 milliárd m ³	1,99 milliárd m ³	93%	6,54 milliárd m ³
2,8 milliárd metrikus tonna (MMT) CO ₂ e lábnyom csökkentése vízben	0,04 MMT	0,70 MMT	0,73 MMT	1,05 MMT	100%	2,80 MMT
20 millió ember számára hozzáférés biztosítása tiszta vízhez és tisztálkodási szerekhez	640.000 fő	4,1 millió fő	1,8 millió fő	2,4 millió fő	45%	20 millió fő
Beszezési Diverzitás Program létrehozása, s a belföldi (USA) beszerzések értékének 12%-ában külföldi beszállítókkal való szerződés	+5,1%	+2%	+1,2%	+0,8%	75,8%	9,1%
WASH4Work fogadalmátétel (tisztaság-fenntartási követelmény) elérése a globális partnereknél	Elindult	19%	15,7%	5,7%	40,4%	100% partnerek
EcoVadis vagy egyéb fenntarthatósági tanúsítvány egyezményi követelése partnerektől	9%	9%	13,2%	8,5%	39,7%	100% partnerek
Scope 1 és Scope 2 ÜHG protokoll jelentések követelése partnerektől és vízhasználat jelentése	-	-	Elindult, 24,1%	8,3%	32,4%	100% partnerek
Főbb Xylem intézmények 100% megújuló energia-használatra való váltása	-	10	2	5	17	17/22
100%-os vízfelhasználás ipari tevékenységeknél használt vízből főbb intézményeknél	-	2	6	4	12	12/22
100%-os mentesség földbe-kerülő szemét kibocsátásától főbb Xylem létesítményekben	-	2	6	0	8	8/22

Elérni, hogy a csomagolóanyagok 75%-a újrahasználatos anyagból álljon	-	Elindult, 11%	37%	37%	85%	100%
50%-os nemi egyenlőség elérése a Xylem menedzseri pozícióiban 2030-ra, 35% 2025-re	24%	-	+0,7%	+0,7%	25,4%	35%
25%-os kisebbségi reprezentáció a Xylem menedzseri pozíciókban az USA-beli intézményekben (megfelelő szakmai képesség folytán)	15%	+3%	+1,3%	+1,6%	20,9%	25%
Baleseti ráta csökkentése 0,5-re vagy alá	0,67	-0,02	+0,04	-0,02	0,64	0,5
Évi 50 óra különböző tréning program létesítése minden Xylem munkavállaló számára	11,9 óra	19,30 óra	12,61 óra	14 óra	~14 óra	50 óra
Éves szinten a profitok 1%-ának adományozása vízügyi nonprofit és oktatási intézményeknek	0,95%/	1,1%	0,6%	1,1%	-	évi 1%
Munkavállalók éves 1%-nyi munkaidejükből önkéntességet vállalni normál munkarendi fizetéssel	8 óra	3 óra	6 óra	9 óra	-	10 óra/munkavállaló
Humanitárius segítségnyújtása 200 területre, melyek vízből fakadó katasztrófák és krízisek sújtották	11	17	23	30	81	200
15 millió ember számára víz és vízvédelmi oktatása	320.000 fő	3,9 millió fő	1,4 millió fő	1,7 millió fő	7 millió fő	15 millió
Ösztönözni a Xylem munkavállalók 95%-át önkéntes tevékenység-felvételre	58%	-13%	+33%	+9%	87%	95%
Érintett 100.000 magánszemély önkéntes tevékenységre ösztönzése	3.500	9.400 fő	2.000 fő	1.151 fő	16.145 fő	100.000 fő

Forrás: Xylem.com

MÁTYUS MARTIN

matyusmartin.1999@gmail.com

hallgató (SZTE BTK)

Alburnus Maior vallási élete és Iuppiter Cernenus collegiuma

The religious life of Alburnus Maior and the collegium of Iuppiter
Cernenus

ABSTRACT

This article examines the religious life of Alburnus Maior (modern-day Roşia Montană, Romania), a Roman mining settlement, with a particular focus on the structure, communal functions, and dissolution of the *collegium* dedicated to Iuppiter Cernenus. Its aim is to provide insight into the everyday and religious practices of a highly diverse provincial community and into the operation of associations on the empire's periphery. The research is based on epigraphic sources—such as tomb inscriptions, wax tablets, and altar dedications—as well as relevant secondary literature. The findings indicate that the *collegium* served not only funerary purposes, as previously assumed, but also played a significant practical and ritual role. The religious life of the settlement was marked by the syncretism of Roman and local deities. This study contributes to a deeper understanding of Alburnus Maior and the functions of *collegia* in the frontier regions of the Roman Empire.

KEYWORDS

Alburnus Maior, Roman Dacia, collegium, Iuppiter Cernenus, funerary associations, provincial religion

DOI 10.14232/belv.2025.4.5

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.5>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Mátyus Martin (2025): Alburnus Maior vallási élete és Iuppiter Cernenus collegiuma. *Belvedere Meridionale* vol. 37. no. 4. pp 84–93.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Alburnus Maior a római Dacia provincia egyik aranybányász települése volt a Kr. u. 2–3. században, a mai Verespatak (Roşia Montană) területén. Traianus császár hódítását (Kr. u. 106) követően az ide érkező telepesek igen sokszínű közösséget alkottak. A bányászfalu lakosságát Dalmatiából, Noricumból, Pannoniából, Moesiából, Achaeából nagyszámban bevándorolt telepesek alkották, de érkeztek még Italiából, Bithyniából, sőt Syriából is.¹ A település újonnan alakuló lakossága tehát különféle nyelvű és kulturális háttérű csoportokból tevődött össze. Ennek megfelelően a település vallási élete is rendkívül sokszínű volt: a helyiek közösen összefogva oltárokat emeltek, és számos istenségnek – akiket sokszor sajátosan értelmeztek, sőt összemostak helyi és római isteneket – mutattak be áldozatot családjuk biztonságáért és szerencséjéért, a közösség jólétéért. A többnyelvű viasztáblák és más epigráfiai források (feliratok, oltárok) páratlan betekintést nyújtanak Alburnus Maior közösségének mindennapjaiba. Ezekből részben rekonstruálható a település vallási élete és egy különleges egyesület, a Iuppiter Cernenus *collegium* működése is.

I. IUPPITER CERNENUS COLLEGIUMA

Alapítás és célok

A római *collegium* kifejezés olyan egyesületet jelöl, amelyet hasonló foglalkozású vagy közös érdekeltségű személyek hoztak létre meghatározott célok megvalósítására.² Alburnus Maiorban működött egy ilyen *collegium*, amelyet Iuppiter Cernenus tiszteletére alapítottak a lakosok. A társaság megalapításakor 54 főből állt, elsődleges célja pedig az volt, hogy tagjai számára biztosítsa a méltó temetést és az elhunytak emlékének közös tiszteletét.³ Közel egy évszázadon át úgy hivatkoztak erre a *collegium*ra, mint egy temetkezési együletre, azonban ennél sokkal többről van szó. Nem valószínű az, hogy csupán temetkezési szándékkal alapítottak volna egy *collegium*ot, ráadásul mindezt cáfolja a *collegium* névadója, illetve a fellelt árjegyzék is, mely szerint közös étkezést tartott a *collegium*.⁴ Emellett az egyesület vallási-rituális szerepet is betöltött: a temetési szertartásokon túl rendszeresen rendeztek közös lakomákat, és áldozatokat mutattak be az istenségeknek, válságos időkben oltárokat emeltek.

A *collegium* védnöke maga az istenség, Iuppiter Cernenus volt, aki patrónusként oltalmazta a közösséget. Felmerül a kérdés, ki is volt Iuppiter Cernenus, akit akkora becsben tartottak, hogy őt válasszák az egyesület névadójának? A Cernenus név egyedi és máshonnan nem ismert

¹ PUNDT 2012. 3.

² PÓLAY 1972. 36.

³ CIL III, 924.01.

⁴ SZABÓ 2019. 22.

Dáciában.⁵ Cernunnos neve már ismert, ő egy különösen érdekes kelta istenség, aki a római hódítás és a római-kelta vallási szinkretizmus idején is megőrizte erősen kelta jellegét, szemben sok más helyi istennel, akiket a rómaiak könnyen megfeleltettek saját isteneikkel.

Cernunnos egy agancsos istenség, akit általában keresztbe tett, patás lábbal ábrázolnak, kelta nyakékkal, erszénnyel, és különböző állatok – szarvasok, bikák és kosfejű kígyók – veszik körül.⁶ Cernunnos szarvai soha nem háziasított állatoktól származnak, hanem mindig szarvasagancsok, kos- vagy bikaszarvak, amelyek a vadon erejével való kapcsolatára utal.⁷ Egyes értelmezések szerint ez a természet ciklikusságára is utalhat, mivel a szarvasok tavasszal növesztik, ősszel pedig elhullatják agancsaikat. Az ismert ábrázolásokon vad és háziasított állatok egyaránt kísérik, ezért az állatok urának is nevezik.⁸ A szarvasagancsokkal és patás lábakkal való ábrázolás alapján egyes kutatók feltételezik, hogy a keresztény ördög ikonográfiája részben Cernunnos alakjáról merített ihletet.⁹

Bár az ún. *interpretatio Romana* formálisan nem vonatkozik Cernunnosra, mégis több ábrázolásán megfigyelhetők olyan elemek, mint a kígyók, a pénzes erszény, illetve a zsákból kiömlő érmék, amelyek a római Mercurius istennel való kapcsolatot sugallják.¹⁰ Ez a kapcsolat különösen nyilvánvaló a reimsi domborművön, ahol Cernunnos Mercuriusszal és Apollóval együtt jelenik meg. Ezek az ábrázolások azt jelzik, hogy a római hódítás után Cernunnos alakja részben összeolvadt Mercuriuséval, elsősorban azokban a vonásokban, amelyek a kereskedelemmel, gazdagsággal és termékenységgel kapcsolatosak.¹¹ Mercuriust a római mitológiában a lelkek alvilágba való kísérijeként is ismerték, azonban Cernunnos inkább a természet, az élet körforgása, az állati világ és a bőség szimbolikus ura.¹² Egyes értelmezések szerint az emberi élet és a túlvilág határának őre, amelynek kiindulási pontja a kosfejű kígyókkal való ábrázolása.¹³ Cernunnos eredete a gallok előtti időkhöz nyúlik vissza, vagyis egy olyan ősbibb, kelta természeti isten, akinek alakja a római uralom alatt beépült a római-kelta vallási világba – főként Mercuriuson keresztül.^{14 15}

Neve nagyon ritkán merül fel, ennek oka az lehet, hogy nem volt sem egységes neve, sem ábrázolása, sem funkciója. Többféle funkcióval ruházták fel: termékenység, gazdagság, állatok

⁵ FICKETT -WILBAR 2003. 81.

⁶ ROSE 2017. 2.

⁷ MAC CANA 1993. 39.

⁸ MONAGHAN 2004. 85.

⁹ GRINSELL 1976. 20. Ez a párhuzam különösen a középkori démonábrázolásokban figyelhető meg, ahol a természeti istenek attribútumai – például a szarvak, állati jegyek – negatív, démonikus jelentést kaptak a keresztény értelmezésben. Amennyiben valóban Cernunnos alakja inspirálta az ördög keresztény ábrázolását, úgy feltételezhető, hogy a képalkotás elsősorban szóbeli hagyományokon és leírásokon alapult, nem pedig vizuális forrásokon – amelyek igen ritkák.

¹⁰ MEIER 2003. 163.

¹¹ MEIER 2003. 164.

¹² MEIER 2003. 164.

¹³ MATSON 2010. 28.

¹⁴ MEIER 2003. 164.

¹⁵ MAC CANA 1993. 40–41. Noha Cernunnosról nem maradt fent konkrét mitológiai narratíva, egyes kutatók párhuzamot vélnek felfedezni a velszi Owain-történet egy jelenetével és az istennel kapcsolatban. Megemlítenek egy szörnykülsővel rendelkező, ámde jószívű erdészt, aki egyetlen szarvasbögéssel maga elé hívta az összes vadat – még a kígyókat is –, s azok úgy hajtották végre parancsait, mint hűséges szolgák a gazdájukét.

ura, vadászat védelmezője, háború vagy béke istene volt.¹⁶ Ezen érv alapján legvalószínűbb, hogy Cernunnos helyi változatáról lehet szó, aki a természet ura, bőséghozó és akár az alvilággal is kapcsolatba hozható.¹⁷ Mivel a bányajaratok világát a föld mélyével, az alvilággal rokonították, nem zárható ki, hogy a település lakói párhuzamot láttak Cernunnos kultusza és saját föld alatti tevékenységük között. Ugyanakkor kevés bizonyíték utal kelta hatásra Daciában e téren, ezért valószínűbb, hogy Cernenus egy helyi istenség neve lehetett, akit a római Iuppiterrel azonosítottak. A *collegium* nevében tehát egyszerre tükröződik a római főisten kultusza és egy lokális sajátos isten tisztelete.

Szervezeti felépítés és működés

A Iovi Cerneni *collegium* szervezete a római magánegyesületek általános mintáját követte. Az egyesület élén két *magister* (elnök) állt, akik a *collegium* működését irányították. Fő feladataik közé tartozott a vallási kultusz gondozása, a közös döntéshozatal előkészítése és a szerződések megkötése.¹⁸ A *magistereket* a tagok választották, és tevékenységük biztosítékeként ún. *cautiót* (pénzfedezetet) kellett letenniük – ezt elveszítették abban az esetben, hogyha bizonyítottan a közösség határozataival ellentétesen cselekedtek.¹⁹ A pénzügyeket két *quaestor* kezelte, ők felügyelték a közösség vagyonát és a pénztár biztonságát.²⁰ Léteztek továbbá tiszteletbeli tagok is: a jelentősebb anyagi támogatókat vagy áldozatbemutatókat *decuriones et principales* címmel ruházhatták fel. Ők tanácskozási joggal segíthették a vezetőséget. Egy sajátos pozíció volt a *vexillifer* (zászlóvivő): ünnepségeken és felvonulásokon ő vitte a *collegium* jelképes zászlóját, kifejezve a közösség identitását és összetartozását.²¹ Ezen felül szükség szerint, szerződéses alapon foglalkoztathattak még például jogi képviselőt, szolgákat vagy szakácsot.²² Alburnus Maior *collegiuma* esetében is ismert, hogy külön szakácsot fogadtak fel. Egy fennmaradt viaszostábla tanúsága szerint egy szakács gondoskodott a lakomák élelmiszer-ellátásáról, és az elhasznált alapanyagokról elszámolást nyújtott be a vezetőknek (feltehetően a *quaestorok*nak).²³ Az egyik közös ünnepi lakoma során például a következő mennyiségű élelmiszert és italt használtak fel: 5 bárányt, 1 malacot, friss kenyeret, kiváló minőségű tömjént, másfél liter tömény bort, 53 liter asztali bort, további ~1 liter ismeretlen folyadékot, salátát, fél liter ecetet, sót, hagymát, valamint egyéb kisebb tételeket.²⁴ Ez a részletes kimutatás jól szemlélteti, hogy a *collegium* jelentős közösségi eseményeket szervezett, és a rendezvényekhez kapcsolódóan precízen adminisztrált költségvetéssel működött. A *collegium* a római jog keretei között, szerződéses viszonyban látta el mindennapi ügyeit.

¹⁶ ROSE 2017. 3.

¹⁷ BYROS 2011. 97.

¹⁸ BÍRÓ 1963. 17.

¹⁹ BÍRÓ 1963. 26.

²⁰ VARGA 2020. 522.

²¹ BÍRÓ 1963. 18.

²² SCHADL 2011. 47.

²³ CIL III. 959.

²⁴ BÍRÓ 1963. 16.

Anyagi források és temetkezési szokások

A *collegium* fenntartásához szükséges anyagi források tagdíjából és adományokból tevődtek össze. A belépő tagoknak jelentős, egyszeri belépési díjat kellett fizetniük – általános összege a korban mintegy 100 *sestertius* (kb. 25 *denarius*) lehetett. Ezen felül rendszeres havi hozzájárulást is szedtek: havonta egy *as*-t (1/4 *sestertius*) fizettek a tagok²⁵. Vagyis a havidíj a temetési segélyalapot gyarapította, amelyet rendszeresen be kellett fizetniük a tagoknak.²⁶ Egyéb kiadások fedezetére is szükség volt, bár azokat sem rendszeresen kellett befizetni. Fennmaradt egy árjegyzék, amely egy, a *collegium* szervezésével készült lakomával kapcsolatos. Ilyen alkalmakkor is hozzájárulást kellett fizetniük a tagoknak, noha a legtöbb hozzájárulást a *magisterek*-től várták el.²⁷ Emellett tehető pártfogók adományai is gazdagíthatták a közös kasszát. A Iovi Cerneni *collegium* esetében – mivel a patrónus maga az istenség volt – inkább a vagyonosabb tagok extra felajánlásai jöhettek szóba, akik ezért cserébe elnyerhették a már említett *decurio* címet. A *collegium* vagyonos tagjai, közösségei oltárokat is adományoztak a *collegium* számára. Feltártak ilyen adományozott oltárokat, amelyeket Iuppiter,²⁸ Diana,²⁹ Silvanus³⁰ és Asclepius³¹ számára emeltek. A befolyó összegeket a vallási szertartások, közös étkezések fedezése mellett legfőképp temetkezésre fordították. Az elhunyt tagok számára a *collegium* biztosította a temetési segélyt, megszervezte a szertartást és síremléket (sírfeliratot, sírkövet) állíttatott. A tagok így előre gondoskodhattak róla, hogy haláluk esetén méltóképp eltemessék őket, tehermentesítve családjukat a költségektől. A fennmaradt dokumentumok arra utalnak, hogy a *collegium*nak saját sírhelyei is voltak a település temetőjében. A feloszlásról szóló hivatalos értesítésben szerepel a kitétel „*neque loculum haberet*”, ami azt jelenti, hogy „sírhelye sem volt”.³²

A *collegium* feloszlásának okai

A Iovi Cerneni *collegium* több évtizedes működés után végül Kr. u. 167 februárjában feloszlott. A fennmaradt felirat (egy viaszostábla latin szövegének hitelesített másolata) drámai képet fest az egyesület hanyatlásáról. Eszerint az egykor 54 fő alapító tagból már csak 17 fő tartózkodott Alburnusban, a többiek elhunytak vagy elköltöztek. Még a *collegium* egyik társelnöke, Iulius fia Iulius sem járt el Alburnusba, és nem vett részt a közösség életében megválasztása óta.³³ A tagság létszámának drasztikus csökkenése tehát a belső kohézió megbomlásához vezetett. Valószínű, hogy jónéhány tag eleve nem Alburnus Maiorból származott, hanem környező településekről, és idővel elszakadtak a *collegium*tól. A feloszlás legfőbb oka azonban egyértelműen az anyagi csőd volt.³⁴ Az értesítés kijelenti, hogy nincs elegendő forrás újabb temetések finanszírozására, továbbá, hogy „nincs egyetlen sírhelye sem” az egyesületnek. Az elmúlt időszakban a

²⁵ BÍRÓ 1963. 9.

²⁶ SZABÓ 2011. 102.

²⁷ BENDLIN 2011. 251.

²⁸ ILD-01. 398.

²⁹ CIL III. 7822.

³⁰ CIL III. 7827.

³¹ ILD-02. 903.

³² CIL III. 924.

³³ CIL III. 924.

³⁴ BÍRÓ 1963. 20.

halálozások száma feltehetően megugrott – járványok és betegségek tizedelhatték a közösséget, amelyet alátámaszt az a feltárt oltár is, amelyet az isteni Asclepius számára emelt Fronto, Plarens fia és adományozott a *collegium*nak.³⁵ A sok temetés kimerítette a *collegium* pénztárát, és amikor a tagok szembesültek vagyonuk jelentős csökkenésével, illetve azzal a ténnyel, hogy a *collegium* többé már nem képes ellátni feladatait, többen nem voltak hajlandók tovább fizetni a tagdíjat, inkább kiléptek. Így a közösség önfenntartó rendszere összeomlott. Az utolsó *magister*, Artemidorus (Apollonius fia) a feloszlítás előtt még elszámolt a társaság vagyonával, visszafizette a temetésekre félretett összegeket, és visszakapta a letett biztosítékát (*cautio*ját). Ebből látható, hogy egyes vezetők a végsőkig igyekeztek tisztességesen eljárni. Végül Artemidorus *magister* és Valerius (Nico fia) és Offas (Menofilus fia) *quaestorok* nyilvánosan közzétették az egyesület megszűnését. Felhívták a lakosság figyelmét arra, hogy egyik tag se gondolja magát a továbbiakban a *collegium* részének (ugyanis megszűnt), és ne számítson temetési szolgáltatásra a társaságtól halála esetén. Az értesítést Alburnus Maiorban, a Resculum nevű helyi hivatal közelében függesztették ki, Lucius Aurelius Verus császár harmadik consulságának évében – ez Kr. u. 167 februárjának felel meg. A *collegium* ezzel *de facto* és *de iure* megszűnt létezni; a továbbiakban a megmaradt bányászoknak saját maguknak kellett gondoskodniuk temetéseikről.³⁶

A Iovi Cerneni *collegium* története jól szemlélteti a bányászkolónia életének sebezhetőségét. Egyfelől példásan szolgálta a közösségi összetartást és a kölcsönös segítségnyújtást – amíg működött, addig levette a terhet a családok válláról a temetések idején, és rendszeres közösségi rítusokat biztosított. Másfelől azonban egy váratlan krízis (járvány vagy külső fenyegetés) könnyen megingathatta alapjait. A Kr. u. 160-as évek végén Dacia határvidékeit germán törzsek fenyegették, és ugyanebben az időben separt végig a Birodalmon az Antoninus-kori pestis is; e tágabb történések hatása alól Alburnus Maior sem vonhatta ki magát. A *collegium* anyagi csődjéhez és felbomlásához valószínűleg e kedvezőtlen külső körülmények is közrejátszottak. Érdekes továbbá, hogy a település központi közfürdőjét a 2. század második felében – feltehetően a népességfogyás és a nehéz idők hatására – bezárták, és az épületet később vallási célokra alakították át.³⁷ A tisztálkodás és közösségi élet háttérbe szorulásával párhuzamosan a vallásos élet került előtérbe, ami a nehéz időkben a megmaradt lakók számára némi vigaszt és kohéziót nyújthatott.

II. ALBURNUS MAIOR VALLÁSI ÉLETE

A bányásztelepülés istenei és kultuszai

Alburnus Maior lakóinak vallási sokszínűségét a változatos etnikai összetétel és a bányászélet sajátosságai alapozták meg. A római panteon hivatalos istenei (mint Iuppiter, Iuno, Minerva, stb.) tisztelete mellett megjelentek a helyi vagy a bevándorlók által hozott kultuszok is.

A római vallás jellemzője, hogy praktikus és befogadó volt. A helyiek körében az egyes istenek tisztelete elsősorban nem a származástól, hanem sokkal inkább a foglalkozástól és munkakörtől függött. A különféle szakmai csoportok más-más istenségeket helyeztek előtérbe, melyeket három fő kategóriába sorolhatunk: Természeti (és termékenységi) istenek – azok, akik a

³⁵ ILD-02. 903.

³⁶ CIL III. 924.

³⁷ TENTEÁ 2015. 23.

föld feletti világ javáért felelnek. Ide tartozott például Ceres (a gabona és termékenység istennője), Liber (a bor és bőség istene), Diana (a vadászat és a hold istennője) és nem utolsósorban Silvanus, az erdők és mezők ura.³⁸ Ezen istenségek a bányásztelepülés lakóinak mindennapi megélhetéséhez, a természet adományaihoz kapcsolódtak. A településre költözött illír bányászok közül többen Dianát és Apollót is tisztelték, 6-6 nekik szentelt oltárt tártak fel. Ezen istenek testvérek voltak, egyes esetekben a holdat és a napot szimbolizálják. Jelen esetben feltételezhető, hogy a gazdagságot jelentő ércsekhez kötődő reményeiket e két istenben látták kifejeződni a helyiek, ugyanis Apollo és Diana szimbolikusan az arany és az ezüst fémek védnökei voltak.³⁹ Az alvilág és a föld mélyének istenei – a bányászok által tisztelt másik fontos csoport. Mivel a bányászat tevékenysége a föld alatt zajlott, logikus volt az alvilági, khthonikus istenségek megkülönböztetett tisztelete. Ide sorolhatók például Dis Pater (a római Pluto, az alvilág ura, egyben a föld alatti kincsek istene), a vele gyakran párban említett kelta istennő Aeracura (akit szintén az alvilággal hoztak összefüggésbe), továbbá Terra Mater (a Földanya) és egy Orcia nevű istennő, akit feltehetően Orcus, a halál istenének női megfelelőjeként tiszteltek.⁴⁰ Az alvilági istenek kiengesztelése és jóindulatuk elnyerése a bányászok számára különösen fontos lehetett, hiszen mindennapjaikat a “föld gyomrában” töltötték. Ugyanebbe a körbe sorolhatók a természet alacsonyabb szellemei is, például a nimfák – két oltárt is találtak a vízi és erdei nimfák tiszteletére Alburnus Maiorban. A nimfák a források, patakok és fák istennői, így kultuszuk arra utal, hogy a bányavidék lakói a természeti lelőhelyek szellemeit is tiszteletben tartották, talán a víznyerőhelyek védelme vagy a bányák körüli erdők miatt.⁴¹ A bányászok körében érdekes módon Neptunus, eredetileg a tengerek istene is felbukkan a bányásztelepülés oltárfeliratai között. Elsőre szokatlan lehet, hogy a tengeristen tisztelete a hegyvidéki bányákban megjelent; magyarázatul szolgál azonban, hogy a bányák legnagyobb ellensége gyakran a víz volt. Az alagutakban feltörő talajvíz komoly gondot okozott, ezért a víz megfékezéséhez és a vízelvezetés sikeréhez hívták segítségül Neptunust.⁴² Két feltárt oltár tanúsága szerint egy Surio Sumelethes nevű illető – nevéből ítélve dák vagy illír származású – egyaránt emelt oltárt Terra Maternek és Neptunusnak, nyilvánvalóan a föld és a víz kiengesztelésére.⁴³ Elképzelhető, hogy Neptunust a helyi illírek az általuk korábban Bindus néven ismert vízi istennel azonosították (egy 3. századi felirat említi Bindus Neptunust Daciában), így egy római és egy őslakos kultusz ötvöződött e tiszteletben.⁴⁴ Végül kiemelendő Asclepius is, a gyógyítás istene.⁴⁵ A lakosok bizonyára tőle reménykedtek a sérülések és betegségek elkerüléséért, kezeléséért. Természetesen a fenti felsorolás nem teljes: Alburnus Maior lakói számos egyéb istent és kultuszt is ismerhettek. A településen áthaladó vagy ott állomásozó katonák gyakran állítottak oltárt Iuppiter Optimus Maximusnak – a legfőbb római istennek – kifejezve lojalitásukat a birodalom iránt. Találtak feliratot Iuppiter Depulsor (a veszélyeket elhárító Iuppiter) tiszteletére is, ami a határvidéki félelmekre adott spirituális

³⁸ TENTEÁ 2016. 141.

³⁹ HIRT 2018. 11.

⁴⁰ TENTEÁ 2016. 141.

⁴¹ NEMETI 2004. 95.

⁴² NEMETI 2004. 93.

⁴³ NEMETI 2004. 94.

⁴⁴ NEMETI 2004. 94.

⁴⁵ ILD-02. 00903.

válaszként értelmezhető.⁴⁶ Emellett a mindenkori császár kultusza is jelen volt: a helytartói hivatal egy *beneficiarius*a (alacsonyabb rangú tisztviselője) működhetett a településen, aki Iuppiternek szentelt császári jelvényes oltárokat emelt a *stationes* (őrállomások) közelében.⁴⁷ Mindezek alapján elmondható, hogy a település vallási élete egyszerre tükrözte a hivatalos római vallás normáit és a helyi sajátosságokat.

Silvanus kiemelkedő kultusza

A számos tisztelt istenség közül Alburnus Maiorban különösen nagy megbecsülés övezte Silvanust, az erdők, legelők, nyájak és mezsgyék istenét. Silvanus eredetileg itáliai eredetű isten, aki a rómaiak mindennapi vallásában a természet közeli vidéki élet védnökévé vált. Népszerűségét mutatja elterjedt jelzője, a *Domesticus* (házi, otthoni), utalva arra, hogy a háztartások és mindennapi élet oltalmazójaként tisztelték⁴⁸. Alburnus Maior római lakói körében Silvanus Iuppiter utáni leggyakrabban előforduló istenség volt a feliratok tanúsága szerint. A régészeti feltárások során legalább 11 darab Silvanusnak szentelt oltárt azonosítottak a településen, valamint több feliratos emléket. Két oltárt például a fentebb már említett közfürdő romjai között találtak meg, ami arra utal, hogy a fürdő épületének harmadik, új funkciójú fázisa valószínűleg Silvanus kultuszát szolgáló szentélyként működött.⁴⁹ Ez a tény figyelemre méltó: a közösségi fürdő vallási célú átépítése azt mutatja, hogy a válság idején (a 2. század 2. felén) Silvanus tisztelete a közösségi élet új középpontjává vált. Az oltárok feliratának tanúsága szerint Silvanus kultusza egyszerre ötvözte a hivatalos (Augustus – a császári valláshoz is kapcsolódó tisztelet) és a népi (*Domesticus* – házi oltalmazó) jelleget a településen. Silvanus népszerűsége logikusnak mondható egy olyan hegyvidéki bányászfaluban, melyet sűrű erdők vettek körül. Ő volt az az isten, akinek hatalmába a környező természeti világ tartozott: erdők, legelők, vadállatok. A bányászok valószínűleg Silvanus jóindulatát kérték az erdők kitermeléséhez (pl. faanyag biztosításához a bányákhoz), a vadállatok távoltartásához, és általában a természet és ember határvonalának védelméhez. Alburnus Maior egy határvidéki közösség volt, távol a nagyvárosoktól és a legionárius táboroktól (noha *vexillatio* lehetett a településen, vagy a közelében)⁵⁰. Ebben a környezetben a lakók bizonytalanságérzetét enyhíthette Silvanus tisztelete, aki összekötötte őket a környező ismeretlen természettel. Alfred Hirt elemzése rámutat, hogy a határvidéki települések lakói gyakran a határvonallal isteneinek (mint Diana, Silvanus) és a természet szellemeinek kultuszában kerestek megnyugvást a civilizáció peremén.⁵¹ Silvanus esetében ezt bizonyítja az Alburnus Maiorban talált legalább hét oltár, melyek közül egyet egy egész közösség (*kastellum* Ansi) kollektívan emelt neki.⁵² Összességében Silvanus Alburnus Maior-i kultusza kiváló példa arra, hogyan alkalmazkodott egy római isten a provinciális környezethez. Itáliából származó erdei istenből Daciában a bányavidék oltalmazójává lépett elő, akinek egyszerre volt szerepe a háztartások mindennapi védelmében és a közösségi identitás formálásában. Alburnus Maior

⁴⁶ ILD-01. 00391.

⁴⁷ TENTEA 2015. 49.

⁴⁸ TENTEA 2016. 140.

⁴⁹ TENTEA 2016. 146.

⁵⁰ TENTEA 2003. 257.

⁵¹ HIRT 2018. 12.

⁵² ILD-01. 382.

esetében Silvanus lett a közösségi összetartás egyik szimbóluma: oltárai a település különböző pontjain álltak, még a közfürdő átépített falai között is, jelezve, hogy a közösség őt választotta spirituális középpontjául a nehéz időkben.

ÖSSZEGZÉS

Alburnus Maior római bányásztelepülésének vallási élete és a Iovi Cerneni collegium története szorosan összefonódik a közösség mindennapjaival és sorsának alakulásával. A *collegium* példája megmutatja, hogy a rómaiak közösségi intézmények létrehozásával igyekeztek biztonságot és támogatást nyújtani egymásnak még a Birodalom peremén is. A Iuppiter Cernenus tiszteletére alakult *collegium* egyszerre töltött be praktikus (temetési segély) és szakrális (közös rítusok, lakomák) funkciót. Fenntartotta a közösségi szolidaritást, amíg ezt erőforrásai engedték. Felbomlása intő példa arra, milyen sebezhető volt egy ilyen intézmény a demográfiai és gazdasági nehézségekkel szemben – a betegségek és elvándorlás hatására a *collegium* működése ellehetetlenült, és hivatalosan is feloszlatták Kr. u. 167-ben (még a markomann háborúk előtt). Ezzel párhuzamosan a település általános vallási élete is alkalmazkodott a változó körülményekhez. A békésebb, gyarapodó időszakban a bányászok köszönettel adóztak isteneiknek: oltárok egész sorát emelték Silvanusnak, Iuppiternek, Dianának, Apollónak és más kedvelt istenségeknek, akikben hivatásuk és reményeik megtestesítőit látták. A több tucatnyi feliratos emlék bizonyítja, hogy Alburnus Maior lakói buzgó vallásossággal fordultak mind a hivatalos római pantheon, mind a helyi és szakmai kultuszok felé. A közösség egyszerre volt római – hiszen Iuppiter és a császár kultuszát sem hanyagolták el – és provinciális, hiszen sajátos helyi isteneik (Cernenus, Aeracura, Bindus) is helyet kaptak hitvilágukban. A vallási élet sokszínűsége egyben a közösség sokféleségét tükrözte. A különböző eredetű telepések a maguk isteneit is magukkal hozták, de Alburnus Maiorban ezek a kultuszok békés szinkretizmusban éltek egymás mellett. Silvanus kiemelt tisztelete pedig azt mutatja, hogy a közösség megtalálta a maga "közös nevezőjét" a vallásban, egy olyan istenséget, aki egyszerre tudta jelképezni a természet, otthon és közösség védelmét ezen a távoli aranyvidéken.

BIBLIOGRÁFIA

Szakirodalom

BENDLIN, ANREAS (2011): Associations, funerals, sociality, and Roman law: The collegium of Diana and Antinous in Lanuvium (CIL 14.2112) reconsidered. *Aposteldekret und antikes Vereinswesen: Gemeinschaft und ihre Ordnung* 280. sz. 207–296.

BÍRÓ JÁNOS (1963): Kollégiumok a római Dáciában. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*. 10. évf. 6. sz. 1–34.

BYROS, GREZIELA MARIETA (2011). Reconstructing Identities in Roman Dacia: Evidence from Religion. *A Dissertation Presented to the Faculty of the Graduate School of Yale University in Candidancy for the Degree of Doctor of Philosophy*. Yale University.

FICKETT-WILBAR, DAVID (2003): Cernunnos: Looking a different way. *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*. 23. évf. 80–111.

GRINSELL, LESLIE VALENTINE (1976): *Folklore of Prehistoric Sites in Britain*. London, David & Charles.

HIRT, ALFRED (2018): Dalmatians and Dacians — Forms of Belonging and Displacement in the Roman Empire. In: *Humanities*. 8. évf. 1.sz. 1–25.

MAC CANA, PROINSIAS (1993): *Kelta mitológia*. Budapest, Corvina Kiadó Kft.

MATSON, GIENNA (2010): *Celtic mythology A to Z. Second edition*. New York, Chelsea House Press.

MEIER, MISCHA (2003): Cernunnos. In Cancik, Hubert – Schneider, Helmuth (szerk.): *Brill's New Pauly*. Leiden–Boston, Brill. 163-164.

MONAGHAN, PATRICIA (2014): *The encyclopedia of Celtic mythology and folklore*. New York, Facts On File.

NEMETI, SORIN (2004): Bindus–Neptunus and Ianus Geminus at Alburnus Maior (Dacia). *Studia Historica. Historia Antigua*. 22 évf. 91–101.

PÓLAY ELEMÉR (1972): *A Dáciai Viaszostáblák Szerződése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

ROSE, DAVID (2017). Cernunnos, an elusive Celtic God largely escaping interpretatio Romana and 'Moderna'. https://www.academia.edu/8046397/Cernunnos_An_Elusive_Celtic_God_Largely_Escaping_Interpretatio_Romana_and_Moderna. Hozzáférés: 2025.04.08. 14:14.

SCHADL GYÖRGY (2011): A társaságok és a társasági jog fontosabb dogmatikai kérdéseinek elemzése. *Doktori értekezés*. Szegedi Tudományegyetem.

SZABÓ ERNŐ (2010): Magánegyesületek temetkezési hozzájárulása Pannoniában. *Annona Nova*. 3. évf. 97–112.

Țentea, Ovidiu (2003): Legion XIII Gemina and Alburnus Maior. *Apulum* vol. 40. 253–265.

Țentea, Ovidiu (2015): *Bath and Bathing at Alburnus Maior*. Cluj-Napoca, Mega Publishing House.

Țentea, Ovidiu (2016): Aspects of the cult of Silvanus at Alburnus Maior. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Historia* 61. évf. 1. sz. 136–151.

VARGA, RADA MARIA (2020): Networks and ties. The economical power holders of Alburnus Maior. *Journal of Ancient History and Archeology* vol. 7. évf. no. 1. 519–529. https://doi.org/10.14795/j.v7i1_SI.500

Források

Corpus Inscriptionum Latinarum III. https://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php Hozzáférés: 2025. 03. 27.

Inscriptiones Latinarum Daciae. https://db.edcs.eu/epigr/epi_ergebnis.php Hozzáférés: 2025. 03. 27.

PROF DR. PÁSZKA IMRE DSC

paszka.imre@gmail.com
egyetemi tanár (SZTE BTK Szociológia Tanszék)

Székelyföldi Mercurius

Mercurius in Székelyland

NAGY BOTOND (2021): *Mercur a keleti végeken.*

*Határszéli gazdasági környezet és üzleti modellek a dualizmus kori
Háromszéken (1867–1918).* I-II. kötet. Kriterion Könyvkiadó.

DOI 10.14232/belv.2025.4.6

<https://doi.org/10.14232/belv.2025.4.6>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Pászka Imre (2025): Székelyföldi Mercurius. Recenzió. Belvedere Meridionale vol. 37. no. 4. pp 94–103.

ISSN 1419-0222 (print)

ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

www.belvedere-meridionale.hu

Székelyföld középkori és dualizmus kori gazdaságtörténetének szakirodalma viszonylag kiterjedt, részben a székelyföldi származású történészeknek, levéltárosoknak köszönhetően. Azonban, mint Nagy Botond sepsiszentgyörgyi levéltáros újabb két kötetes monográfiájának Előszavában megjegyzi, a dualizmus kori törvényhatóságok „mélységi”, alapkutatások tekintetében „még sok a kérdőjel”, magyarul a hiányosság. Noha az utóbbi évtizedekben a helytörténeti kutatások (városok céhipara, a gyáripar kezdetei, térnyerése, mezőgazdaság átalakulása) Erdély egészére, valamint Székelyföld régió tekintetében támpont eredményeket mutathat fel az egyetemi oktatók – kutatók, muzeológusok, levéltárosok munkáiban. (Egyed Ákos, Garda Dezső, Pál Judit, Balaton Petra, Nagy Róbert, Gidó Csaba, Róth András Lajos). Mindazonáltal a szerzők is elismerik, hogy „igen sok részletkérdés függőben marad” (Pál Judit). Székelyföld

gazdaságtörténetét vizsgáló munkák – annak ellenére, hogy a romániai levéltárak is nyitottá váltak az erdélyi és külföldi kutatók számára – továbbra is a kérdéssel foglalkozó történészek „nagy mértékben” a dualizmus kori „különböző érdekcsoportok által jegyzett publicisztikára”, a kereskedelmi és iparkamra szelektív jelentéseire, brosúraindokolásra támaszkodnak. Ezek nevesítésére bevallottan Nagy Botond nem vállalkozik. Csupán szóvá teszi, hogy ezekben a közleményekben (főleg brosúrák, napisajtó) közös, hogy „Székelyföld gazdasági elmaradottságát” emelték ki, amiért a felelőséget a dualizmus kori kormányokra hárították. Amely éppen hogy Székelyföld „gazdasági felzárkóztatására célzott támogatásait elindította”. A korabeli publicisztika elmaradottság jelzőjét és tartamát átvették a történészek is. A problémát Nagy Botond a téves fogalomhasználatban látja. Ugyanis szóban forgó publicisztikák nem gazdasági növekedésről vagy fejlődésről írnak, hanem progressziót hiányolják, illetve azt követelik. Kár, hogy szerzőnk csak a lábjegyzetben hivatkozik Rondo Cameron a világgazdaság történetét vizsgáló munkájára, amelyben a szóban forgó fogalmakat jelentését tisztázta. Eszerint a *gazdasági növekedés* az adott társadalomban termelt javak és szolgáltatások tartós emelkedésére utal, amelynek indikátorai (GNP - bruttó nemzeti vagy a GDP- hazai termék). A *gazdaság fejlődés* fogalma a növekedés implikálta alapvető szerkezeti, szervezeti változásra utal. A *gazdasági progresszió* pedig az adott ország anyagi javainak társadalmi elosztására, amely tartalmilag morális töltetű (a közvagyon méltányos elosztása, egyenlőtlenség felszámolása, az idegen tőke helyett hazai stb.) szemben a növekedés, fejlődés értékmentes fogalmaival.¹ A progresszív nézőpontok torzításai abban áll, hogy „látótéren kívül kerülnek azok a jelenségek” – írja Nagy Botond –, amelyek pozitívan járultak hozzá a gazdasági struktúra változását kibontakozató felhalmozáshoz, bármennyire szerény is volt az. Példaként említi a székelyföldi arányosítást, amely ugyan megfosztotta a faluközösség szegényebb tagjait a korábbi jogától, az erdők és legelők ingyenes használatától, tehát nem volt progresszív, viszont az arányosítás tette lehetővé az „agrárszektor „komercializálódását”, ezzel növekedési pályára állítását.

Nagy Botond vizsgálódási területe Háromszék gazdasági fejlődése, következésképpen, mint megjegyzi „igyekszünk kerülni a progresszióra való utalásokat.” A monográfia a kutatás három szintjét követi – az országos gazdaságpolitika, határregiói sajátosságai, és Háromszék vármegye termelési tényezői, – az utóbbit, vagyis Háromszék határregiót tartja „legfontosabb területnek”. Mindhárom vizsgálódási területet közül az utóbbit határhelyzetéből adódóan közvetlenül érintő nemzetközi kontextus, az Osztrák-Magyar Monarchia és a Román Királyság közötti kereskedelmi egyezmények alakulása.

A 19. század második felében brit szabad kereskedelem ellenpólusaként az iparosodó államok Németország, az Egyesült Államok a század végéig védővámokat alkalmaztak, a századfordulón, hagytak fel a protekcionizmussal, amikor gazdaságuk (ipari termelés, mezőgazdaság, szolgáltatások,) megelőzte a briteket. Ettől kezdve ők is szabad kereskedelem bajnokai lettek. Európában a század második felében a nagyhatalmak által létrehozott nemzetállamok, valamint az osztrák-magyar területek felzárkózásában a német modell tűnt alkalmazhatónak. Nemzetépítés alapját, a szuverenitás megerősítése nemcsak a kulturális identitás egységesítését igényelte, hanem a hazai gazdaság autochton erőforrásaink mozgósítását, hogy elkerüljék a félgyarmati állapotokat előidéző szabad kereskedelemmel járó, a kiépülő nemzet gazdaságot megfojtó

¹ CAMERON, RONDO (1998): A világgazdaság rövid története a kőkorszaktól napjainkig. Budapest, Talentum Kft. Maecenas Könyvek. 28–30. Idézi: NAGY 2021. 6-7. 1. lbj.

árak dömpingjét. Az országoként megoszlottak az álláspontok a követendő gazdaság stratégia tekintetében. Nagy Botond, monográfiájának első kötetében a mintegy „tiszteletkőr” gyanánt áttekinti a román és magyar gazdasági törekvések historiográfiáját, amelyek akkor is, mint napjainkban, a politikai hovatarozástól sem mentes nézőpontot követtek. A gazdaság szektorainak fejlesztés prioritásai már a fejedelemségek egyesülését követően megszilárdultak. Ioan Cuza kormánya (1859–1866) által meghirdetett gazdaság doktrína a szabad kereskedelem. Később azonban két álláspont, illetve stratégia honosodott meg, amelyek a politikai pártok kormányra kerülésével hol váltakoztak, hol konszenzus jött létre a követendő gazdasági prioritások tekintetében. A liberálisok, az oláhországi (Havasalföld,) főleg a francia egyetemeken végzett politikusok, gazdasági szakértők az iparosítás mellett érveltek. Ezzel szemben a konzervatívok – mint minden konzervatív – a szabad kereskedelem hívei voltak, agrárország adottságot hangsúlyozták, illetve nagybirtok modernizálását, világgazdaságba való integrálását szorgalmazták. Jó részük német, osztrák egyetemeken diplomát szerző moldovai, erdélyi szakember. Nagy Botond úgy véli, hogy az általa vizsgált korszakban a protekcionizmus „egyértelmű” gazdaság stratégia, úgy a liberálisok, mint a konzervatívok körében és a Monarchiával 1875-ben létrejött kereskedelmi- és vámegegyezménytől számítható. „Kiindulópontja a passzív mérleg volt, amelyért a Monarchiát mint „első számú üzleti partnert tették felelőssé” a liberálisok gazdaság doktrínere, Petre S. Aurelian nyomán. Tulajdonképpen követendő alternatív gazdaság modellek iránti érdeklődést a román politikusok, közgazdászok körében az 1875. évi egyezmény, illetve azt követő vámháború keltette fel. A későbbi 1893. és 1909. évi egyezmények, mint szerzőnk megjegyzi, „politikai súlya már elenyésző”, ugyanis néhány kivételtől eltekintve a protekcionizmus a század második felében „egyeduralkodó”. Nagy Botond részletesen ismeretei a Románia két világháború közötti és a szocialista éra gazdasági stratégiáit, maradjunk azonban dualizmus időkeretei között és nézzük magyar gazdaságfejlesztési elgondolások, törekvések elméleti és gyakorlati vetületeit.

A szerző előzményként a reformkori törekvéseket ismereti, amikor a szabad kereskedelem irányzatának szószólója Széchenyi István (1844). Kossuth Lajos „valószínű Fr. List hatására” feladja a korábbi szabad kereskedelem iránti elkötelezettségét és a protekcionista álláspontra helyezkedik, és megalakítja a *Védegyletet*. Az első gazdasági kiegyezés megkötése alkalmával az osztrákokkal (1867) a szabad kereskedelem eszméje került előtérbe. Ugyanakkor jelent meg Kautz Gyula munkája, aki, a magyar gazdaságpolitika alapvető célját a „belső konszolidációban jelölte meg”, valamint idesorolta a mezőgazdaság fejlesztése, a lakosság fogyasztásának növelése, a szállítási rendszer kiépítése területeket is. Tulajdonképpen cél a magyar nyersanyag feldolgozóipar fokozatos létrehozása volt. Ebben fontos szerepet szánt a szomszédos országokkal a kereskedelem feltételeinek biztosításának. Magyarország egyik központi kérdését végig a dualizmus idején a közös vámterület képezte. Már az első gazdasági kiegyezés alkalmával a közös vámterület káros hatása napirendre került. Az újjáalakult iparegyesület (1867), majd az ipartörvény kihirdetése (1872), az iparegyesület vezetőjének (Mudrony Soma 1874) megjelent írásában kiemelte, hogy a kilátásba helyezett iparszabadság előfeltételek biztosítása útján valósítható meg, mint például a vámvédelem, az iparvédelem az állami megrendelések biztosítása által. Mindennek akadályá az Ausztriával való vámközösség, vagyis a magyar ipar fejlesztése nemzeti vámterület keretében valósítható meg. Mivel a Monarchia kiegyezést követően két államháztartásra oszlott, a gazdasági központ csak az egyik állam háztartása (Ausztria) lett, így a

másik, Magyarország háztartása alárendelődött, folyamatosan deficitese maradt. A megoldás az önálló magyar vámterület, amelynek napirendre tűzése a második gazdaság kiegyezés nyújtott alkalmat. Az osztrák-magyar közös vámterület mentén folytatott viták hevessége 1898-ban járt csúcspontjára, amikor a negyedik Bánffy – Thun gazdasági kiegyezést a társországok nem cikkeztek be, a magyar parlament pedig 1899-ben a hozott gazdasági törvényeket 1907. végéig hatályban hagyta. Nagy Botond a továbbiakban a kérdésnek a broszúraindalomban vett lendületét több példával illusztrálja. Közös vámunió utólagos megítélése tekintetében szerzőnk két külföldi példát idéz: Scott M. Eddie, aki szerint a vámunió előnyökkel és hátrányokkal járt. Egyes ágazatokban az előnyök a vámuniótól függetlenül nem voltak kihasználhatók, másfelől előmozdította a piaci termelés igényelte specializációt, fejlett feldolgozóipar alakult ki, kész termékek vásárlókra találtak a külföldön. John Komlos (1990) úgy ítélte meg, hogy az 1850-ben létrehozott vámunió jóval kisebb volt a jelentősége, mint azt a kortársak vélték. A búza kivitel kérdésében, szerinte a magyar lisztkeverék inkább megfelelt a német, angol ízlésnek, ami növelte versenyképességét és a malomipar forgalmát.²

Ami pedig Székelyföld – a Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely vármegyék – gazdasági állapotát illeti, Nagy Botond hivatkozik a székelykeresztúri Kozma Ferenc 1879-ben megjelent pályázati munkájára, aki a megelőző évek hivatalos statisztikái alapján a székely régió gazdasági elmaradottságát hangsúlyozta. A bírálók közül többen az ország uniformizálását szolgáló, Székelyföldre alkalmatlan jogszabályokat tettek szóvá: magas költségek, eladósodás, üzérkedés az erdőjogokkal. Egészében úgy ítélték meg, hogy a székelység „rajtavesztett”. A későbbi munkák is gazdaság minden területen elmarasztalóak voltak, az agrárszektorban az alacsony termelékenységet emelték ki, az iparban a Romániával való vámháború miatt a szétosztottságot stb. Az 1870-es évektől a székely kivándorlás kérdése került előtérbe, aminek vélt/valós méreteit a hírlapok torzították. Nagy Botond rövid ismertetésből a szocialista éra és a rendszerváltás utáni évek történész munkáit illetően, az derül ki, hogy beható, mély alapkutatások eredményei Székelyföld tekintetében még hiányoznak. Ezzel szemben Nagy Botond munkája Székelyföld egyik, Háromszék gazdaságtörténetének komplex levéltári kutatások alapján megírt monográfia előre mutató, mintaadó a további hasonló vállalkozások számára. Tehát egy új szemlélet alapjait rakta le.

A monográfia I. kötetében nagy teret szentel szerzőnk a kereskedelmi egyezmények és vámtarifák kérdésének, amelyek a Monarchia és Románia között jöttek létre, ezt követően pedig a Háromszék határvidék közvetítő szerepének. A tíz évre érvényes, Bécsben 1875. június 22-én aláírt első kereskedelmi és vámegegyezményt az európai szabad kereskedelmi modelljét vette irányadónak. A szerződésbe foglalt szabályozás a kölcsönösségen alapult – szabadforgalom, a legnagyobb kedvezmény elvét követte –, amelyet Nagy Botond munkájában nagyon részletesen ismertet, amihez csatolta a román politikai motivációk és a Monarchia balkáni, keleti politikájának törekvéseit. Tény, hogy a konzervatív román kormány, amelynek bázisát a nagybirtokosok és a moldovai állattartók képezték s ezzel lehetővé vált a számukra a nyugati export, sikerként értékelte az egyezményt. Ezzel szemben a liberálisok, akik az iparosítást szorgalmazták, a protekcionizmus hívei voltak és az egyezmény ellen agitáltak. Tágabb perspektívában a román király úgy vélte, hogy „minden szerződés, amelyet Románia nagyhatalmakkal köt, egy

² NAGY 2021. I. k. 41–42.

lépés előre a függetlenség felé”.³ A magyar parlamentben az egyezmény ellen az őstermelés és az állattenyésztés veszélyeztetése (állatjárványok) miatt aggódtak. Bécsben a romániai zsidók helyzete miatt elleneztek az egyezményt. A Monarchia számára viszont az egyezmény a balkáni térség stabilizálását szolgálta. A következő egyezmény Monarchia és Románia között 1885-re volt kitűzve, időközben azonban Bécsnek-Budapestnek számolnia kellett az Európa szerte megváltozott vámpolitikai törekvésekkel. A nemzetközi vámpolitika hatására osztrák-magyar közös vámterület 1882-ben meghozott rendelettel védővám rendszer nyert teret. Az osztrák és magyar kormány Németországban, Franciaországban, Oroszországban, valamint Svájcban bevezetett vámemeléseket próbálta ellensúlyozni, de Romániával fennálló egyezmény változását is kilátásba helyezték., miután az előbbi, 1875. évi 10 éves egyezmény lejárt. Románia számára is a Monarchia alkalmazta állategészségügyi zárlat (1882), a nyugati piacokon a gabonakereslet visszaesése komoly károkat okozott, így ők sem zárkóztak el az egyezmény újratárgyalásától. A román gazdasági kongresszuson fogalmazódott meg (1882) a Monarchiával kötött egyezmény felbontása. Többek között ezek voltak kereskedelmi és vámegeyzmény megújítását célzó tárgyalásoknak (1866) előzményei. Osztrák-magyar részről abban az esetben tartották elvetendőnek az újabb egyezmény, amelyben nem szerepel a legnagyobb kedvezmény elve és az állategészségügyi bizottság fogadását a románok továbbra sem teszik lehetővé. A legnagyobb kedvezmény elvét a magyar kormány az erdélyi ipar érdekében szorgalmazta, amely az erdélyi lobbijának volt köszönhető. A román kormány megtagadta a további tárgyalásokat és a „Monarchiából érkező árukra és vámtarifájában szereplő prohibítív jellegű tételeket léptette életbe”. A magyar kormány válaszul elrendelte a Romániából érkező termékekre a tarifátételeken felül a 30%-os pótvám alkalmazását. Néhány korábban vámentes terméket vámkötelessé tettek. A szigorítások 1886. június 1-én léptek életbe, amely az 1891-ig tartó vámháború kezdetét jelentette. A vámháború feloldásának előzménye, hogy 1891 folyamán úgy a Monarchiában, mint Romániában lejárt a más államokkal kötött kereskedelmi egyezmények határideje, ugyanakkor enyhült Európa szerte a protekcionista gazdaságpolitika. A Monarchia szándéka szerint, addig kell nyélbe ütni az újabb egyezményt amíg Románia más államokkal még nem kötött szerződést. A román kormány is sürgette, hogy kezdetét vegyék a tárgyalások, és lehetőleg 1891. június 1-én életbe is lépjen, addig egy ideiglenes vámtarifát alkalmazását szorgalmazta, ami addig alkalmazzanak amíg az egyezményt megkötik. Zavarólag hatott az az értesülés, miszerint titokban tárgyalások folytak a szerb és román kormány között egy kereskedelmi egyezmény megkötésére. A Monarchiával az újabb egyezmény 1893. június 14-én lépett érvénybe, amikor a magyar parlament törvényerőre emelte. Az egyezmény kölcsönösen a legnagyobb kedvezmény alapelve szerint lépett életbe, az általános vámtarifátételek esetében kedvezőbb vámokat alkalmaztak a felek, „ha egy harmadik országgal kötött szerződésben alacsonyabb tétel szerepelt egy termékre”. Nagy Bontod megjegyzi, hogy a Monarchia és Románia „csak nagyon kevés és az áruforgalom volumenét tekintve jelentéktelen áruk tarifátételét kötötte le. A kortárs magyar vélemények szerint az egyezmény haszna az „állategészségügyi intézkedések szabadsága, az állatvámok és az agrárvámok” kötetlen voltában látták.

Az osztrák-magyar gazdasági kiegyezés (1908) újabb tíz évre való meghosszabbítása után került a Monarchia és Románia között az utolsó kereskedelmi és vámegeyzmény megkötésére, amely „teljesen új politikai konstelláció” idején jött létre. Románia az egyezménnyel a

³ NAGY 2021. I. k. 59.

Monarchia értésére szándékozott adni, hogy a Balkánon nem elhanyagolhat politikai tényező, Monarchia pedig szövetséges látott az új államban, így főleg birodalmi politikai megfontolásokból az egyezmény – engedményei ellenére a román fél felé – nem eredményezett jelentősebb „változásokat a kereskedelmi kapcsolatokban, a Románia mérlege továbbra is passzív volt”, ami az „elmaradottságában keresendő”.

A szóban forgó egyezmények megkötése birodalmi ügy volt, a magyar kormány nem állt módjában, hogy a vámkérdésekben önállóan döntsön. Egyetlen eszköze maradt, az állat egészségügyi korlátozások, amelyet a Romániával kötött vámegegyezmények során következetesen próbált érvényesíteni. Ugyanis román részen az állategészségügyi rendszer nem volt kiépítve, nem véletlen, hogy a román kormányok mindig tiltakoztak, ellenálltak az exportra szánt (szarvasmarha, juh, sertés) magyar állatorvosok által Moldovában végzett állatszemeleink.

A fentebb Nagy Botond nyomán ismertetett tényezők alapján látható, hogy a dualista monarchiában a külpolitika, a külkereskedelem közös ügy volt, arról Bécsben döntöttek, a magyar kormány mozgástere behatárolt, ezzel szemben a román kormány mozgástere jóval tágabb, az ipar, a mezőgazdaság, kereskedelem szereplőinek alig volt beleszólása. Az európai hatalmak által elismert független román állam „rugalmason kezelte a kereskedelmet, ha kellett feláldozta a nemzet politikai céloknak, vagy szerződő partnerének nehézségeit kihasználva engedmények követelt. Az egyezményekből, az áruforgalom volumenéből Nagy Botond arra következtet, hogy vámterület határ menti régiói (Háromszék, Csík, Szeben, Hunyad) csekély súllyal bírtak. Háromszék esetében, ami releváns eredmény Nagy kutatásában, hogy a termelést a magyarországi gazdasághoz való integráció jellemezte. Szerzőnk rámutat, hogy a történetírás, ha Székelyföld került szóba, az érdeklődést szinte egészében a vámháború kötötte le, amit a kézműipar szenvedett meg, a gazdaság más szektoraiban lehetőségeket teremtett. Háromszék esete éppen arra utal, hogy a vámháború mozdította elő a nemzeti piacba való integrációt.

Nagy Botond monográfiája I. kötetének következő szűkebb tárgya a határszéli régiók: az áru- és személyforgalom, a változások, illetve annak a kérdésnek járt utána, hogy milyen módon befolyásolta a térség természeti környezete és sajátos intézményi kerete a helyi gazdasági életet, annak szereplőit. Konkrét esetek sorával igazolja, hogy a magyar gazdaságpolitikában történt irányváltások, az áru- és személyszállításban (vasút) történt változások milyen hatást váltottak ki a társadalmi –és gazdasági szerkezetben, mit számolta fel, és milyen lehetőségeket tártak fel. A változások jó részt azoknak kereskedelmi tevékenységeknek is kedvezett, amely törvényszegésbe ütközött, a hatalom üldözött (csempészet). Jelentős előrelépésnek tekinthető, hogy a szerzőnk a székely kivándorlás kérdéskörén belül azonosította a helyi társadalom azon csoportjait, akiknek életmódjára közvetlenül hatással voltak a gazdasági környezet változásai, akik a leggyorsabban reagáltak ezekre a változásokra: a kormányzati intézkedésekre, mint például gazdaságpolitika, állategészségügy, vasúti összeköttetés kiépítése, vagy helyi jellegű konfliktusok. „Nóvumnak” számít szerzőnk felismerései sorában a többnyire Románia felé szezonális munkára távozók csoportjainak a helyi társadalomban való elhelyezkedésének azonosítása. Sajnos szerzőnk osztályharc, agrárproletár fogalmakat használja a kivándorlás motivációja, illetve a csoport azonosítása tekintetében, ami téves és torzító séma. A továbbiakban szerzőnk feloldja azt a munkaerőpiaci ellentmondást, amely szerint nagyjából ugyanannyi munkástömeg telepedett meg Háromszéken, mint amennyi a romániai szezonális munkára járt és kisebb részüket nem tért vissza. A gyáripar meghonosítása, a vasútépítés szakemberek betelepítésével/

letelepedésével járt együtt, vagyis bizonyos munkák, szolgáltatások szakismereteket igényeltek, amivel a helyi munkaerő nem rendelkezett. A falusi gazdák létfenntartását kisebb-nagyobb földterületek biztosították, így csak a mezőgazdasági munkák szüneteiben vállaltak egyéb munkákat, ami ellentétben állt a folyamatos munkát igénylő munkaadók elvárásaival, az idegen munkaerőre biztosította a stabilitást, a kiszámíthatóságot.

Nagy Botond monográfiájának II. terjedelmesebb kötete az előbbi kötet a gazdaság működését leíró kontextusok vizsgálatát követően egészében Háromszék gazdaságának – földművelés kivételével – fontosabb termelő ágazatait vizsgálja, valamint abban szereplő személyek életútját.

Első lépésben Nagy Botond Háromszék, konkrétan a jól adatolt Kézdivásárhelyen a szeszfőzés sikertörténetét három szakaszát írja le. Az első szakasz a közteherviselés kiterjesztése a pálinkafőzésre, ami maga után vonta Kézdivásárhely vállalkozási, foglalkozási profiljának változását. Kérdés az volt, hogy Kézdivásárhelyen a céhiparosok túl nagy létszáma miatt támadt piaci válságok közepette, ki választja az adóterhekkel járó kereskedelmi szeszfőzés nyújtotta lehetőségeket. A második szakasz jellemzője, hogy a már létrejött és működő főzdek egymás között felosztották a helyi piacot. Itt jelentkezik – mint szerzőnk megjegyzi – a Székelyföldön modernizációjának sajátos esete, amikor az üzleti szektor és közületek együttműködése érhető tetten. Az italmérési jog gyakorlását a versenytárgyalások irányába toltta, ami a helyi szereplők rövid időre megszilárdult monopolhelyzetét erősítette meg. A harmadik fejlődési szakasz kibontakoztatásában az állami intervenció áll, kiindulópontja a Monarchia államháztartásának egyensúlyteremtési törekvése. A fogyasztási adó behajtásának alapelve (a termelés helyén fizetés) egyensúlytalansághoz vezetett. Magyarország cukor és szesz behozatalra szorult, ugyanakkor ezeknek a termékeknek fogyasztási adója az osztrák háztartásba került. Így a magyar kormányzat célja ezeknek az ágazatoknak megteremtése és fejlesztése, így került a figyelem középpontjába Háromszék vármegye. A történet sajátossága a támogatási rendszerrel – írja szerzőnk –, hogy magyar kormány a mezőgazdaság szereplőit szándékozott bevonni az iparosításba. Háromszéken az helyzet állt elő, hogy a szeszfőzés ágazata „agrárizálódott”, vagyis a szeszfőző vállalkozók profitjukat mezőgazdaság területek vásárlásába fektetik be, ugyanakkor a mészáros céhekből kivált mesterekből lett szesztermelők a szarvasmarha hizlalásával kiegészítették jövedelmüket, mivel a szeszfőzés során hátramaradt malátát takarmánnyként hasznosították. A szarvasmarha hizlalás révén bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe, termékeik iránt a nőtt kereslet főleg az osztrák piacon, a kereslet növekedés kielégítése nem volt független a Románia felé alkalmazott állategészségügyi zárlattól.

Nagy Botond kézműipart vizsgáló fejezet elején megjegyzi, hogy az ágazat egyértelműen hanyatló szakaszába lépett a dualizmus idején. A középkor óta Háromszék ipari központja Kézdivásárhely, amelynek termékei iránt főleg a szomszédos Moldovában volt folyamatos igény. Szerzőnk a hanyatlás folyamatát hét, kézdivásárhelyi lábbeli készítő (varga) mester életútja leírásával mutatja be. Esetükben a nagy létszámú kézművesiparos fényt vet a város létfenntartását biztosító foglalkozások strukturális elavultságára is. A feszültségek a piac telítettségében nyilvánulnak meg. Mindezt tovább táplálta a román piacok elvesztése az 1886 nyarán kitört vámháború nyomán. A kézdivásárhelyi iparosok néhány tagjának lehetősége volt korábban, hogy pálinkafőzéssel profilt váltsanak, azonban ezúttal ilyen vagy ehhez hasonló lehetőség nem kínálkozott. Egyetlen kapaszkodó volt, rászorultsági alapon az állami megrendelések, főleg a hadsereg igényei, azonban nem volt mód olyan nagyságrendű megrendeléseket biztosítani,

amely az összes bajba jutott iparost megmenti. Ugyanakkor az iparosok sem tudtak együttműködési szervezetet létrehozni, amely az állam elvárásainak (minőség, határidő) is garanciákat nyújtott volna. Az állami megrendelések elnyeréséhez szükséges jótállást csak a legtehetősebb iparosok tudták összehozni. A kézdivásárhelyi iparosok némelyike a vámháború idején alternatív megoldást abban látta, hogy a Moldovába telepítette át műhelyét, segédeivel együtt az ottani piac megtartása végett. A mesterek azonban – szerzőnk számos példával mutatja be – egymás kijátszották, amikor a segédek, tanoncok átcsábításával próbálták letörni a konkurenciát. A pályakezdő iparosok úgy tűnik nagyobb hajlandóságot mutattak, hogy Romániába „ragadjanak”, viszont az idősebb meseterek mindegyike hazatért, mivel otthon rendelkeztek a létfenntartáshoz szükséges eszközökkel (földdel, műhellyel, állatokkal).

A háziipari és gyáripari fejlesztések szorgalmazói Háromszéken a vármegyei közgyűlés tagjai, a közigazgatásban szereplő vezetők, akik vagy nagybirtokosok voltak, vagy ipari jellegű ülettel rendelkeztek. Nagy Botond kutatásai azt mutatták ki, hogy az agrárszektor szereplői elsősorban a munkaerő helyben tartásában voltak érdekelték az év azon szakaszában is, amikor mezőgazdasági munkák szüneteltek. A vármegyei elit az háziipar és gyáripar fejlesztésében egy olyan személyt jelölt ki, aki haszonszerzésben nem volt motivált, viszont az üzleti működést közigazgatási eszközökkel megvalósíthatónak tartotta, mivel az üzleti élet szereplőinek nagy részét megvetette. A sepsiszentgyörgyi textilipari vállalkozás állami segélyben részesült, de vállalat nem akart beindulni, mivel helyiek a szabad piacot nem ismerték vagy nem voltak motiváltak abban, hogy ott pozíciókat szerezzenek, inkább állami megrendelésekre vártak. A 20. század elején egy üzleti életből érkezett vállalkozó vette át a sepsiszentgyörgyi szövőgyár vezetését, akinek üzemszervezése nyomán 100 női munkaerőt alkalmazott. A másik ipari létesítmény a vármegye központban a dohánygyár, szintén jórészt női munkaerőt alkalmazott, így beteljesült az elvárás, hogy a Romániába való kivándorlást megakadályozzák. Az államkincstár elvárásait szem előtt tartó magyar kormány azért döntött Háromszék központja mellet, mert a döntés idején vármegye elsősorban a szeszdóban kiemelkedő adózási eredményeket mutatott fel.

Háromszék vármegye egy másik felfutó üzleti ága a dualizmus idején a palackozott ásványvíz. Nagy Botond rámutat, hogy az Háromszék gazdag, főleg az Olt-folyó menti ásványvíz készletének piaci értékesítésének előfeltétele volt a korábbi tulajdonlási forma tisztázása. Ugyanis az ásványvízforrások szinte mindegyikének más-más volt a tulajdonosa, a közületi szférától kezdődően a tőkeegyesítő társaságokon (közbirtokosság, szövetkezet, részvénytársaság) át egészen a magánszemélyekig. Kezdetben a források palackozásának kereskedelmi hasznosítása a helyi szükségletekben támadt hiány pótlása miatt vette kezdetét. Jellemző volt azoknak a tulajdonosoknak körében is, akiknek sem tehetségük, sem jártasságuk nem volt a vagyongyarapításban (községek előljárói). Fontosnak tartja hangsúlyozni szerzőnk a forráskezelő és a forrás haszonbérő szerepét, mivel a szakma a dualizmus idején jelent meg, nagy mértékben ezektől függött, hogy az adott forrásvíz milyen kereskedelmi sikereket ér el. Akárcsak a tulajdonosok, úgy a bérlők esetében is nagy volt a különbség: voltak, akik a pillanatnyi anyagi helyzetük javítása miatt próbálkoztak a források megszerzésére, és voltak, akik már rendelkeztek a megélhetési javakkal és csupán jövedelem felhalmozás célja vezette. Mivel nem örökölt foglalkozásról volt szó, így tág terepe volt annak, hogy milyen szakmáról váltottak át az ásványvíz-üzletre. Ennek ellenére, mint szerzőnk felhívja a figyelmet felismerhető egyféle rendszer: általában a kereskedők és a patikusok közül került ki a bérlők többsége. Voltak kivételek is, amikor

mészárosok, kézműves iparosok (csizmadia, cipész, tímár, szűcs, szíjgyártók) az 1886-ban kitört vámháború miatt váltanak az ásványvízüzletre. Voltak olyanok is, akik a hivatali pályáról érkeztek. Az ásványvízüzlet előtérbe kerülése egybeesett a kézművesipar hanyatlásának időszakával, azonban Nagy Botod felhívja a figyelmet, hogy tipikusan nem válságba jutott kisiparosok menekülési pályamódosításáról van szó, mivel az ásványvízforrások bérlése a kapcsolati tökéken kívül jelentősebb anyagi befektetéssel járt. Megfigyelhetjük szerzőnk leírásában azokat a konkrét helyzeteket, amikor az életképes ásványvíz hasznosítási modellek, vagyis egy forrás piaci sikere, hogy hat, miként ösztönözte egy másik forrás tulajdonosát. Az azonosított példák azt is láthatóvá teszik, hogy már nem az anyagi nehézség elhárítása a ásványvíz palackozás célja, hanem egyértelműen a hasznosítás. Nagy Botond megállapítja, hogy az ásványvízüzlet a helyi gazdaság struktúraváltásban is szerepet játszott, noha munkaerő igénye nem vesztélyeztette a mezőgazdaságot. A háromszéki ásványvizek sikeresek voltak a nemzeti piacon, pozíciójukat tartósan megőrizték, a fogyasztási igények növekedésével egyre hatékonyabban érvényesült a termelési kapacitás kihasználás. Például mind a mai napig látható és működésbe hozható az a palackozó gép, amelyet Málnásfürdőn, a Mária borvíz töltésére szereltek fel a 20. század első éveiben. Az ásványvíz forgalmazásában szerzőnk a reklám szerepére hívja fel a figyelmet, amely nélkül nem érhető meg a háromszéki palackozott ásványvizek iránti országos kereslet. Háromszék esetében – mutat rá Nagy Botond – markánsan kibontakozott egy regionalizmust hangsúlyozó mozgalom az üzleti hirdetések tekintetében. *„Kereskedelemi brandek, történelmi jelképek és a fogyasztókhöz szóló üzenetek sokasága közvetítette a termékek székelyföldi eredetének tényét, ami azonban, úgy látszik, csak a háromszékieknél volt ennyire karakteres”*. Ezzel szemben a több évtizedes, birodalmi szintű elismertségnek örvendő Csíkszék területén lévő Borszéki borvíz esetében *„csak szórványosan fordul elő a székelyföldi származás”* jelző.

Így végezetül és összegzőképpen ismételtén Nagy Botond a tárgyban kibontott célkövetésnek megállapításait idézzük: *„A kutatás legfontosabb céljának azt tekintettük, hogy a történetírás eddig elért eredményeinek hiányos részeit további adatokkal egészítsük ki, de be kell vallanunk azt is, hogy a hagyományos értelmezési keretek revíziója is céljaink között szerepelt. Ennek érdekében igyekezetünk elsősorban a levéltári forrásokhoz nyúlni, a korabeli sajtóból, röplapokból és egyéb publikációkból származó adatokat pedig lehetőleg kerülni. Ez utóbbi nyilván furcsa célkitűzésnek tűnhet, döntésünk helyességének alátámasztására azonban van egy nyomos indokunk a szóban forgó források a tényszerű feltárás helyett az igyekeznek elérni, hogy az adott kérdésről megjelenített álláspontot az olvasó magáévá tegye. A helyi adattalású esettanulmányok elég világos képet adnak arról, hogy a háromszéki gazdasági élet egészét nem a fent említett forrástípus által közvetített kép tükrözi. Nyilván érzékelhető a peremterület terület gazdasági szerkezetének elmaradottsága, illetve a felhalmozás szerény szintje, de ez korántsem teszi magától értetődővé az üzleti kezdeményezések hiányát. Kutatásunk során sikerült tetten érni olyan ágazatok születését is, amelyek egy-egy helyileg sajátos válsághelyzetből nőttek ki magukat. Olyan jelenségeket is vizsgálat tárgyává tettünk, amelyek nem keltették fel a gazdaságtörténet írás figyelmét, holott gazdaságbefolyásoló szerepük egészen nyilvánvaló. A kutatás eme része az elmélyülés igénye miatt erősen lokális jelleggel bír, esetenként úgy éreztük, túlságosan a helyi sajátosságok kiemelésére koncentráltunk. A kutatási mód újszerűsége miatt némi bizonytalansággal maradunk azzal kapcsolatban, vajon általánosíthatunk-e az*

eredményekből kiindulva az egész székelyföldi régióra, amelynek sajátos jogállása ugyanabban az időben szűnt meg.

Megnyugtatóbbak az eredményeink összevetése a dualizmus kori Magyarország gazdasági életének általánosabb vetületét tárgyaló munkákkal. Ennek eredményeként már világosabb képet kaphatunk a már azonos jogállású, de történelmi hagyományai és földrajzi pozíciójából adódóan mégis sajátos jegyeket mutató régió helyzetéről”.

Nagy Botond monográfiájának ismertetője nem hallgathatja el azt a tényt, hogy nemcsak középkorban, hanem dualizmus idején is Háromszék a többi székelyföldi vármegyékkel – Csík, Maros-Torda (Marosvásárhely nélkül), Udvarhely – párhuzamba állítva, fejlettebb volt, az erdélyi átlagnál is kedvezőbb mutatókkal bírt. Példái sorából említhetjük, a fejlettebb agrárszektor, a nem mezőgazdasági foglalkozások arányát (25,73%), ami Erdélyben csak a szomszédos Brassó előzi meg. Többször hangsúlyozza, Háromszék este nem általánosítható a Székelyföld egészére, a székek közötti korábbi fejlettségi különbségek tovább élnek, a fejlettség rangsorában csak Csík közelít Háromszékhez.

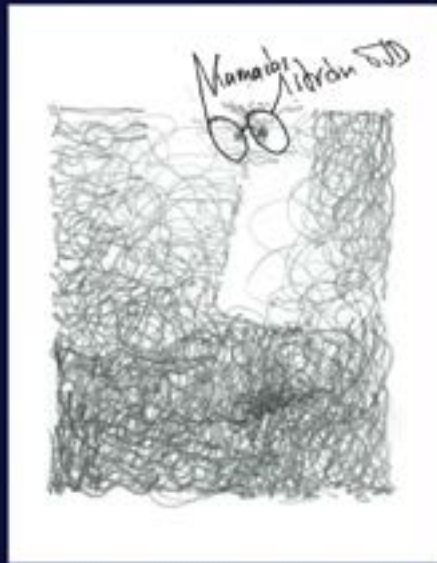
Nagy Botond a levéltári kutatások alapján megírt munkája úttörő, tág kontextusokba helyezi témáját, így a tárgy összetettségének bemutatása új, módszertani és szemléleti mintaadó perspektívát nyújt a további kutatások számára. Nagyon remélem a szerzővel együtt, hogy a történészek fiatal nemzedékei „megszólítva fogják érezni magukat”, a kitaposott ösvényen tovább mélyítik, szélesítik ismereteinket, hogy történelmünkben jelentős szerepet játszó ország- és határvédő székelység világát jobban megértsük és értékeljük.

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Friesz-Kovács Kamilla
Kamarás István OJD

Az ember csak úgy belepottyan
a történelembe

Egy szociológus élettörténete

MEGJELENT!
KAPHATÓ A KIADÓNÁL:
terjesztes@belvedere.meridionale.hu

Támba Renátó

A TÖVISHÚZÓTÓL AZ ÚTTÖRŐKIG

Gyermekkortörténeti
ikonográfiai tanulmányok

